

Η ΠΕΡΙ ΘΕΙΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

*« Ημεῖς ἀγαπῶμεν Αὐτόν, ὅτι Αὐτός
πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς ».*

*1 * Ιωαν. 4.19.*

1. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία τῆς χάριτος. Τί εἶναι ἡ θεία χάρις.

Ἡ θεία χάρις κατὰ τὴν πίστιν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ βασικὸν παράγοντα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν, διότι ἄνευ αὐτῆς εἶναι ἀκατόρθωτος καὶ ἀπραγματοποιήτος ἡ γένεσις, ἡ αὔξησις καὶ ἡ τελείωσις τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς. Ἡ σπουδαιότης ὅμως αὐτῆς καὶ ἀναγκαιότης διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ ἠθικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου προὐκάλεσε ποικίλας συζητήσεις καὶ ἀντιγνωμίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον μάλιστα ἐν τῇ Δύσει παρὰ τῇ προτεσταντικῇ Θεολογίᾳ. Ἦδη οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπ. Παύλου, οἱ Ἰουδαῖζοντες καὶ ὑπέρμαχοι τῆς διὰ τῶν κατὰ τὸν Νόμον ἔργων σωτηρίας εἰρωνεύοντο τὴν ἐπίμονον ἔξαρσιν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῆς χάριτος ἐν τῇ δικαιοῶσει καὶ σωτηρίᾳ, λέγοντες «ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ» ἢ «ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν»¹. Μεταγενέστερον ὁ Πελάγιος καὶ μετ' αὐτὸν διάφοροι αἰρετικοὶ καὶ κατὰ κόσμον ἠθικολογοῦντες ἀπέρριπτον τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ, φρονοῦντες, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται δι' ὧν εἶναι πεπρωκισμένος ἠθικῶν δυνάμεων, διὰ τοῦ νοῦ, τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ἐμφύτων ἠθικῶν δρῶν νὰ διαπαιδαγωγῇ καὶ νὰ τελειοποιῇ ἑαυτὸν ἠθικῶς. Οἱ ἄγαν αὐστηροὶ ἠθικολόγοι οὗτοι καὶ σήμερον ἀκόμη ὑποβλέπουσιν ὑπόπτως τοὺς βαθέως θρησκευομένους καὶ εὐσεβεῖς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἔξαρσιν ὑπὸ τῶν τελευταίων τῆς σπουδαιότητος τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τῇ ἠθικότητι τοῦ ἀνθρώπου, διότι φοβοῦνται μήπως τοιουτοτρόπως θιγῇ ἡ ἠθικὴ αὐτονομία καὶ εὐθύνη

¹ Ρωμ. 6, 1. 15.

καὶ ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ περὶ χάριτος κήρυγμα, λέγουσιν οἱ οὕτω πως ἠθικολογοῦντες, οὐ μόνον ἐν Φιλοσοφικαῖς Ἠθικαῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν Χριστιανικαῖς τοιαύταις, παραλύνει τὴν ἠθικὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθίζει αὐτοὺς εἰς παθητικὴν ὄλωσιν ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ. Βεβαίως παρατηρήθη συχνότατα μονομέρεια καὶ ἀποκλειστικότητα ἐν τῇ παραστάσει τῆς θείας χάριτος ὡς μοναδικοῦ παράγοντος ἐν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τῷ ἠθικῷ βίῳ, ὅπως ἐπραξάν ὁ Ἰ. Αὐγουστίνος, ὁ Λούθηρος, ὁ Καλβίνος, οἱ Ἰανσενισταὶ καὶ ἄλλοι. Ἐξ Ἰσου ὁμως μεγάλοι εἶναι καὶ συνηθέστεροι καὶ ἐπιβλαβέστεροι οἱ ἠθικοὶ κίνδυνοι ἐκ τῆς ἐπιδεικνυομένης παρὰ τῶν προαναφερθέντων αὐστηρῶν ἠθικολόγων καὶ αἰρετικῶν (Πελαγίου, Ἀρμινιανῶν, Σωκινιανῶν καὶ λοιπῶν ὀρθολογιστῶν) ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐγενείας καὶ ἠθικότητος, μὴ ἀναγνωρίζοντων καὶ συναισθανομένων ὅσον πρέπει τὴν βαρῦτητα τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἁμαρτίας. Ἐντεῦθεν οἱ τελευταῖοι ἐλάχιστα ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀπολυτρώσεως ἄνωθεν καὶ ἐξίλεώσεως τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ὀρμώμενοι δὲ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν αὐτῶν συστημάτων ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται μόνος νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ προαγωγὴν διὰ καθαρῶς ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ δι' ὄρισμένων πρακτικῶν μέσων, ἀποχωρίζουσι τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ δὲν ἀποδέχονται τὴν θείαν χάριν ὡς ἀπαραίτητον καὶ ζωτικώτατον ὄρον τοῦ ἠθικῶς καὶ τελείως ζῆν¹. Οὐ μόνον δὲ θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι καθ' ὅλα σοβαροὶ καὶ ἔντιμοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουσι μὲν τὰς ἐλλείψεις καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κακοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι ἀσχοῦσι καὶ μετέρχονται τὰ μέσα συντόνου αὐτοαγωγῆς καὶ καταπολεμήσεως τῶν παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων αὐτῶν μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι θὰ πραγματοποιήσῃ τελείαν ἠθικὴν ζωὴν διὰ τῶν τοιούτων ἀνθρωπίνων μόνον μέσων. Ἡ τοιαύτη στάσις τούτων ὀφείλεται, ὡς προείπομεν, μόνον εἰς τὴν μὴ προσήκουσαν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτίας, καὶ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἐπιπολαίαν αἰσιοδοξίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὀνομασία

¹ Καθαρῶς Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ εἶναι καὶ ἡ Ἠθικὴ τοῦ ἀοιδίμου Χρ. Ἀνδρούτσου, οὐδαμῶς ποιοῦντος λόγον περὶ θείας χάριτος, καίτοι διατεινόμενος, ὅτι πραγματοποιεῖται ἐν μιᾷ ἐνότητι τὴν Φιλοσοφικὴν καὶ Θεολογικὴν Ἠθικὴν (πρβλ., σελ. 25).

τῆς θρησκείας τῶν αἰσιοδόξων τούτων περὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ὡς «θρησκείας τῆς ὑγιоῦς σκέψεως» (Religion of healthy-mindedness)¹, ἐν ᾧ οἱ περὶ θείας χάριτος ὁμιλοῦντες ὡς ἀπολύτως ἀναγκαίως διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν θεωροῦνται ὡς ἔχοντες νοσηρὰν θρησκευτικότητα καὶ ἠθικότητα.

Καὶ τοιαῦται μὲν ἀκρότητες καὶ μονομέρειαι ἐν τῷ προβλήματι τῆς σχέσεως θείας χάριτος καὶ ἠθικοῦ βίου παρατηρήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ Δύσει. Οἱ Ἑλληνες Πατέρες δὲν ἠσχολήθησαν εὐρέως μὲ τὸ ἔργον τῆς θείας χάριτος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σωτηρίᾳ, διότι ἐθεώρουν λίαν ὀρθῶς σαφεστάτην τὴν περὶ ταύτης διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ ἐφρόνουν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ καταστάσει διατελῶν, δὲν δύναται νὰ κατάρχηται καὶ νὰ τύχη τῆς ἰδίας σωτηρίας διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, οὔτε δύναται νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ἀξιόμισθον, ὥστε νὰ προσλάβῃ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὴν θεῖαν χάριν κατ' ὀφειλὴν καὶ ἀμοιβήν, εἶναι ὅμως εἰς θέσιν, ὡς μὴ στερηθεὶς τελείως τῆς ἰδίας ἐλευθερίας διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, νὰ ἀποδεχθῇ ἢ νὰ ἀποκρούῃ τὴν ἐντελῶς δωρεὰν προσφερομένην χάριν, τὴν τὸ πρῶτον μὲν κινουῦσαν καὶ ὑπεγείρουσαν τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ μετὰ ταῦτα δὲ καθ' ὅλην τὴν ζωὴν φωτίζουσαν, ἐνισχύουσαν καὶ ἀγιάζουσαν τὸν ἀνθρώπον, ἵνα πραγματο-

¹ Πρβλ. William James, *The varieties of religious experience* σελ. 78 ἔκδ. 1935, ἐνθα ἐν σελ. 81 ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθος αὐτοβιογραφία ἐνὸς τοιοῦτου τύπου, τοῦ Theodor Parker: «Οἱ ὀρθόδοξοι ἐπιστήμονες λέγουσιν: εἰς τοὺς εἰδωλολάτρᾳς κλασσικοὺς δὲν ἀνευρίσκομεν τὴν συνείδησιν τῆς ἁμαρτίας. Τοῦτο εἶναι ἀληθέστατον—καὶ ὀφείλομεν χάριτας εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦτο. Εἶχον συνείδησιν τῆς ὀργῆς, τῆς σκληρότητος, τῆς πλεονεξίας, τῆς μέθης, τῆς ἀκολασίας, τῆς ὀκνηρίας, τῆς δειλίας, καὶ ἄλλων πραγματικῶν κακιῶν καὶ ἠγωνίζοντο καὶ ἀπηλλάσσοντο ἀπὸ τὰς ἀσχημίας, ἀλλὰ δὲν εἶχον συνείδησιν ἐχθρότητός τινος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δὲν ἔκυπτον κάτω διὰ νὰ θρηνώσι καὶ νὰ στενάξωσι δι' ἀνόπαρκα κακά. Ἐχω πράξῃ πολλὰς ἀδικίας ἐν τῇ ζωῇ μου καὶ κáμνω τοιαύτας ἀκόμη τώρα· ἀποτυγχάνω τοῦ στόχου, ἀλλὰ σύρω πάλιν τὸ βέλος καὶ ἀποπειρῶμαι καὶ πάλιν. Ἀλλὰ δὲν ἔχω συνείδησιν τινα, ὅτι μισῶ τὸν Θεὸν ἢ τὸν ἀνθρώπον ἢ τὸ δίκαιον ἢ τὴν ἀγάπην καὶ ἀναγνωρίζω, ὅτι ὑπάρχει πολὺ τὸ ὑγιές ἐν ἐμοί· καὶ ἐν τῷ σώματί μου, ἀκόμη τώρα, οἰκοῦσι πολλὰ καλὰ πράγματα παρὰ τὴν διαφθορὰν καὶ παρὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου». Ἀναφέρων τὴν παραπομπὴν ταύτην ὁ Otto R. («Das Heilige» σελ. 72 ἔκδ. 1929) παρατηρεῖ λίαν χαρακτηριστικῶς: «Nicht roh ist solche Aussage, aber allerdings flach. Die Tiefen des Irrationalen müssen erregt sein, um mit Anselm zu finden, quanti ponderis sit peccatum».

ποίηση τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν τελείωσιν¹. Ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς μεταγενέστερον ἀναπτυχθείσας θεωρίας περὶ θείας χάριτος, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν μόνον τὴν περὶ ταύτης διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης διότι φρονοῦμεν, ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἐρμηνεῖα καὶ κατανόησις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως ἡμῶν, ὡς ἔχουσι καὶ ἐκτίθενται αὐταὶ ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ, συντελεῖ εἰς τὴν ἐξακριβίωσιν τῆς ὀρθότητος πάσης μετὰ ταῦτα γενομένης διαπτύξεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.

Ἐξοχὴν ἰδιότητα εἶναι κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς χάριτος, διότι πυρὴν αὐτοῦ εἶναι ἡ διδασκαλία, ὅτι ὁ Θεός, πλήρης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον ὢν, τρέχει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολωλὸτος προβάτου καὶ πραγματοποιεῖ τὴν λύτρωσιν αὐτοῦ διὰ τοῦ βίου, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ἐν εὐρυτέρῳ ἔννοιᾳ καλεῖται χάρις ἅπας ὁ Χριστιανισμός, ὅπως καὶ ἅπασα ἡ ζωὴ τοῦ πιστοῦ, εἴσοδος δὲ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν σημαίνει εἴσοδον εἰς τὴν χάριν καὶ ἔκπτωσιν ἐκ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ χαρακτηρίζεται ὡς ἔκπτωσις ἐκ τῆς χάριτος. «Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, λέγει ὁ Ἀπ. Παῦλος, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν *τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην*, ἐν ἣ ἐστήκαμεν». (Ρωμ. 5, 1. ἐπίσης ἐν τῇ πρὸς Γαλ. ἐπιστ. 5, 3. «κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες νόμῳ δικαιοῦσθε, *τῆς χάριτος ἐξεπέσατε*»). Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ παρουσιάζεται ἡ εἰκὼν ἑνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν προσμένει τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐλεήσει καὶ συγχωρήσῃ αὐτοὺς, ἀλλ' αὐτὸς κάμνει ἐκκλησίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσκαλεῖ αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους του. Ὁ Θεός

¹ Τὰς γνώμας τῶν ἁγ. Πατέρων καὶ τὴν Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ θείας χάριτος ἀνευρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τῇ πραγματείᾳ Δ. Μπαλάνου «ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ (Ἐπιστημον. Ἐπετηρὶς τῆς θεολογ. Σχολῆς ἔτος 1935-1936 σελ. 60-69). Πρὸβλ. ὡσαύτως «Zur Geschichte des Begriffen Gnade in der alten Kirche σελ. 101. 1921 ὑπὸ Ν. Bonwetsch (aus der Festgabe für Dr. A. von Harnack.). Συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας περιέχει ἡ «Ὁμολογ. Δοσιθέου ὁρ. 3: «Ἐννοοῦμεν δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου, οὕτως ὥστε τῆς θείας καὶ φωτιστικῆς χάριτος, ἦν καὶ προκαταρκτικὴν προσαγορεύομεν, οἶον φῶς τοῖς ἐν σκοτίᾳ, παρὰ τῆς θείας ἀγαθότητος πᾶσι χορηγουμένης τοῖς βουλομένοις ὑπεῖξαι ταύτην—καὶ γὰρ οὐ τοὺς μὴ θέλοντας, ἀλλὰ τοὺς θέλοντας ὠφελεῖ—καὶ συγκαταστήθηναι, ἐν οἷς ἐκείνη ἐντέλλεται πρὸς σωτηρίαν οὖσιν ἀναγκασιότατοις, δωρεῖσθαι ἐπομένως καὶ εἰδικὴν χάριν».

οὗτος δὲν σπεύδει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ δὲν τείνει χεῖρα βο-
 θείας πρὸς αὐτοὺς λόγῳ εὐγενείας καὶ θειότητος τῆς ψυχῆς αὐτῶν,
 οὔτε διότι εἶναι καθαροὶ καὶ ἐνάρετοι, ὅπως ἀπήτουν ἐκ τῶν προ-
 τέρων αἱ σύγχρονοι πρὸς τὸν χριστιανισμὸν μυστηριακαὶ θρησκευταί,
 ἀλλὰ διότι ὁ ἴδιος εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀγαθότης καὶ ἀγάπη, φιλό-
 στοργος πατὴρ πρὸς τοὺς ἄσώτους καὶ παραλύτους, πρὸς τοὺς τελώ-
 νας καὶ ἁμαρτωλοὺς¹. Οἱ Φαρισαῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμβαθύνωσιν
 εἰς τὴν ἀγάπην καὶ συγκατάβασιν τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ἁματωλοὺς
 καὶ ἠπόρουν, διότι «ἔσθιει μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν»
 (Ματθ. 9,11. Μαρκ. 2,16). Ἄσυναισθήτως δὲ ἀνεγνώριζον οὗτοι
 μίαν οὐσιώδη ιδιότητα τοῦ φιλανθρώπου Σωτῆρος, ὅταν ἔλεγον
 περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι «τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν» (Ματθ. 11, 19).

Ἡ ἀσύλληπτος δὲ καὶ ἀκατανόητος διὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα
 ιδιότης αὕτη τοῦ Θεοῦ τῆς ἀπείρου ἀγάπης καὶ ἀφάτου συγκατα-
 βάσεως πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς — καὶ ἁμαρτωλοὶ εἶναι βεβαίως πάντες
 οἱ ἄνθρωποι, πολὺ δὲ περισσότερον οἱ πεποιθότες ἐφ' ἑαυτοὺς —
 ἐκφαίνεται δι' ὅλων τῶν σελίδων τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ εἶναι
 αἰτία τῆς μεγάλης ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ θυσίας ὑπὲρ τῆς ἁμαρτωλῆς
 ἀνθρωπότητος, ἔξαγορασθείσης καὶ λυτρωθείσης διὰ τοῦ αἵματος
 τοῦ Κυρίου. Θεὸν λοιπὸν συγχωροῦντα τὸν τεταπεινωμένον ἁμαρ-
 τωλόν, προσδεχόμενον ὡς φιλόστοργος πατὴρ τὸν ἄσωτον καὶ τοὺς
 προσερχομένους ἀκόμη καὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν, ἐκήρυττεν ὁ Κύριος
 ἡμῶν καὶ τὸ κήρυγμά του τοῦτο ἀπετέλει κατὶ τὸ πρωτάκουστον
 διὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς
 τὸν ἄνθρωπον, μίαν χαρακτηριστικὴν πρωτοτυπίαν τοῦ χριστιανι-
 σμοῦ, δι' ἧς διακρίνεται πασῶν τῶν θρησκευτῶν τοῦ κόσμου καὶ κατέ-
 κτησε τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι δέ, ἀπηλιτισμένοι
 ἐν τῇ ἀθλιότητι αὐτῶν, πληροῦνται χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης, ὅταν

¹ Ὁ Κέλσος κατηγορεῖ τὴν θρησκείαν τῶν χριστιανῶν ἀκριθῶς καὶ διὰ
 τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μυστηριακὰς θρησκείας, εἶχεν
 ἀνοίξῃ εὐρείας τὰς θύρας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς.
 Οὗτος ἔλεγεν: «οἱ μὲν γὰρ εἰς τὰς ἄλλας τελετὰς καλοῦντες προκηρῦττουσι
 τὰδε: ὅστις χεῖρας καθαρὸς καὶ φωνὴν συνετός, καὶ σθῆτις ἕτεροι: ὅστις ἀγνός
 ἀπὸ παντὸς μίσους καὶ ὄψῃ ἡ ψυχὴ οὐδὲν σύννοιδε κακὸν καὶ ὄψῃ εὖ καὶ δικαίως
 βεβίωται· καὶ ταῦτα προκηρῦττουσιν οἱ καθάρσια ἁμαρτημάτων ὑπισχνούμενοι.
 Ἐπακούσωμεν δὲ τίνας ποτὲ οὗτοι (οἱ χριστιανοὶ) καλοῦσιν· ὅστις, φασίν,
 ἁμαρτωλός, ὅστις ἄσυνετός, ὅστις νήπιος καὶ ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν, ὅστις κακο-
 δαίμων, τοῦτον ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέξεται» (Ὁριγ. κατὰ Κέλσ. III, 59, I,
 258, 24 ἐκδ. Köttschau).

αισθάνονται, ότι ὁ μέγας Δημιουργὸς τῶν πάντων δὲν ἀποστρέφεται, ἀλλὰ συγχωρεῖ καὶ ἀγαπᾷ αὐτούς, κινούμενοι δὲ ὑπὸ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν τοιοῦτον Θεόν, εὐκολώτερον πράττουσι τὸ ἅγιόν του θέλημα καὶ προθυμοποιοῦνται διὰ πᾶσαν θυσίαν χάριν τοῦ ἀγαπήσαντος αὐτούς Χριστοῦ, διότι «ῥ' ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ» λέγει ὁ Κύριος, καὶ «τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει» διεκήρυττεν ὁ Ἅπ. Παῦλος (Λουκ. 7,47. Ρωμ. 2,4.)¹. Ἡ συγχωροῦσα ἀγάπη τοῦ Θεοῦ κάμνει τὸν πεπτωκότα νὰ αἰσχύνηται διὰ τὰ παραπτώματά του, συνάμα δὲ διεγείρει τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς ἓνα τόσο φιλόανθρωπον Θεόν².

Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπῆλθε διὰ τῆς ἁμαρτίας μέγα χάσμα, ὅπερ μετεπῆδησε ἡ θεία ἀγάπη καὶ ἔσπευσε εἰς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν τοιαύτην πλήρη ἀγάπης ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐκδηλωθεῖσαν κυρίως διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν, δνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης χάριν, διότι ἡ προσφερομένη πρὸς πάντας λύτρωσις διὰ τοῦ Κυρίου προσφέρεται δωρεάν, μὴ προσδιοριζομένη ὑπὸ ἀνθρωπίνων δρων, ἀλλ' ὀφειλομένη ἀπολύτως εἰς τὴν θείαν πρωτοβουλίαν καὶ ἀγάπην. Χάρις λοιπὸν σημαίνει τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Σωτῆρος πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἁμαρτωλῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὰς εὐλογίας, ὧν ἀξιοῦνται παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεάν οἱ πιστοὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς αὐτῶν³. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ, ὡς ἐκλάμπει αὕτη

¹ Πρβλ. Ἰωήλ 2,13 καὶ Σοφ. Σολομ. 15,1: «Σὺ δὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν χρηστὸς καὶ ἀληθής, μακρόθυμος καὶ ἐν ἐλέει διοικῶν τὰ πάντα. καὶ γὰρ ἐὰν ἁμαρτωμεν, σοὶ ἔσμεν, εἰδότες σου τὸ κράτος· οὐχ ἁμαρτησόμεθα δέ, εἰδότες, ὅτι σοὶ λελογίσμεθα».

² Πρβλ. Ἰωάν. 4,19: «ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς».

³ «Χάρις ἐν γένει μὲν εἶναι ἡ πρὸς τὸν ἀνθρώπου ἐκδήλωσις τῆς ἀγάπης καὶ εὐνοίας τοῦ Θεοῦ, ἰδίᾳ δὲ σημαίνει τὴν σωτήριον δύναμιν τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς οὗτος τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀπολύτρωσιν τὴν τελεσθεῖσαν διὰ πάντας ἰδιοποιεῖ ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ, γεννῶσα ἅμα καὶ καλλιεργοῦσα τὴν ἐν Χριστῷ ζῶν καὶ εἰς τὴν αἰώνιον ζῶν παρασκευάζουσα» (Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Χρ. Ἀνδρούτσου σελ. 219. Ἐπίσης ἐν σελ. 222: «ἡ χάρις εἶναι δωρεά, ὑπ' οὐδεμιᾶς προσδιοριζομένη ἀνθρωπίνης συνθήκης. . . ἀξιούμεθα τῆς θείας χάριτος οὐχὶ διὰ τὰ ἡμέτερα ἔργα, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐσπλαγγνίαν τοῦ Θεοῦ»). Εἰς τὸ ἔργον «The Ministry and the Sacraments» ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς

εις τὰς σελίδας τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, τὸ πᾶν συμβαίνει καὶ κατορθοῦται κατὰ θεϊαν χάριν, διότι μόνη αὕτη δύναται νὰ γεφυρώσῃ τὴν ἄπειρον ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀπολύτως ἁγίου Θεοῦ καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα καὶ νὰ θεραπεύῃ τὰ ἀσθενῆ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ἡ θεία χάρις εἶναι ἡ αἰτία ὄλων τῶν ὑπερφυσικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀναγράφονται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ περιστρέφονται περὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεία χάρις εἶναι φῶς διαφωτίζον τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος καὶ ζωογονοῦν τὴν νεκρωμένην ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἡθικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Δὲν δύναται τις νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐάν, ἀπογυμνώσας τοῦτον τῆς περὶ θείας χάριτος ἀληθείας, ἐπιζητῇ εἰς ἄλλα σημεῖα νὰ εὔρῃ τὰ βασικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ. Ἀντιθέτως ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς θείας χάριτος διαφωτίζονται καὶ νοοῦνται σαφῶς πάντα τὰ μυστήρια αὐτοῦ, ἅτινα ἀπεκαλύφθησαν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κηρύττονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον. Ἐντεῦθεν λέγομεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς χάριτος καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ βασίλειον τῆς χάριτος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου τούτου.

Πρὶν ἢ προδῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς περὶ χάριτος διδασκαλίας τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ἀνάγκη νὰ ρίψωμεν

παγχριστιανικῆς ὁργανώσεως «Faith and Order» καὶ περιέχον πραγματείας ὄλων τῶν δογμάτων «περὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων» ἀναγινώσκωμεν τὸν ἀκόλουθον ὀρισμὸν τῆς χάριτος (σελ. 4): «Συμφωνοῦμεν ὅτι θεία χάρις, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ σημαίνει τὴν εὐδοκίαν καὶ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐπιδειχθεῖσαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν δημιουργίαν ἡμῶν, εἰς τὴν συντήρησιν καὶ εἰς ὅλας τὰς εὐλογίας τῆς παρουσίας ζωῆς καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν δωρεάν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων. Συμφωνοῦμεν ὅτι δηλοῖ, ὅτι ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ὁ Θεὸς κινεῖται εἰς τὰς πλήρεις χάριτος ἐνεργείας αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων οὐχὶ λόγῳ ἀξιωμαθίας τινὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ μόνον ἕνεκα τῆς ἐλευθέρως ἀνάτης αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀνευρίσκει τις καὶ τὴν Ὁρθόδοξον ἄποψιν περὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῶν μυστηρίων εἰς τρεῖς ἐκτενεῖς καὶ ἐμπεριστατωμένους πραγματείας ὑπὸ τῶν καθηγητῶν κ. Ἄμ. Ἀλιβιζάτου κ. Βουλγάκωφ καὶ Ἀρσένιωφ, καὶ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν τοιαύτην ἐν πραγματείᾳ ὑπὸ τοῦ Marianus Johannes Vetter.

ἐν βλέμμα εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὄρου «χάρις» εἰς τὴν προχριστιανικὴν ἐποχὴν παρὰ τε τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς Ἰουδαίοις, ἵνα ἴδωμεν οὕτω τίνι τρόπῳ ἡ λέξις ἀπέκτησε νέον καὶ εὐρύτερον περιεχόμενον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ¹.

2. Ἡ λέξις «χάρις» παρὰ τοῖς κλασσικοῖς καὶ τοῖς συγγραφεῦσι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἡ λέξις «χάρις» δὲν ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον παρὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλ' ἀπαντᾷ αὕτη καὶ εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοιοῦτους κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἄλλ' ὅπως πολλῶν ἄλλων λέξεων, οὕτω καὶ τῆς λέξεως «χάρις» οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς διέπτυξαν καὶ μετεμόρφωσαν τὸ περιεχόμενον, χρησιμοποιήσαντες ταύτην πρὸς ἔκφρασιν ἑνὸς οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς ἑαυτῶν πίστεως.

Κάλλος καὶ ἀγαθότης, εὖνοια καὶ χαρὰ καὶ εὐγνωμοσύνη εἶναι αἱ ἔννοιαὶ καὶ τὰ συναισθήματα, αἵτινα ἐξέφραζον οἱ Ἕλληνες πάντων τῶν χρόνων διὰ τῆς γλυκείας καὶ εὐήχου ταύτης λέξεως. Χάρις ἐν πρώτοις ἐκαλεῖτο πᾶν ὅ,τι θέλγει τὰ ὄμματα καὶ γενικῶς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ὅπως τὰ θέλγητρα καὶ ἡ ἐρασμία ὄψις ἑνὸς προσώπου, ἡ γλυκύτες τῶν λόγων, μουσικῶν ὀργάνων, τοῦ οἴνου καὶ παντὸς προῦκαλοῦντος χαρὰν καὶ τέρψιν. Οὕτως ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ περιέβαλε μὲ θεσπεσίαν χάριν τὸν Τηλέμαχον ὅτε παρου-

¹ Σύγγράμματα ἀξία μνείας ἀσχολούμενα μὲ τὸ προκείμενον θέμα εἶναι πάμπολλα καὶ εἰς ὅλας τὰς γλώσσας, ἀναφέρομεν δὲ ἐκ τούτων τὰ ἐξῆς κυριώτερα: **E. G. P. Wetter**, Charis, Ein Beitrag zur Geschichte des ältesten Christentums, **A. Rademacher**, Gnade und Nature (1925).

N. P. Williams, the grace of God (1930).

Dr. Tounsend, Grace in the N. Testament.

James Moffat, Grace in the N. Testament (1913).

John Oman, Grace and Personality (1920).

Dr. Joseph Pohle (Ἀγγλ. μετ.) Grace, actual and habitual (1917).

Ἐπίσης τὰ σχετικὰ κεφάλαια εἰς τὰ συγγράμματα ἐπὶ τῆς Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν **P. Feine** (1934), **A. Schlatter** (1909), **G. Stevens** (1899), **E. Gould** (1900), **Maurice Jones** (1914), **A. Lemonayer** (1928) καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὰ λεξικά τοῦ **Hastings**: Dictionary of the Bible, καὶ Encyclopedia of Religion and Ethics. τῶν **Wetzer und Welte**, Kirchenlexicon, **Buchberger**, Lexicon für Theologie und Kirche, **Vigouroux**, Dictionnaire de la Bible, **Cheyne and Black**, Encyclopedia Biblica.

σιάσθη πρὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀχαιῶν: «θεσπεσίην δ' ἄρα τῷ γε χάριν κατέχευεν Ἀθήνη» (Ὀδ. Β'. 12). Ὁ Ἡσίοδος ἐξαίρει τὴν δύναμιν τῆς γλώσσης, περὶ ἧς λέγει «πλείστη δὲ χάρις κατὰ μέτρον ἰούσης» (ἔργα καὶ ἡμέραι 720). Ὁ Πίνδαρος ἐκθειάζει τὴν εὐχαρίστησιν ἢ «χάριν ἐπτακτύπου φόρμιγγος» (Πυθ. Β'. 126), ὃ δὲ συγγραφεὺς τοῦ Β'. Μακκαβαίων παραβάλλει τὴν εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καλῶς συντεταγμένου βιβλίου μὲ τὴν τέρψιν καὶ τὴν ἠδύτητα τοῦ οἴνου λέγων: «ὄν δὲ τρόπον οἶνος ὕδατι συγκερασθεὶς ἠδὺς καὶ ἐπιτερπὴ τὴν χάριν ἀποτελεῖ, οὕτω καὶ τὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου τέρπει τὰς ἀκοὰς τῶν ἐντυγχανόντων τῇ συντάξει (2 Μακ. 15, 39). Πολλάκις συνεκφέρονται ἐν περιφράσει αἱ λέξεις «κάλλος καὶ χάρις», τοῦθ' ὅπερ δεικνύει τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων, ὅπως ἐν Ὀδυσ. Ζ'. 236: «κάλλει καὶ χάρισι στίλβων» καὶ ἐν Σοφ. Σειρ. 40, 22: «χάριν καὶ κάλλος ἐπιθυμήσει ὁ ὀφθαλμὸς σου». Οὐ μόνον δὲ περὶ πραγμάτων τερόντων τὰ αἰσθητήρια, ἀλλὰ καὶ γενικῶς οἰαδήποτε εὐχαρίστησις καὶ χαρὰ ἐξ οἰουδήποτε λόγου προερχομένη πολλάκις χαρακτηρίζεται ὡς χάρις, ὅπως καὶ εὐχαρίστησις ἐκ τῶν ἀγαθῶν, αἵτινα ἔχει τις καὶ ἀπολαμβάνει, ἢ χαρὰ ἐκ τῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ ἐκ τοῦ θανάτου, ὅταν οὗτος θέτει τέρμα εἰς πολυπαθῆ βίον καὶ εἶναι τότε εὐπρόσδεκτος. Ὁ Εὐριπίδης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἰδία πρόκειται εὐχαρίστησις καὶ ὅταν τις χαιρῇ ἐπὶ μεγάλοις καὶ ὅταν ἀπολαμβάνῃ ἡδέως τὰ μικρὰ¹, ἐν δὲ Σοφ. Οἰδ. Κολ. 1751 ὁ Θησεὺς παρακινεῖ τὰς ἀδελφὰς Ἰσμήνην καὶ Ἀντιγόνην νὰ μὴ θρηγῶσι διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς των, διότι ὅταν ὁ θάνατος εἶναι εὐεργεσία εἰς τοὺς θνήσκοντας δὲν ἀρμόζουσιν τὸ πένθος καὶ οἱ θρηῆνοι:

*«παύετε θρήνων παῖδες· ἐν οἷς γὰρ
χάρις ἢ χθονία νῦν ἐπίκειται
πενθεῖν οὐ χρεὴ νέμεσις γάρ.»*

Συνηθεσιὰτῆ εἶναι ὡσαύτως ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «χάρις» ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς εὐνοίας, ἢ τῆς εὐεργεσίας ἢ τῶν καλῶν διαθέσεων προσώπου τινός, ἰδίως ἀνωτέρων, πρὸς ἄλλους, καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ εὐχαριστίας τοῦ δεχομένου τὴν χάριν. Ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ προσεγγίζει ἡ χρῆσις τῆς λέξεως πρὸς τὴν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀπαντῶσαν ἔννοιαν. Ὑπ' ἀμφοτέρας τὰς σημασίας ἦτοι τῆς τε εὐεργεσίας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἀπαντᾷ εἰς τὰς παροιμιώδεις ἐκφράσεις τοῦ

¹ Ἴων Εὐριπ. 645: ἴση γὰρ ἡ χάρις μεγάλοισι χαιρεῖν σμικρὰ θ' ἡδέως ἔχειν.

Σοφοκλέους: «ἡ χάρις χάριν φέρει» (Σοφ. Οἶδ. Κολ. 779) καὶ «χάρις χάριν γὰρ ἔστι τίκτουσα αἰεί». (Σοφ. Αἴας 522). Ἡ εὐεργεσία, καὶ μὴ τυγχάνουσα ἀναγνωρίσεως ἢ ἡ ἀναξία εὐγνωμοσύνης χαρακτηρίζεται παρ' Αἰσχύλῳ «χάρις ἄχαρις» (Προμηθ. 545) ὁ δὲ Θεόκριτος παρατηρεῖ διὰ καὶ μικρὸν δῶρον δύναται νὰ μαρτυρῇ μεγάλην καλωσύνην καὶ εὐμένειαν: «μεγάλα χάρις δῶρω σὺν ὀλίγῳ» (Εἰδύλλ. κη'. 24.25). Τοσοῦτον δὲ ἱερὸν ἦτο τὸ καθῆκον τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς ἀνταποδόσεως τῆς χάριτος, ὥστε κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς φιλοσόφους, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ ἀνταπόδοσις τῆς χάριτος ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν Χαρίτων, τῶν Θεῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς προορισμὸν νὰ ὑπενθυμίζωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ καθῆκον τῆς ἀνταποδόσεως τῆς χάριτος ἦτοι τὴν εὐγνωμοσύνην. «Διό, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ Χαρίτων ἱερὸν ἐμποδῶν ποιοῦνται, ἵνα ἀνταπόδοσις ἦ· τοῦτο γὰρ χάριτος ἴδιον· ἀνθυπηρετῆσαι γὰρ δεῖ τῷ χαρισμένῳ καὶ πάλιν αὐτὸν ἄρξαι χαριζόμενον» (Ἀριστοτ. Νικομάχ. ε' σ'). Ὁ Θέογνις (105) παρατηρεῖ, ὅτι τὸ εὐεργετεῖν δειλοῦς καὶ ἀγνώμονας εἶναι ὡσάν νὰ σπείρης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης:

*δειλοὺς δ' εἴ ἔρδοντι ματαιοτάτη χάρις ἔστιν,
ἴσον καὶ σπείρειν πόντου ἄλδος πολιῆς.*

Ὅταν ἡ εὐμένεια καὶ αἱ καλαὶ διαθέσεις ἐκδηλῶνται παρ' ἀνωτέρων προσώπων, παρὰ βασιλέων, ἀρχόντων, ἀρχηγῶν καὶ ἐξῆς πρὸς κατώτερα πρόσωπα, πολλάκις μὴ ἀξίζοντα νὰ τύχῃσι τοιαύτης καλωσύνης, τότε θεωροῦνται ὡς πραγματικὴ χάρις καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ ἡ λέξις προσεγγίζει πρὸς τὴν θεολογικὴν χάριν. Οὕτως ἡ αἰχμάλωτος τοῦ Αἴαντος Τέκμησσα, μαθοῦσα τὸ διάβημα τοῦ Αἴαντος πρὸς αὐτοκτονίαν, θρηνεῖ ὅτι ἀπέβαλε πλεόν τὴν παλαιὰν εὐνοίαν τοῦ ἦρωος πρὸς αὐτήν, καὶ λέγει:

*ἔγνωκα γὰρ δὴ φωτὸς ἠπατημένη
καὶ τῆς παλαιᾶς χάριτος ἐκβεβλημένη»* (Σοφ. Αἴας 806.)

Ὅμοιως ἀξία ἰδίας παρατηρήσεως εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τῆς χάριτος δυναμικῶς, ὡς ιδιότητος ἀσκούσης γοητεῖαν ἀόρατον, ἀλλ' ἰσχυρὰν ἐπὶ τοὺς ἄλλους, ὡσεὶ προήρχετο ἀνωθεν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμις αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην σημασίαν μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ὁ Εὐριπίδης, ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὴν δεσμευτικὴν δύναμιν τῶν ὄρκων ἢ τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας αὐτῶν ἐν Μηδ. 439.

*βέβαιε δ' ὄρκων χάρις, οὐδ' ἔτι αἰδῶς
Ἑλλάδι τᾶ μεγάλα μένει, αἰθερία δ' ἀπέπτα».*

Παρά ταῦτα εἴμεθα μακρὰν ἀκόμη ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἐκδοχὴν τῆς χάριτος, ὡς ἀγάπης καὶ εὐνοίας τῶν Θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ. Οἱ Θεοὶ τῶν ἀρχαίων λαῶν οὐδένα οἴκτον ἠσθάνοντο πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς καὶ πάσχοντας, ὥστε νὰ ἐπιδεικνύωσι χάριν, ἀγάπην καὶ συγγνώμην πρὸς αὐτούς. Ὅταν ὁ Προμηθεὺς ἀνεστέναζεν ὑπὸ τὸ βᾶρος τῶν πληγμάτων καὶ ἔλεγεν: ὦμοι! ὁ Ἐρμῆς γελῶν ἀπήντα ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Δία:

«ὦμοι! τόδε Ζεὺς τοῦπος οὐκ ἐπίσταται»

(Διοχὺλ. Προμ. δεσμότης 980).

Αἱ θρησκείαι τῶν Ἀρχαίων δὲν περιέχουσι παραστάσεις καὶ ἰδέας περὶ τῶν Θεῶν τοιαύτας, ὥστε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτοι φύσει ἦσαν ἀγαθοὶ καὶ πλήρεις ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον. «Ὁ Ἕλλην τὴν εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ οὐδόλως ὑπελάμβανεν ὡς αἰεὶ οἴκοθεν ὑπάρχουσαν καὶ ὁ φθόνος τῶν Θεῶν παρ' αὐτῷ δὲν ἦτο ἀπλῶς εἰκονικὴ φράσις. Τούτου ἕνεκα εἶχεν ἀνάγκην νὰ φρονιῖζη σοβαρῶς, ὅπως διαθέσῃ αὐτούς ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὴν ὑπάρχουσαν τυχὸν δυσμένειαν μεταβάλλῃ εἰς εὐνοίαν»¹.

3. Ἡ λέξις «χάρις» παρὰ Φίλωνι τῷ Ἰουδαίῳ.

Ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος θεωρεῖται ὡς τὸ τυπικώτερον παράδειγμα Ἰουδαίου φιλοσόφου καὶ Ἑλληνιστοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐν ᾧ ὑπέστη βαθύτατα τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὴν πατρίδα θρησκείαν καὶ τὴν ἐκτίμησίν του πρὸς τὴν σοφίαν, τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀποτεθησαυρισμένην. Ἦτο σύγχρονος τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὰ συγγράμματά του διακρίνονται διὰ τὴν ἔντονον εὐσέβειαν, ὄντα διαπεποτισμένα ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς σκέψεως, ὅτι τὰ πάντα ὀφείλομεν εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος μόνος ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ δημιουργεῖν καὶ χορηγεῖν, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύσις ὅλη δέχονται τὰς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δωρεὰς καὶ εὐεργεσίας. Ἡ περὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ ἔννοιά του συγγενεῦει πολὺ πρὸς τὴν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τοιαύτην. Κατὰ τὸν Φίλωνα χάρις εἶναι τὸ σύνολον τῶν δωρεῶν καὶ εὐεργεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουσιν ἀπὸ τὴν ἀγα-

¹ Leopold Schmidt. «Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» μετάφρασις Δημ. Ἰ. Ὀλυμπίου, τόμ. Β'. σελ. 21 (Βιβλιοθ. Μαρασλή).

θότητα και την δημιουργικήν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Πᾶν πρᾶγμα τοῦ κόσμου τούτου καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι χάρις τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου τὰς χάριτας συναντῶμεν καὶ ἀπολαμβάνομεν καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν. Ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ χάρις πρὸς τὰ δημιουργήματα ἐπιχορηγεῖται ἀφθονώτερον ἢ ὅσον ταῦτα εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐπιδέχωνται, διότι ὁ Θεὸς εἶναι κατ' ἔξοχὴν «*φιλόδωρος*»: «ἀφθονοὶ μὲν, ὧ φιλόδωρε, αἱ σαὶ χάριτες καὶ ἀπερίγραφοι, λέγει περὶ τοῦ Θεοῦ ὁ Φίλων, καὶ ὄρον ἢ τελευτήν οὐκ ἔχουσαι, πηγῶν τρόπον πλείω τῶν ἀπαντλουμένων ἀνομβροῦσαι»¹. Ἡ ἀγαθότης καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπείρως περισσότερα ἢ ὅσον χρειάζονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ὁ Θεὸς ἐπιδεικνύει ταῦτα καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι δὲν ἐπωφελοῦνται αὐτῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἀποστέλλει τὴν βροχὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἀγόνους ἐκτάσεις τῶν ἐρήμων, μολονότι ἐκεῖ εἶναι ἀνωφελὴς καὶ περιττή: «Φιλόδωρος ὧν ὁ Θεός, λέγει, χαρίζεται τὰ ἀγαθὰ πᾶσι καὶ τοῖς μὴ τελείοις, προκαλούμενος αὐτοὺς εἰς μετουσίαν καὶ ζῆλον ἀρετῆς ἅμα καὶ τὸν περιττὸν πλοῦτον ἐπιδεικνύμενος αὐτοῦ, ὅτι ἐξαρκεῖ καὶ τοῖς μὴ λίαν ὠφεληθησομένοις...»². Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀρχὴ πάσης χάριτος καὶ ἐπὶ τῆς πίστεως ταύτης βασιζέται ἡ θρησκευτικότης τῶν εὐσεβῶν, ἡ διαθήκη, ἣν συνῆψεν ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ περιουσίου λαοῦ του³.

Οὐ μόνον τὰ παντὸς εἶδους ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὀφείλονται εἰς τὴν θεϊαν χάριν, διότι ἡ φύσις ἄνευ τῆς θείας χάριτος οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτύχη ἐξ ἑαυτῆς: «Μόνω δὲ αὐτῷ χρησάμενος ὁ Θεὸς ἔγνω δεῖν εὐεργετεῖν ἀταμιεύτοις καὶ πλουσίαις χάρισι *τὴν ἄνευ δωρεᾶς θείας φύσιν οὐδενὸς ἀγαθοῦ δυναμένην* ἐπιλαχεῖν ἐξ ἑαυτῆς»⁴. Ὁ ἠθικὸς βίος δὲν εἶναι κατορθωτὸς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ προσπαθειῶν, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ προκαλούμενος αὐτοὺς (τοὺς μὴ τελείους) εἰς μετουσίαν καὶ ζῆλον ἀρετῆς»⁵, καὶ ἐκεῖνος εἶναι ὁ διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀπομακρύνων τὰς πονηρὰς σκέψεις ἀφ' ἡμῶν καὶ πληρῶν τὴν ψυχὴν δι' ἀγαθῶν τοιούτων⁶. Ὅπως παρὰ τῷ Ἁπ. Παύλῳ, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Φίλωνι οὐδε-

¹ «Περὶ τοῦ τις ὁ τῶν θεῶν ἐστὶ κληρονόμος» 4, 12.

² «Περὶ νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας». Βιβλ. Α'. 13.

³ Περὶ τῶν μενονομαζομένων καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζεται, 8: «ἡ πασῶν χαρίτων ἀρχὴ τε καὶ πηγὴ αὐτὸς εἰμι ἐγώ».

⁴ Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσεᾶ κοσμοποιίας 6.

⁵ Νόμων ἱερῶν ἀλληγορ. Βιβλ. Α'. 13.

⁶ Αὐτόθι Βιβλ. Β'. 9: «Θεοῦ τῇ ἑαυτοῦ χάριτι γλυκὺ νάμα ἀντὶ ἄλμυροῦ ἐπιχέαντος τῇ ψυχῇ».

μία κακία είναι αντιπαθεστέρα, ὅσον ἢ αὐταρέσκεια καὶ αὐτοδικαίωσις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἔχει, ὅπερ ἐπέτυχε διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἀλλὰ τὰ πάντα παρέλαβεν ἐκ τοῦ Θεοῦ: «ἴδιον οὐδὲν ἔχεις ἀγαθόν, λέγει, ἀλλ' ὅτι ἂν νομίσης ἔχειν, ἕτερος παρέσχηκεν· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι Θεοῦ τοῦ διδόντος κτήματα πάντα»¹. Πόσον οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ εὐσεβοῦς Φίλωνος ὑπενθυμίζουσιν ὅσα σχετικῶς ἔγραφε καὶ ὁ Ἄπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους: «τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;» (1 Κορ. 4, 7.). Μοναδικὸς καὶ ὑπέροχος θρησκευτικὸς φιλόσοφος ὁ Φίλων οὐδέποτε ὁμιλεῖ περὶ ιδιότητός τινος τοῦ Θεοῦ ἢ περὶ ἐνεργείας τινὸς Αὐτοῦ ἄνευ ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὴν θεϊὰν χάριν καὶ ἀγαθότητα καὶ εἶναι ἀνεξάντλητος ὁ πλοῦτος τῆς περιγραφῆς ὑπ' αὐτοῦ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὅλλοι δὲ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὸν Φίλωνα, οἱ ἔχοντες τὰ ὅλα αὐτῶν ἀνοικτὰ «πρὸς ὑπόδοχὴν τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, οἱ διδάσκουσιν, ὡς ἄρα μόνον Θεοῦ σπεῖρειν καὶ γεννᾶν τὰ καλὰ ἔργα ἴδιον»². Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἄνευ ἐνδοιασμῶν, ὅτι μετὰ τοὺς ἱ. συγγραφεῖς τῆς Κ. Δ. οὐδεὶς ἄλλος τονίζει ἰσχυρότερον τοῦ Φίλωνος καὶ διακηρύττει συχνότερον τούτου τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἰδέαν, ὅτι πάντων ὅσα σκέπτεται καὶ πράττει ὁ ἄνθρωπος αἰτία εἶναι ὁ Θεός, διότι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἴδιον τὸ ποιεῖν, ὅπως ἴδιον τοῦ πυρὸς εἶναι τὸ καίειν καὶ τῆς χιόνος τὸ ψύχειν. «Παύεται γὰρ οὐδέποτε ποιῶν ὁ Θεός, λέγει, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρὸς καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ Θεοῦ τὸ ποιεῖν καὶ πολὺ γε μᾶλλον ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾶν ἔστιν»³.

Παρὰ ταῦτα ὑπάρχει ἀκόμη ἀπόστασις μεταξὺ τῆς περὶ χάριτος ἀντιλήψεως τοῦ Φίλωνος καὶ τῆς τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ Φίλων δὲν συνδέει τὴν χάριν κυρίως πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην, διότι φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅπως οἱ Ἀπόστολοι, τὴν κατὰ χάριν καὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ βίου, τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Παρὰ τοῖς Ἑλλησι εἶδομεν κοσμικωτέραν ἐκδοχὴν τῆς χάριτος, παρὰ τῷ Φίλωνι αὕτη προσλαμβάνει θρησκευτικωτέραν μορφήν, ἀλλὰ παρ' οὐδενὶ

¹ Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θεῶν ἐστὶ κληρονόμος 21.

² Περὶ τῶν Μετονομ. 24.

³ Νομ. Ἀλληγ. Α'. 2-3.

ἀπαντᾷ ἐν τῇ βαθεῖα ἐκείνῃ θεολογικῇ ἐκδοχῇ, ὅπως παρὰ τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι τῆς Κ. Διαθήκης, καθ' ἣν ἡ χάρις συνδέεται πρὸς τὴν πτώσιν καὶ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἀπολύτρωσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεάν, ἄνευ τινὸς ἀξιομισθίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐξ ἀπλῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἁμαρτωλὸν καὶ ἀπολωλὸς ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Φίλων ὁμιλεῖ περὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ ἔχων κυρίως ὑπ' ὄψιν τὰ ἀφθονα καὶ ποικίλα ἀγαθὰ ἐν τῇ φύσει καὶ αὐτὴν τὴν θαυμασίαν δημιουργίαν, ὅπως καὶ πᾶν καλὸν τῆς ζωῆς, οὗ ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος, ἐλάχιστα δὲ τὴν ἁμαρτίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς εὐσπλαγχνίαν καὶ συγχωροῦσαν κατὰ χάριν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως ἡ Κ. Διαθήκη οὐδέποτε τὰ ἐν τῇ φύσει θαυμάσια καὶ καλὰ καὶ τὰ κατὰ κόσμον ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου συσχετίζει πρὸς τὴν χάριν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία αὐτῆς συσχετίζεται ἀποκλειστικῶς μόνον μὲ τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐν τῇ Φιλωνείῳ θρησκευτικῇ φιλοσοφίᾳ ὁ Θεὸς εἶναι καὶ νοεῖται πρὸ παντὸς ὡς Δημιουργὸς τῶν πάντων, πλήρης ἀγαθότητος πρὸς τὰ ἑαυτοῦ δημιουργήματα, διὰ τὴν χριστιανικὴν ὁμωσ πῖστιν εἶναι κυρίως Πατὴρ οὐράνιος καὶ λυτρωτῆς τοῦ κόσμου, πλήρης ἀγάπης πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους.

Προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν νῦν τὴν περὶ χάριτος διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης ἐπιβάλλεται νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἵνα ἴδωμεν τι περὶ τοῦ θέματος τούτου αὐτὴ διδάσκει, δεδομένου ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη συμπληρῶνει τὴν Παλαιὰν καὶ πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι σκιωδῶς διδάσκονται καὶ ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ.

4. Ἡ χάρις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ.

Ἡ λέξις χάρις ἀπαντᾷ συνηθέστατα ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν (46^{κις}) ἐν τῇ ἑβραϊζούσῃ φράσει «εὐρίσκειν χάριν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ», ἐν τῇ ὁποίᾳ σημαίνει «τυγχάνειν τῆς εὐνοίας καὶ ἐπιεικείας τοῦ Θεοῦ». Τὸ νόημα ἐνταῦθα τῆς λέξεως εἶναι ἀνάλογον καὶ συναφὲς πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς ιδέας τῶν Ἰσραηλιτῶν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ κυριαρχοῦν συναίσθημα ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἦτο τὸ

συναίσθημα τῆς μεγίστης ἀποστάσεως τοῦ Ἰαβὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ φόβος. Μέγα χάσμα ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν, διότι ὁ Ἰαβὲ εἶναι παντοδύναμον, ἀπολύτως ἅγιον, καὶ ἐντελῶς ἕτερον ὄν, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστατον καὶ ἁμαρτωλὸν ὄν¹. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ, ἡμεῖς εἰς τὴν γῆν. Πολλάκις ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ: «ὅτι Θεὸς ἐγὼ εἶμι καὶ οὐκ ἄνθρωπος»². Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι μετὰ φόβου καὶ τρόμου ὀφείλουσι νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ προκαλεῖ ἀμέσως τὸν φόβον καὶ τὴν ταραχὴν, ἐντεῦθεν «μὴ φοβοῦ» εἶναι ὁ πρῶτος λόγος³, δι' οὗ χαιρετῶσι τοὺς ἀθρώπους τὰ ὑπερκόσμια ὄντα καὶ αὐτὸς ὁ Θεός, ὁσάκις ἐμφανίζονται καὶ πρόκειται νὰ ὁμιλῶσιν εἰς αὐτούς. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ ἐχαρακτήριζε τοὺς Ἰσραηλίτας φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ διότι διὰ τῶν συνεχῶν παραβάσεων τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ εἶχον προκαλέσῃ πολλάκις τὴν φοβερὰν ὀργὴν του, περὶ ἧς ὁ Ἰεζεκιὴλ γράφει ὅτι ἠφάνιζεν ἐν θλίψεσιν αὐτοὺς «ὄν τρόπον χωνεύεται ἀργύριον ἐν μέσῳ καμίνου»⁴. Συνεχῆς ἦτο ἡ ὑπόμνησις εἰς τὸν Ἰσραηλίτην: «ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορευθήσεσθε καὶ τοῦτον φοβηθήσεσθε», καὶ «τέλος λόγου, λέγει ὁ Ἐκκλησιαστής, τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος»⁵. Τὸ πρῶτιστον καθήκον καὶ τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ εὐσεβοῦς Ἰσραηλίτου ἦτο ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον διακρίνει τὸν ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλόν, τὸν μὴ ἔχοντα συνείδησιν οὔτε τῆς ἰδίας ἁμαρτωλότητος καὶ μηδαμινότητος, οὔτε τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ⁶. Βεβαίως ἐκ τούτων δὲν ἔπεται, ὅτι διαρκῆς φόβος καὶ ἀνησυχία διέκρινε τὴν ζωὴν τῶν εὐσεβῶν. Ἀντιθέτως ὁ φόβος συνωδεύετο πάντοτε καὶ ὑπὸ τινος χαρᾶς καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεόν, διότι ἐγνώριζον, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει τοὺς φοβουμένους αὐτόν, παρέχων εὐμερίαν ἀσφάλειαν καὶ πᾶν ἀγαθὸν ἐν τῇ ζωῇ. Διὰ τοῦτο γίνεται λόγος καὶ περὶ χαρᾶς ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου: «φόβος Κυρίου, λέγει ὁ Σειρα-

¹ Πρὸβλ. Johannes Hempel, *Gott und Mensch im alten Testament* σελ. 4, 8 κ. ἑ. (ἔκδ. 1936).

² Ὡσηὲ 11,9, ἐπίσης Ἰεζ. 28,2: «Θεὸς εἶμι ἐγώ... σὺ δὲ εἶ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός». Ἰεζ. 28,9. Ἦσ. 31, 2.

³ Γεν. 15,1. 26,24. κ. ἄ. πρὸβλ. καὶ Λουκ. 1,13.30. Ἀποκ. 1,17.

⁴ Δευτ. 13,4. Λευιτ. 19, 14, 32.

⁵ Ἐκκλ. 12,13.

⁶ Πρὸβλ. ἰδίως Σοφ. Σειρ. 1, 11 - 21.

χίδης, τέρψει καρδίαν και δώσει εὐφροσύνην και χαρὰν και μακροημέρευσιν»¹.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἀποστάσεως τοῦ Ἰαθὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων και τοῦ φόβου ἐχαρακτήριζε τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἔπρεπεν οὗτοι νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς εὐτυχεῖς, ἐὰν διὰ τοῦ φόβου, διὰ τῶν θυσιῶν και διὰ τῶν καλῶν αὐτῶν ἔργων ἠδύναντο νὰ τύχῃσι τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ και νὰ εὐρῶσιν ἐπιείκειαν και χάριν παρ' αὐτῶ. Ἡ εὐνοια ὅμως αὕτη τοῦ Ἰαθὲ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας δὲν ἀποδίδεται διὰ τῆς λέξεως «χάρις» (chên) ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλὰ διὰ τοῦ ταυτοσήμου ὀνόματος «ἔλεος» (hesed), ἀπαντῶντος πολλάκις ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ, ὅσον και ἡ «χάρις» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἀκριβῶς οἶαν σπουδαιότητα και σημασίαν ἔχει ἡ λέξις «χάρις» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν αὐτὴν ἔχει και ἡ λέξις «ἔλεος» ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἐκφράζουσα τὴν ἀγάπην και εὐνοίαν τοῦ Ἰαθὲ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας. Πᾶσα ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἀποδίδεται εἰς τὸ θεῖον ἔλεος. Ἡ μεγίστη ἀπόστασις τοῦ Ἰαθὲ ὡς και ἡ ἰδία αὐτῶν ἁμαρτωλότης ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας οὐ μόνον τὸν φόβον, ἀλλὰ και τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνον εἰς τὸ ἔλεος και τὴν εὐσπλαγγνίαν τοῦ Θεοῦ ἠδύναντο νὰ στηριχθῶσι διὰ τὴν σωτηρίαν και εὐημερίαν των. Μία ἀπὸ τὰς οὐσιώδεις λοιπὸν ιδιότητας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἰσραηλιτῶν, εἶναι τὸ ἔλεος αὐτοῦ και ἡ εὐσπλαγχνία. Οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης και μάλιστα οἱ ψαλμισταὶ και οἱ προφῆται ἀκαταπαύστως ἐξυμνοῦσι και ἐξαίρουσι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Θὰ κατανοηθῇ καλύτερον ἡ θρησκεία τῆς Παλ. Διαθήκης και πολλαὶ παρανοήσεις αὐτῆς θὰ ἀπεφεύγοντο, ἐὰν ἀπεδίδοτο ἡ προσήκουσα θέσις και σημασία εἰς τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς εὐσεβείας, ἥτοι εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, και ἐὰν ἡρμηνεύοντο και τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ θαυμαστά γεγονότα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἰσραὴλ και ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ εἰς ἔθνος μέγα και περιούσιον ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ και ἡ μακρὰ και περιπετειώδης ἔθνικὴ και θρησκευτικὴ του ἱστορία μαρτυρεῖ ἀνὰ πᾶν βῆμα τὸ μέγα ἔλεος τοῦ Ἰαθὲ. «Οὐχ ὅτι πολυπληθεῖτε παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προεῖλετο Κύριος ὑμᾶς . . . ἀλλὰ παρὰ τὸ ἀγαπᾶν Κύριον ὑμᾶς και διατηρῶν τὸν ὄρκον, ὃν ὤμοσε τοῖς πατρά-

¹ Αὐτόθι 2, 7. 1, 12.

σιν ὑμῶν»¹. Δὲν προσέλαβεν αὐτοὺς ὁ Κύριος ἐκ τοῦ μέσου πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὰς ἀρετὰς των. ἀλλ' «ἐπιεικῶς ὁ Κύριος προσελάβετο (αὐτοῦ) ἑαυτῷ»². Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἂν ἡ διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Κυρίου ἐγκαινισθεῖσα ἐποχὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐν τοῖς χρόνοις τῆς προπαρασκευῆς τῆς χάριτος διὰ τῆς Παλ. Διαθήκης ἔχομεν τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔλεους τοῦ Θεοῦ. «Καθὼς οἰκτεῖρει πατὴρ υἱούς, ἀναφωνεῖ ὁ ψαλμωδός, ᾠκτεῖρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν, ὅτι αὐτὸς ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη ὅτι χοῦς ἐσμέν»³. «Ἐλεήμων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐ μηνιῶ ἡμῖν εἰς τὸν αἰῶνα»⁴.

Ἀπὸ τὴν Παλ. Διαθήκην δὲν λείπει ἡ εὐαγγελικὴ ἰδέα, ὅτι τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν του καὶ τὴν δικαίωσιν πρὸ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ἀναμῆνη τις μᾶλλον ἀπὸ τὸ θεῖον ἔλεος παρὰ ἀπὸ τὰ ἴδια ἔργα. Διὰ τοῦ 50^{στοῦ} ψαλμοῦ ὁ Δαβὶδ ἐκθειάζει τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς πλούσιον καὶ μέγα καὶ τὸ μόνον ἱκανὸν νὰ ἔξαλείψῃ τὰς ἀνομίας αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἰλάσκων ἁμαρτίας καὶ εἶναι εὐτυχεῖς ἐκεῖνοι οἵτινες προσελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ὀποίων ἀφέθησαν αἱ ἁμαρτίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»⁵. Διότι ἐὰν κριθῆ τις κατ' ἀξίαν οὐδεὶς θὰ ὑποστῆ ἐπιτυχῶς τὴν δοκιμασίαν, οὐδὲ θὰ εὗρεθῆ τις δίκαιος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅσῃν βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἁμαρτωλότητος εἶχον οἱ Ἰσραηλίται — καὶ εἶχον ὀξύτατην αἴσθησιν τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑνὸς⁶ καὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἀφ' ἑτέρου — τοσαύτην εἶχον βαθεῖαν πίστιν καὶ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ: «Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃς Κύριε, ἀναφωνεῖ ὁ εὐσεβὴς ψαλμιστής, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστίν». Καὶ «μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου, ὅτι οὐ δικαιοθήσεται

¹ Δευτ. 7, 7.

² 1 Βασ. 7, 22.

³ Ψαλμ. 102, 12.

⁴ Ἱερεμ. 3, 12, πρβλ. Ἔξοδ. 22, 27: «ἐὰν σὺν καταβολῇ πρὸς με (ὁ ἀδικούμενος), εἰσακούσομαι αὐτοῦ, ἐλεήμων γὰρ εἰμι».

⁵ Πρβλ. ψαλμ. 31, 1: μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. Μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσῃται Κύριος ἁμαρτιαν». Ἐπίσης ψαλμ. 64, 4. Ἦσ. 45, 22. 26: «ἀπὸ Κυρίου δικαιοθήσεται καὶ ἐν Θεῷ ἐνδοξασιθήσεται πᾶν σπέρμα Ἰσραὴλ». Ὡς συγχωροῦσα ἀνομίας παρίσταται ἡ θεία εὐσπλαγχνία καὶ ἐν Ἔξοδ. 34, 6 καὶ Ἀριθμ. 14, 19.

⁶ Ἴδὲ Β. Βέλλα, «ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν Παλ. Διαθήκην» Δελτίου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰουλ. Αὐγ. 1939 σελ. 117.

ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν¹. Οἱ Ραββῖνοι τῶν χρόνων τοῦ Κυρίου ἐδίδασκον, ὅτι οὐδὲ οἱ Πατριάρχαι Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ θὰ ἠδύναντο νὰ δικαιωθῶσι πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν οὗτος δὲν ἔκρινεν αὐτοὺς μετ' ἐλέους καὶ ἐπιεικείας, ἀλλ' ὡς δίκαιος δικαστῆς. Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι μόνον νομικὴ θρησκεία, ἀπαιτοῦσα ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἐντολῶν καὶ διατάξεων καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξαρθῶσα τὴν σωτηρίαν καὶ δικαίωσιν. Ἐντεῦθεν ἡ σχέσις τῆς Παλ. Διαθήκης πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην νοεῖται ὡς σχέσις Χάριτος καὶ Νόμου καὶ ἐξαιρεται ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὑπεράγαν ἢ ἀντίθεσις αὐτῶν, ἐν ᾧ ὁ Κύριος ρητῶς ὁμιλεῖ περὶ συμπληρώσεως, οὐχὶ δὲ περὶ ἀντιθέσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ πρὸς τὴν Μωσαϊκὴν καὶ προφητικὴν τοιαύτην. Αὐτὸς ὁ Ἄπ. Παῦλος καταπολεμῶν τὴν ἐπὶ τοῖς ἔργοις καὶ τῇ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καταγωγῇ αὐτῶν πεποίθησιν τῶν Φαρισαίων καὶ λοιπῶν Ἰουδαίων, ἀρύεται ἐπιχειρήματα ἐξ αὐτῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀναφέρει τὴν διὰ τῆς πίστεως, οὐχὶ δὲ δι' ἔργων, δικαίωσιν καὶ σωτηρίαν τοῦ Ἀβραάμ: «Ἀβραάμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην, χωρὶς ἔργων· μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι· μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσθῃται Κύριος ἁμαρτίαν»². Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ἡ πίστις τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὅποιοι περισσότερον τῶν ἰδίων καλῶν καὶ κατὰ νόμον ἔργων ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ ἀναμένοντες τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν. Πᾶς ὀρθόδοξος Ἰουδαῖος ὄφειλε καθ' ἑκάστην πρωΐαν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν ἀκόλουθον προσευχὴν, ἀναγομένην κατὰ τινὰς εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα, ἤτοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου: «Δέσποτα τῶν ἀπάντων! δεόμεθά σου καὶ ἱκετεύομεν οὐχὶ πεποιθότες ἐπὶ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ πλήθη τοῦ ἐλέους σου. Διότι τί εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι; τί εἶναι ἡ ζωὴ ἡμῶν; τί ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν;... τί θὰ παρου-

¹ Ψαλμ. 129, 3. 142, 2.

² Ρωμ. 4, 3. Γαλ. 3, 6. Γεν. 15, 6. Οἱ σύγχρονοι τῷ Ἄπ. Παύλῳ Ραββῖνοι διετείνοντο, ὅτι λόγῳ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ οἱ Ἰσραηλίται εἶναι συνδεδεμένοι ἀρρήκτως μετ' Αὐτοῦ, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἁμαρτήσωσιν, πρὸς.χ. Pesikta 38^a: «ὅλοι οἱ Ἰσραηλίται ἔχουσι μεριδίον τι εἰς τὴν μέλλουσαν ζῶν· Sanhedrin 55: ὁ χεῖριστος Ἰσραηλίτης δὲν εἶναι ποτὲ βέβηλος ὅσον ὁ ἔθνικός· Bammidbar rabba 17: «ὁ Ἰσραηλίτης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Γέενναν» Πρὸβλ. Weber, Altsynagogische Theologie σελ. 51.

σιάσωμεν ἐνώπιόν σου, Κύριε καὶ Θεὲ ἡμῶν καὶ Θεὲ τῶν πατέρων ἡμῶν; Δὲν εἶναι ὁ σοφὸς ὡς μὴ ἔχων γνῶσιν καὶ ὁ συνετὸς ὡς μὴ ἔχων σύνεσιν»¹. Τοσοῦτον δὲ ἦτο ἐρριζωμένη ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐλεήμων καὶ μακροθύμος, ὥστε πολλοὶ κατήντων καὶ νὰ μὴ φοβῶνται τὴν συνεχῶς ἀναβαλλομένην ἐκ μακροθυμίας ὀργὴν καὶ τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ μακροθυμία καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀντὶ νὰ συγκινή καὶ νὰ τρέπη εἰς μετάνοιαν, καθίστα τοὺς τοιοῦτους θρασυτέρους καὶ ἀφοβωτέρους ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ὁ Σειράχ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τοιοῦτους λέγει: «Μὴ εἴπης, ἡμαρτον καὶ τί μοι ἐγένετο; ὁ γὰρ Κύριος ἐστὶ μακροθύμος . . . καὶ μὴ εἴπης ὁ οἰκτιρμὸς αὐτοῦ πολὺς, τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει ὁ θυμὸς αὐτοῦ»². Παρομοίως καὶ ὁ Ἁπ. Παῦλος κατέκρινε δριμέως τοὺς καταχρωμένους τῆς ἀνοχῆς καὶ μακροθυμίας τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ὀφείλουσι νὰ κινῶνται ὑπὸ ταύτης εἰς μετάνοιαν: «ἢ τοῦ πλοῦτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, λέγει, ἀγνωῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιαν σε ἄγει;»³. Τὸ ἔλεος καὶ ἡ μακροθυμία τοῦ Θεοῦ διακηρύττονται ἀπαύστως ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ὡς πηγὴ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ καὶ προστασίας αὐτοῦ ἐν πάσαις ταῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' ὁ λαὸς δὲν ἐφάνη πάντοτε ἄξιος τοῦ ἔλεους τοῦ Θεοῦ. Συχνότατα οἱ προφῆται καυτηριάξουσι τὴν ἀγνωμοσύνην τοῦ λαοῦ αὐτῶν, ὁ δὲ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος παρηκολούθησε τὸν λαὸν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἐγεύθη τὰς πικρίας αὐτῆς χαρακτηρίζει τὸν Ἰσραὴλ συνεχῶς «ὡς οἶκον παραπικραίνοντα»⁴. Ἡ κακία καὶ ἡ ἀποστασία τοῦ λαοῦ ὑπῆρξεν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, τὴν θέσιν τοῦ ἔλεους καὶ μακροθυμίας κατέλαβεν ἡ θεία δικαιοσύνη καὶ ἡ θεία ὀργή. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Σαμουὴλ ἐμεσίτευον πρὸς με ὑπὲρ αὐτῶν δὲν θὰ ἀγαπήσω τὸν λαὸν τοῦτον, λέγει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἰερειμίου: «καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με, ἐὰν στῆ Μωϋσῆς καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου, οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ μου πρὸς αὐτόν»⁵.

¹ Πρὸβλ. F. Foakes καὶ Kirsopp Lake, The beginnings of Christianity, τομ. 1. σελ. 69.

² Σοφ. Σειρ. 5, 4.

³ Ρωμ. 2, 4.

⁴ Ἰεζεκ. 2, 5-8, 3, 9, 3, 26, 12, 2, 9, 17, 12, 24, 3, 44, 6. Κατὰ τὸν Ed. Kōnig δεκαπεντάκις χαρακτηρίζεται ὁ Ἰσραὴλ «ὡς οἶκος παραπικραίνων» (Geschichte der Alttestamentlichen Religion σελ. 432.

⁵ Ἰερσμ. 15, 1.

Ἐάν λοιπὸν ὁ Θεὸς ἐπέδειξεν εἰδικὴν εὐνοίαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν περιούσιον λαὸν του, προέβαλε συνάμα καὶ τὸν ὄρον, ὑφ' ὃν ἐξελέγη καὶ κατέστη περιούσιος λαός, τὴν Διαθήκην. Διὰ τῆς διαθήκης ὁ Ἰσραὴλ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἐάν ἤθελε νὰ ἔχη τὴν προστασίαν καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Αἱ εὐλογίαι τοῦ Θεοῦ παρείχοντο ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ Νόμου. Ἡ χάρις, τὸ ἔλεος καὶ ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἐξυμνοῦνται μετὰ πάθους θρησκευτικοῦ καὶ ἐξακολουθητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ¹, ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις αὐτῶν δὲν εἶναι εἰσέτι πλήρης καὶ τελεία. Παραλλήλως καὶ ἐξ ἴσου ἐντόνως ὅσον καὶ τὸ θεῖον ἔλεος δεσπόζει ὁ Νόμος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἡ ὑπακοή εἰς τὸν Νόμον παρουσιάζεται ὡς πρωταρχικὸς ὄρος τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰσραηλίτου. Ἐάν ὁ Θεὸς ἐπιδεικνύη τὸ ἔλεος αὐτοῦ, πράττει τοῦτο πρὸς τοὺς φοβουμένους αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους εἰς τὸν Νόμον, κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ὅμως καὶ ἀσεβῶν ἐκδηλοῦται αὐστηρὰ καὶ ἀμείλικτος ἢ δικαιοσύνη καὶ ἡ ὀργὴ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξαιρῶντες τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ὡς οὐσιώδη ιδιότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι οὐσιώδης παράγων ρυθμισμοῦ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ εἶναι ὡσαύτως ὁ Νόμος καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Ἡ θρησκεία λοιπὸν ἢ Μωσαϊκὴ εἶναι πρὸ παντὸς θρησκεία τοῦ Νόμου, ἢ δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς χάριτος, διότι «ὁ νόμος διὰ Μωυσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο»².

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΕΡΙ ΘΕΙΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ

5. Αἱ πηγαὶ ἢ τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια.

Ἐπάρχει ἡ συνήθεια εἰς τὰς ἐπισημονικὰς θεολογικὰς ἐρεῦνας τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅταν ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου, νὰ λαμβάνωνται ὡς βᾶσις πρῶτον τὰ τρία εὐαγγέλια ὁμοῦ καὶ ἀκολου-

¹ Πρὸς ἄλλοις ψαλμ. 117: «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἀαρῶν, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· εἰπάτωσαν δὴ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθός...».

² Ἰωάν. 1, 17.

θως και κατά δεύτερον λόγον τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Ὁ λόγος εἶναι, ὅτι τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια περιέχουσιν ὅμοιον ὕλικόν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἡ ὁμοιότης ἐξικνεῖται μέχρι τῶν λέξεων. Ἐὰν θέσωμεν τὰ τρία ταῦτα εὐαγγέλια παραπλεύρως εἰς τρεῖς παραλλήλους στήλας καὶ κάμωμεν μίαν σύνοψιν ἢτοι μίαν παράλληλον συνεπισκόπησιν καὶ σύγκρισιν καὶ τῶν τριῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι δλόκληρα χωρία ὁμοιάζουσιν ἐπὶ λέξει καὶ εἰς τὰ τρία ἢ εἰς τὸ κατὰ Μάρκον καὶ εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο ἄλλων εὐαγγελίων. Ἐντεῦθεν τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια λέγονται συνοπτικά καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τοσαύτης ὁμοιότητος αὐτῶν συνοπτικὸν πρόβλημα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται διὰ τῆς παραδοχῆς κοινῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ παραδόσεων διὰ τοὺς εὐαγγελιστάς, τοῦθ' ὅπερ ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Λουκᾶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦ εὐαγγελίου του. Ὡς βάσις καὶ πηγὴ κατὰ τὴν κρατουσαν σήμερον γνώμην ἐχρησίμευσαν τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον ἐν τῇ σημερινῇ αὐτοῦ μορφῇ ἢ ἐν ἀπλουστέρῳ τινὶ τοιαύτῃ (Ur-Markus) καὶ ἄλλη τις πηγῇ, φερομένη συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα Q (τὸ ἀρκτικὸν γράμμα τῆς γερμανικῆς λέξεως Quelle = πηγῇ). Ἐὰν πράγματι διαιρέσωμεν τὸ κατὰ Μάρκον εἰς ἑκατὸν μέρη θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ 75 ἀπαντῶσι καὶ εἰς τοὺς τρεῖς, τὰ 21 εἰς τὸν Μάρκον καὶ εἰς ἓνα τῶν δύο ἄλλων (εἰς τὸν Ματθαῖον δηλ. καὶ Μάρκον ἢ εἰς τὸν Λουκᾶν καὶ Μάρκον), τέσσαρα δὲ μόνον μέρη ἀπαντῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον μόνον καὶ εἶναι τὰ τέσσαρα ταῦτα τεμάχια τὰ ἀκόλουθα: 4,26-29. (παρομοίωσις τῆς αὐξήσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρὸς γῆν καρποφοροῦσαν αὐτομάτως), 7,32. (θεραπεία τοῦ κωφαλάου) 8,22 θεραπεία τοῦ τυφλοῦ ἐν Βηθσεδαῖ) καὶ 14, 51 (διήγησις περὶ τοῦ γυμνοῦ νεανίου, τοῦ διαφυγόντος κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Κυρίου, ταυτιζομένου ὑπὸ πολλῶν πρὸς αὐτὸν τὸν Μάρκον). Ἐξ ἄλλου τὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἔχουσιν ὕλικόν κοινόν, περιλαμβάνον κυρίως λόγους τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον, χρησιμοποιοῦσάντων τῶν δύο τούτων εὐαγγελιστῶν κοινήν τινα παράδοσιν ἢ πηγὴν, τὴν προαναφερθεῖσαν Q. Ἡ διὰ προφορικῆς παραδόσεως πιστὴ διατήρησις λόγων τοῦ Κυρίου δὲν πρέπει μὴ θεωρῆται ὡς δυσχερῆς καὶ ἀπίθανος μέχρι τῆς καταγραφῆς αὐτῶν, διότι τοιοῦτό τι ἐγένετο καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις τῷ Ἰησοῦ Ραββίνοις καὶ μαθηταῖς αὐτῶν. Ἡ ὑπὸ τῶν Γραμματέων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διδασκαλία τοῦ Νόμου πρὸς τοὺς μαθητὰς συνίστατο συνήθως εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν πραγμάτων καὶ γνωμικῶν, ὥστε γὰ διατηρῶσιν οὗτοι

αὐτὰ καλῶς διὰ τῆς μνήμης. Ἡ διδασκαλία ἦτοι ἡ πιστὴ ἐπανάληψις τῶν δεδιδαγμένων (Mishna) ἐγένετο μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας καὶ αὐστηρότητος, ὥστε ἡ παράλειψις λέξεώς τινος ἐθεωρεῖτο ἀμάρτημα κολάσιμον. Ἦτο λοιπὸν δυνατόν καὶ οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου νὰ διατηρῶνται πιστῶς καὶ νὰ μεταδίδωνται διὰ στόματος ἀναλοιώτως ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ κύκλου αὐτῶν μέχρι τῆς καταγραφῆς αὐτῶν εἰς τι βιβλίον, περιέχον ἀποκλειστικῶς λόγους καὶ διαλέξεις τοῦ Κυρίου, οἷον εἶναι τὸ οὕτως ὀνομασθὲν Q, ἔξ οὗ ἀρῶνται ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς. Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης τοῦ ὕλικου εἰς τὰ τρία εὐαγγέλια, πολλοὶ κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου λαμβάνουσιν αὐτὰ πρῶτον ὡς βᾶσιν καὶ κατόπιν τὸ κατὰ Ἰωάννην. Ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς καὶ τοῦ Ἰωάννου ἡ χρησιμοποίησις διὰ τοιοῦτον σκοπὸν εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἄνευ αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχη τις ἀκριβῆ καὶ πλήρη εἰκόνα τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Κύριος οὐδὲν ἔγραψεν ἄπαξ μόνον ἐχάραξε γραμμάς τινας, καὶ ταύτας ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀμαρτωλῆς γυναίκος, τῆς προσαχθείσης αὐτῷ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πρὸς καταδίκην καὶ λιθοβολισμόν, ἀλλ' οὐδεὶς γνωρίζει τι ἦσαν αἱ ὀλίγαι ἐκεῖναι λέξεις: «ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας τῷ δακτύλῳ ἔγραψεν εἰς τὴν γῆν» (Ἰωάν. 8,7). Γραφὴν μεταγενεστέρως τὸ τέταρτον εὐαγγέλιον¹, ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ τρία πρῶτα, τὰ ὁποῖα συμπληρῶνει ἐν πολλοῖς, περιέχον πολλὰ γεγονότα, θαύματα, λόγους τοῦ Κυρίου, μὴ περιλαμβανόμενα εἰς ἐκεῖνα, καὶ τὰ ὁποῖα ἐκλέγει ἀριστοτεχνικῶς ἐκ τοῦ ἀφθόνου ὕλικου, ὅπερ ὁ συγγραφεὺς του εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του, πρὸς ἐπίτευξιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἔργου του: «πολλὰ μὲν, οὖν, λέγει, καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχετε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ» (Ἰωάν. 20,30). Διακρίνεται τὸ ὑπέροχον τοῦτο ἔργον διὰ τὴν ἀπλότητα τοῦ ὕφους καὶ τῆς σκέψεως, ὥστε καὶ ὁ πλέον ἀπαιδευτος δύναται εὐχαρίστως καὶ ἐποφελῶς νὰ ἀναγνώσκῃ κεφάλαιά τινα αὐτοῦ οἷον τὸ 11, 14, 15, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ

¹ Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ τέταρτου εὐαγγελίου, ὅστις καθ' ἡμᾶς εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, καὶ τῶν διαφορῶν του πρὸς τὰ συνοπτικὰ πρβλ. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ ὑπομνήματα τοῦ Feine (1923), τοῦ Westcott (1908), τοῦ T. Zahn (1899), τοῦ E. F. Scott (1906), τοῦ Streeter (1924) τοῦ W. Bauer (1925), τοῦ B. Ἀντωνιάδου (1939) κ. ἄ.

φιλοσοφικὸν βάθος καὶ τὸν μυστικισμόν του διότι ἀναγράφει μὲν γεγονότα, γινόμενα ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλὰ διαβλέπει ἐν αὐτοῖς τὸ πνευματικὸν νόημα καὶ ἐν τῷ παροδικῷ τὸ αἰώνιον. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν διὰ τῆς ψυχῆς ἑνὸς μαθητοῦ ὅστις ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ¹, ἀλλὰ πάντως τὸν πραγματικὸν Ἰησοῦν καὶ οὐχὶ δημιούργημα τοῦ Ἰωάννου. Ἐξ ἄλλου τὸ ὑλικὸν τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου εἶναι ὅμοιον καὶ συγγενὲς πρὸς τὸ τῶν συνοπτικῶν κατὰ τὰ πλεῖστα αὐτοῦ μέρη, ἐκτίθεται δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου σειράν, καθ' ἣν καὶ εἰς τὰ τρία ἄλλα. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ διήγησις τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου περιλαμβάνει τὸ τρίτον τοῦ εὐαγγελίου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ. Διὰ πάντα ταῦτα ἐν τοῖς ἐφεξῆς, ἐκθέτοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου περὶ χάριτος, θὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἀδιακρίτως καὶ τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην πολλῶν ἐρμηνευτῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης².

6. Ὁ Θεὸς ὡς Πατὴρ ὄλων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἀμαρτωλῶν, ἐπιδαφιλεύει τὴν θεῖαν χάριν εἰς πάντας.

Ἡ λέξις χάρις ἐν τῇ θεολογικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια. Μόνον ἐν τῷ τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ἐκφραζῶν τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπὶ τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν προεκάλεσεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, γράφει: «καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας . . . καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο» (Ἰωαν. 1, 14. 16. 17). Ἡ χάρις δηλαδὴ καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ

¹ Πρβλ. Ὁριγένην εἰς Ἰωάννην (Φιλοκαλία, ἐκδ. I. Robinson σελ. 85): «Ἐάν εἰς τὸ στήθος τοῦ σαρκωθέντος λόγου ἀνακλιθῶμεν καὶ ἀνιόντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος ἀκολουθησάμεν, ἐρροῦμεν τό· εἶδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ. . . Ἰωάννη γὰρ καὶ τοῖς ὁμοίοις πρέπουσα αὕτη ἡ φωνή».

² Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ὁ J. K. Mozley, καίτοι συντηρητικὸς, γράφει: «Εἰς συγγραφεῦς, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ γνώμαι του περὶ τοῦ Ἰωαννείου προβλήματος, ὀφείλει ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀπέχη ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιῆ τὸ δ' εὐαγγέλιον ὅταν στηρίξῃ δογματικὰς ἀπόψεις διὰ μαρτυρίας αὐτοῦ τοῦ Κυρίου». The doctrine of the atonement. J. K. Mozley σελ. 40, 1927.

Πατρός εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ πληρώματος πάσης ἀποκαλύψεως καὶ μόνου Μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι μόνος ὁ Χριστός, ὡς μονογενῆς υἱός, γινώσκει τὸν Θεὸν («ὁ μονογενῆς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἔξηγγήσατο» Ἰωαν. 1, 18). Χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια ἐν τῇ γλώσσει τοῦ Ἰωάννου ἐκφράζουσι πρῶτον τὴν ἀγάπην ἢ τὴν θεϊαν οὐσίαν, διότι, κατ' αὐτόν, ὁ Θεὸς εἶναι πρὸ παντὸς ἀγάπῃ, εἶτα τὴν ὑπερφυσικὴν καὶ θεϊαν ζωὴν, ἣτις ἀπεκαλύφθη καὶ μετεδόθη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστός εἶναι «πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας» ἦτοι «πλήρης αὐτοπροσφερομένου θείας ζωῆς»¹, ἐκ τῆς ὁποίας συνεχῶς ἀντλοῦσιν οἱ πιστοὶ καὶ δοκιμάζουσι νέας ἐκάστοτε καὶ ἀδιακόπους εὐλογίας καὶ ἀγαθὰ ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίας («καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος»)².

Ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ χάριτος πλὴν τῶν προαναφερθέντων τούτων χωρίων τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Καίτοι ὅμως ἡ λέξις χάρις δὲν ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου, εἰ μὴ μόνον παρ' ἐκείνων, οἵτινες ὡς ἁμαρτωλοὶ ἠσθάνθησαν βαθύτατα τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ, οὐχ ἦττον ἢ πλουσία αὐτῆς θρησκευτικῆ ἔννοια ἐκφράζεται εἰς πολλὰ οὐσιώδη σημεῖα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς δράσεως του καὶ μάλιστα εἰς ὅσα ἐδίδαξε περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς πατὴρ τῶν πάντων, καὶ περὶ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἁμαρτωλοὺς. Δι' ὅλης τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου ἀποκαλύπτεται ὁ Θεὸς ὡς μία ἀπεριόριστος ἀγάπῃ Πατὴρ πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα. Ἡ σχέσις αὕτη μεταξὺ Θεοῦ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων, σχέσις πατρὸς καὶ τέκνων, καθιστᾷ τὴν

¹ Πρὸβλ. Cheyne εἰς τὴν Encyclopaedia Biblica, IV. 5218 καὶ James Moffat, Grace in the N. Test. σελ. 369.

² Ὁ Fillion καὶ ἄλλοι ἐρμηνεύουσι τὴν φράσιν «χάριν ἀντὶ χάριτος» εὐνοίαν ἐπὶ εὐνοίαν, συνεχῆ σειρὰν νέων δωρεῶν («une serie perpetuelle de nouvelles faveurs») καὶ αὐτὴν τὴν ἐρμηνείαν ἐδέχθημεν καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω. Ἄλλοι ὅμως, συνδέοντες τὴν φράσιν πρὸς τὰ ἐπόμενα, ἐξηγοῦσιν, ὅτι ἀντὶ τοῦ νόμου τῆς Παλ. Διαθήκης, ἐλάβομεν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ νόμον καὶ τὴν διὰ τῆς θείας χάριτος σωτηρίαν. Οὕτω λ. χ. Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας: «Ἀντὶ ποίας χάριτος ποίαν χάριν ἐλάβομεν; ἀντὶ τῆς πάλαι τὴν καινὴν καὶ γὰρ χάριτι καὶ Ἰουδαῖοι προσεδέχθησαν τότε καὶ ἡμεῖς πάλιν χάριτι ἐσώθημεν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, ἀλλὰ μειζόνως διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος δωρεάν, καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τῆς καταλλαγῆς γενομένην παρηρησίαν» (Catena Cramer tom. II σελ. 188).

ἔνωσιν καὶ οἰκειότητα αὐτῶν στενοτάτην, προσδίδει εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίαν θερμότητα καὶ ζωηρὸν παλμὸν καὶ ὑποδεικνύει καὶ τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης σχέσεως ἐπιβαλλόμενον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καθήκον, ἵνα γίνωσι τέλειοι, ὅπως ὁ Πατὴρ, καὶ ἑξομοιωθῶσι πρὸς αὐτόν. Ὁ Θεὸς δὲ οὗτος εἶναι πατὴρ ἡμῶν, πλήρης αὐτοθυσιαζούσης ἀγάπης, οὐχὶ λόγῳ οἰαζόμενος ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ' ἕνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς θείας ἀγάπης, τῆς ἐνεργῶς ἐκδηλωθείσης πρὸς τὰ ἔξω πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν: «οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν . . . ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ»¹. Μετὰ Χριστὸν λοιπὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος». Οὐδεμία προσωνυμία τοῦ Θεοῦ ἐπανέρχεται εἰς τὰ χεῖλη τοῦ Κυρίου συχνότερον ταύτης. Ὁ ἁμαρτωλὸς καθίσταται καὶ εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ! Ἐπανέρχεται πάλιν καὶ λαμβάνει θέσιν διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρὸς, ὁ ὁποῖος σκευδεὶ πρὸς συνάντησιν καὶ δέχεται εἰς τὰς ἀγκάλας τὸν ἐπιστρέφοντα ἄσωτον. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τὴν ἐκθαμβωτικωτέραν ἐκδήλωσιν τῆς θείας ἀγάπης πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον, τὴν ὁποίαν δικαίως οἱ λελυτρωμένοι πιστοὶ ὠνόμασαν «χαρὶν». Ἐντεῦθεν πολλοὶ ἐθεώρησαν τὴν περὶ Θεοῦ, ὡς πατρὸς ἡμῶν ἀπάντων, διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου «ὡς τὴν θεολογικὴν πρωτοτυπίαν τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, τὴν εἰδοποιὸν αὐτῆς ἀπὸ τῶν λοιπῶν θρησκειαῶν διαφορὰν»², ὡς «αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ σχεδὸν ὡς νέαν ἀποκάλυψιν»³, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ ἦτοι διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν δημιουργημάτων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν πίστιν εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα τῶν πάντων, προσφέροντα καὶ ἑαυτὸν ἐξ ἀγάπης διὰ τὴν λύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πατρότης τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν ιδιοτήτων καὶ ὀνομάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ τόσον οὐσιώδης καὶ δυναμικὴ, ὥστε ἐξ αὐτῆς διαχρωματίζονται πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἰδέαι, αἱ μετ' αὐτοῦ σχέσεις καὶ τὰ καθήκοντα ἡμῶν.

Καὶ ἐν ἄλλαις θρησκείαις ἀπονέμεται εἰς τὸν Θεὸν ὁ τίτλος τοῦ Πατρὸς. Παρ' Ὀμήρῳ λ. χ. ὁ Ζεὺς χαρακτηρίζεται «πατὴρ ἀνδρῶν

¹ Ἰωαν. 3, 16.

² Γρηγορίου Παπαμιχαήλ «Ἡ οὐσία καὶ τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ» σελ. 7, 1937.

³ W. Sanday, εἰς τὸ λεξικὸν τῆς Βίβλου τοῦ Hastings τομ. II σελ. 209 (ἀρθρ. God).

τε θεῶν τε», ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος δὲν ἐκφράζει ἀνάλογον πραγματικὸν περιεχόμενον, διότι ὁ Ζεὺς δὲν διεκρίνετο πολὺ διὰ τὰ πατρικὰ καὶ τρυφερὰ αὐτοῦ αἰσθήματα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἄλλους θεούς. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκφράσεως ὁ Ζεὺς παρίσταται ἀπλῶς ὡς ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς καὶ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ δὲν λείπει ἡ ὀνομασία τοῦ Θεοῦ ὡς πατρός, ἀλλὰ τοῦ Ἰσραὴλ μόνον. Ὁ Μωϋσῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὸν Φαραῶ, ὅτι ὁ Ἰσραὴλ εἶναι «πρωτότοκος Υἱὸς» τοῦ Θεοῦ¹, ὑποδηλῶν διὰ τῶν λόγων τούτων τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἄλλων λαῶν τῆς γῆς. Λόγῳ τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ταύτην χαρακτηρίζεται ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ τοῦ Ἰσραὴλ², ἐνίοτε δέ, μάλιστα κατὰ τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν χρόνους, καὶ ἐπὶ μέρους εὐσεβῆ ἄτομα ἐπικαλοῦνται καὶ προσονομάζουσιν ἐνίοτε τὸν Θεὸν ὡς πατέρα, ὅπως λ.χ. ὁ εὐσεβὴς Σειραχίδης: «Κύριε Πάτερ καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου»³. Καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ ὁμοῦς Διαθήκῃ ἡ πίστις εἰς Θεὸν Πατέρα δὲν ἔχει τὸ βάθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀντιστοίχου διδασκαλίας. Πολὺ σπανίως καὶ λίαν σκιωδῶς καλεῖται ὁ Θεὸς πατὴρ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον, ὡς εἶδομεν, τὰ αἰσθήματα τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ φόβου κυριαρχοῦσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ εὐσεβοῦς Ἰσραηλίτου μᾶλλον ἢ τὸ αἰσθηματὸς τῆς υἱικῆς οικειότητος καὶ ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν Ἰαβέ. Ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ μάλιστα Ἰουδαϊσμῷ ἀπεφεύγετο ἐπιμελῶς ἐκ φόβου καὶ εὐλαβείας καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰαβέ, προσονομαζομένου συνήθως ὁ οὐρανός, ὁ ὕψιστος, ὁ Κύριος καὶ ἕξῃς, ὅπως λ.χ. ἐν 1 Μακ. 4, 10, 24. «καὶ νῦν βοήσωμεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἴ πως ἐλεήσει ἡμᾶς».

Ἀντιθέτως ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ ὅλων ἀδιακρίτως καὶ αὐτῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, κατέχει κεντρικὴν θέσιν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Κυρίου, ὁ ὁποῖος κατὰ προτίμησιν μεταχειρίζεται σχεδὸν πάντοτε διὰ τὸν Θεὸν τὸν χαρακτηρισμὸν *πατὴρ* καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸν τύπον *ὁ πατὴρ μου*⁴, *ὁ πατὴρ μου ὁ οὐράνιος*⁵, ὁ *ὁ πατὴρ μου*

¹ Ἐξοδ. 4, 22. Δευτ. 14, 1.

² Δευτ. 32, 6. Ἰερ. 3, 19, 38, 9. Μαλ. 1, 6. κ. ἑ.

³ Σοφ. Σειρ. 23, 1. 4. Σοφ. Σολομ. 2, 16. 11, 10. 14, 3. Ἰωβ. 13, 4. 3 Μακ. 6, 3.

⁴ Ματθ. 11, 27. 25, 34. 26, 42. Λουκ. 2, 49. 10, 22. 22, 29. 24, 49.

⁵ Ματθ. 15, 13. 18, 35.

ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς¹, ὁ πατήρ σου², ὁ πατήρ ὑμῶν³, ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος⁴, ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς⁵ (καὶ ἐν Λουκ. 11,13. «ὁ πατήρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ») καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ «ὁ πατήρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς». Ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ὁ Θεὸς τιτλοφορεῖται ἀπλῶς **ὁ πατήρ** εἰς ὀγδοήκοντα καὶ πλεόν περιπτώσεις ἄνευ προσδιορισμοῦ τινος, ἐν ᾧ εἰς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια τρεῖς μόνον ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν ἥτοι ἐν Ματθ. 11,27 («οὐδεὶς ἐπιγνώσκει τὸν υἱὸν εἰμὴ ὁ πατήρ...») ἐν Μαρκ. 13, 32 καὶ ἐν Ματθ. 28,19.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ἐξάγονται πάντα τὰ ἀναγκαῖα μαθήματα διὰ τοὺς χριστιανούς καὶ εἰς τὴν πατρικὴν ἀγάπην πρὸς πάντας ἀνάγονται πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον ὄλον ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ. Τὸ πατρικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Θεοῦ ἐπεκτείνεται ἐφ' ὅλων τῶν ζητημάτων καὶ ἀναγκῶν, ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν, καὶ ἐπὶ τῶν πλεόν ἀσημάντων λεπτομερειῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, αἱ ὁποῖαι διεγείρουσι συχνότατα ἀνησυχίας καὶ φόβους εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Ὁ οὐράνιος Πατήρ λ.χ. γνωρίζει ἐτι χεῖρομεν τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας καὶ συνιστᾷ, ὅπως ἀναθέσωμεν εἰς αὐτὸν τὴν περὶ τούτων μερίμναν μετ' ἐμπιστοσύνης τοιαύτης, οἷαν ἔχει ὁ υἱὸς εἰς τὸν κατὰ κόσμον πατέρα, ὅταν ζητῇ παρ' αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα ἀναγκαῖα διὰ τὴν ζωὴν του πράγματα⁶. Ἐπιδεικνύει δὲ τὸ πατρικὸν αὐτοῦ ἐνδιαφέρον περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων περισσότερον ἢ οἱ ἐπὶ τῆς γῆς γονεῖς ἡμῶν, οἱ ὅποιοι οὐδόλως δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς⁷,

¹ Ματθ. 7,21. 10,32.33. 12,50. 16,17. 18,10.19.

² Ματθ. 6,4.6.18.

³ Λουκ. 6,36. 12, 30.32.

⁴ Ματθ. 6,14.26.32. 23,9.

⁵ Ματθ. 5,16.45. 6,1. 7,11. 18,14. Μαρκ. 11,25.

⁶ Ματθ. 6,31 πρὸς βλ. καὶ ψαλμ. 54,22 «ἐπιρριψον ἐπὶ Κύριον τὴν μερίμναν σου καὶ αὐτὸς σὲ διαθήσει» ἐπίσης 1 Πέτρ. 5,7. «πᾶσαν τὴν μερίμναν ὑμῶν ἐπιρριψάντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν».

⁷ Ματθ. 7,11: «εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;». Πολλοὶ ἐρμηνευταὶ εἰς τὴν φράσιν «πονηροὶ ὄντες» διαβλέπουσι διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἐκφράζεται ἐνταῦθα καὶ μάλιστα προκειμένου περὶ τῆς φροντίδος τῶν γονέων διὰ τὰ τέκνα των, καὶ τὴν ὀρθὴν ἐννοιαν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Lagrange (Evangile selon Matthieu σελ. 148 ἔκδ. 1923), παρέχει ὁ ἱερός

οὔτινος ἢ στοργή ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν εἶναι ἡριθμημέναι¹.

Ἄλλ' ἢ ἄπειρος ἀγάπη τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς ἐκδηλοῦται μετ' ἰδιαζούσης τρυφερότητος πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐνόχους. Τὴν τοιαύτην ἀκριβῶς πρὸς ἀναξίους καὶ ἐνόχους ἀγάπην καὶ εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ ὁ Ἄπ. Παῦλος καὶ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ ὠνόμασαν «θείαν χάριν». Τοιοῦτοτρόπως ὁ οὐράνιος Πατὴρ ἐξαποστέλλει τὸν ἥλιον καὶ τὴν βροχὴν ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς. Ἡ τοιαύτη στάσις τοῦ Θεοῦ, φερομένου μετ' ἀγάπης καὶ πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, καθ' ὃν τρόπον πρὸς τοὺς δικαίους, φαίνεται ἀσυμβίβαστος, κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην κρίσιν, πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ θείαν πρόνοιαν, διότι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ βυθομετρήσῃ τὸν πλοῦτον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς αἱ καρδίαι αἰχμαλωτίζονται καὶ ἔλκονται πρὸς τὸ ἀγαθὸν εὐκολώτερον ἢ δι' ἀνταποδόσεως καὶ διὰ τιμωριῶν.

Ἡ πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς πατρικὴ ἀγάπη περιγράφεται διὰ ζωηρῶν χρωμάτων εἰς τὸ 15^{ον} κεφ. τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, ἀφιερωμένον ὅλον εἰς τὸ θέμα τοῦτο καὶ περιέχον τὰς παραβολὰς τοῦ ἀπολωλότος προβάτου, τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς καὶ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, τὰς ὁποίας παραβολὰς ὁ Godet ὀρθῶς χαρακτηρίζει «παραβολὰς τῆς χάριτος» («les paraboles de grâces»)². Ὁ Κύριος περικυκλοῦται ἀπὸ τελῶνας καὶ ἁμαρτωλοὺς, οἱ ὁποῖοι ἤλθον, ἵνα ἀκούσωσιν αὐτόν: «ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναί καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀκούειν αὐτοῦ». Οἱ ἄθλιοι οὗτοι, οἱ καταπεφρονημένοι παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν Φαρισαίων διὰ τὰς ἀδικίας καὶ τὰς παραβάσεις τοῦ Νόμου, διὰ πρώτην φορὰν συναντῶσι Διδάσκαλον, ὁ ὁποῖος φέρεται πρὸς αὐτοὺς μετὰ συμπαθείας καὶ τρυφερότητος, διὰ τοῦτο προσήρχοντο καὶ ἤκουον τὴν θείαν αὐτοῦ διδασκαλίαν. Ὁ δὲ Κύριος ἐκδηλοῖ πρὸς αὐτοὺς ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς καρδίας, ὥστε οἱ Φαρισαῖοι ἐσκανδαλίζοντο καὶ ἐγόγγυζον λέγοντες: «οὗτος ἁμαρτωλὸς προσδέχεται καὶ συνεσθίει αὐτοῖς». Οἱ Φαρισαῖοι, φανταζόμενοι τὸν Θεὸν πλήρη ἀγάπης μὲν καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς δικαίους, ἀποστροφῆς δὲ καὶ ὀργῆς πρὸς τοὺς ἁμαρτω-

Χρυσόστομος, λέγων: «τὸ δὲ «πονηροί», εἶπεν, οὐ διαβάλλων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, οὐδὲ κακίζων τὸ γένος ἡμῶν μὴ γένοιτο, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶπεν».

¹ Ματθ. 10, 30. Λουκ. 12, 7.

² Commentaire sur l'evangile, par F. Godet tom. 2 σελ. 211.

λους, εἶχον τὴν ἀξίωσιν, ἵνα, ὅπως αὐτοί, καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀπέχη πάσης ἐπαφῆς καὶ ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν. Τοῦτο ἀπῆλθον καὶ αἱ περὶ ἀποχῆς ἀπὸ παντὸς ἀκαθάρτου διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ἦγνόουν ὅτι διὰ τοῦ Κυρίου ἐνεκαινίσθητο μία νέα ἐποχὴ διὰ τὴν ἁμαρτωλὴν ἀνθρωπότητα, ἐποχὴ τῆς θείας χάριτος, ἥτοι ἀγάπης καὶ συμπαθείας πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ὅποιοι εἶναι πάντες οἱ ἄνθρωποι, πολὺ δὲ περισσότερον οἱ ἑαυτοὺς νομίζαντες δικαίους. Πρὸς σωτηρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν τούτων ἀπεστάλη ὁ Κύριος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς. Διὰ τῶν προκειμένων λοιπὸν τριῶν παραβολῶν ὁ Κύριος διδάσκει, ὅποιαν σπουδὴν δεικνύει ὁ πολυεύσπλαγχνος Θεὸς πρὸς ἀναζητήσιν τῶν ἀπολωλότων, ὅποιαν δὲ χαρὰν αἰσθάνεται καὶ δι' ἓνα ἀκόμη ἁμαρτωλὸν μετανοοῦντα καὶ ἐπιστρέφοντα. Τὸ νόημα τῶν παραβολῶν τούτων ἀνακύπτει σαφές, ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ παρ' ἡμῖν συνήθως συμβαίνοντα εἰς ὁμοίας περιπτώσεις. Ὅταν ποιμὴν ἀπολέσῃ ἓν πρόβατον, ἀφήνει τὰ ἐνεήκοντα ἑννέα καὶ τρέχει εἰς ἀναζητήσιν τοῦ ἀπολωλότος προβάτου καὶ ὅταν ἀνεύρῃ αὐτό, χαίρει καὶ ἐνθουσιᾷ διὰ τὸ γεγονός. Ὅμοίως πράττει καὶ γυνὴ πτωχὴ τοῦ λαοῦ, ὅταν χάσῃ μίαν δραχμὴν ἐκ τῶν δέκα δραχμῶν, τὰς ὁποίας ἐν τῷ συνόλῳ ἔχει, καὶ ἀνεύρῃ αὐτό. Αἱ παραβολαὶ αὗται δὲν πρέπει νὰ συνδέωνται πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν δικαίων, ὅπως πράττουσι πολλοὶ ἐρμηνευταί¹, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦσι μετὰ κόπων νὰ ἐξηγήσωσιν, ἂν ὁ Κύριος εἶχε ὑπ' ὄψιν ἐνεήκοντα ἑννέα πραγματικῶς δικαίους καὶ πῶς παραβλέπει τοσοῦτους δικαίους ὁ Θεὸς καὶ χαίρει ἰδιαίτερος δι' ἓνα ἐπιστρέφοντα ἁμαρτωλόν. Οὔτε ἐπιτρέπεται ἐκ τῶν παραβολῶν τούτων νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐσκέπετο τόσον αἰσιοδόξως περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὥστε ἐπίστευεν, ὅτι ἐπὶ ἑκατὸν ἀνθρώπων, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἐνεήκοντα ἑννέα δίκαιοι καὶ εἰς μόνον ἁμαρτωλός. Ἀπολωλὸς πρόβατον εἶναι ὅλη ἡ ἀνθρωπότης, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ὁποίας ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ Σωτὴρ. Ἡ παραβολὴ εἶναι προσηρμοσμένη πρὸς τὰ ἐν τῇ πραγματικότητι συνήθως συμβαίνοντα, διότι εἶναι σὺνήθεσ καὶ δυνατὸν νὰ ἀπολέσῃ τις ἐν ἓκ τῶν ἑκατὸν προβάτων καὶ ἅμα τῇ ἀνευρέσει νὰ αἰσθάνηται χαρὰν τοιαύτην, ἣν πρὶν οὐδέποτε ἐδοκίμασεν, ὅτε εἶχε καὶ τὰ ἑκατόν. Αἱ παραβολαὶ ἀναφέδονται εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς μόνον καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ

¹ Πρβλ. Lagrange, Evangile selon Luc σελ. 418.

ἀπέναντι αὐτῶν. Ὅποῖον τρώντι μεγαλεῖον ὑπάρχει ἐν τῇ ἀπλῇ καὶ ἀδόλφῳ χαρᾷ καὶ τοῦ ποιμένος καὶ τῆς πτωχῆς γυναικός, οἵτινες συνορτάζουσι καὶ συνδιασκεδαζουσι μετὰ τῶν γειτόνων καὶ τῶν φίλων διὰ τὸ εὐτυχές γεγονός τῆς ἀνευρέσεως τῶν ἀπολωλότων κατόπιν κοπιωδῶν ἀναζητήσεων! Τοιαύτη πανήγυρις τελεῖται καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, ὡσάκις μετανοεῖ καὶ ἐπιστρέφει καὶ ὁ πλέον φαῦλος ἄνθρωπος: «οὕτω λέγω ὑμῖν χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπι ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι». Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἀκτινοβολεῖ ἐν ὄλῳ τῷ μεγαλείῳ αὐτῆς. Οἱ δίκαιοι δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσωσι τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν χαρᾶς ἐν τῷ οὐρανῷ διὰ τὴν μετένοιαν καὶ ἐπιστροφὴν ἐνὸς ἁμαρτωλοῦ, διότι παρὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς αὐτῶν, δὲν ἔχουσι οὕτε δύνανται νὰ συλλάβωσι διὰ τοῦ πνεύματός των τὸν πλοῦτον τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς τῶν πάντων.

Κατὰ τὰς παραβολὰς τοῦ ἀπολεσθέντος προβάτου καὶ τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ ἁμαρτωλοῦ κατορθοῦται διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς μεριμνῆς μόνου τοῦ Οὐρανοῦ Πατρὸς, ἀγωνιζομένου μετὰ στοργῆς διὰ τὴν ἀναζήτησιν καὶ σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ τρίτῃ παραβολῇ, τῇ τοῦ ἀσώτου, ἀποκαλύπτονται ἄλλαι πλευραὶ τῆς θείας ἀγάπης πρὸς τὸν ἁμαρτωλόν. Ἡ ἀναζήτησις ἐνὸς προβάτου ἀπολεσθέντος ἢ μιᾶς ἀπολεσθείσης δραχμῆς εἶναι πολὺ φυσικὴ, διότι τὸ πρόβατον καὶ ἡ δραχμὴ ἀντιπροσωπεύουσιν ἀξίαν τινά. Ἄλλ' ἡ ἀναζήτησις ἐνὸς ἐνόχου καὶ ἡ ἐπίδειξις ἀλείρου τρυφερότητος πρὸς αὐτὸν λόγῳ μόνον τῆς ἀπροσμετρήτου ἀγάπης καὶ εὐνοίας τοῦ Οὐρανοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσι. Αἱ δύο πρῶται παραβολαὶ προβάλλουσι τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἐπιστρέφοντας ἁμαρτωλούς, ἀλλ' ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου ὁ Κύριος περιγράφει καὶ τὴν ἐνδόμυχον πάλην τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἰς τὸ δρᾶμα τῆς μεταστροφῆς καὶ ἀναγεννήσεως. Αἱ δοκιμασίαι καὶ αἱ θλίψεις φέρουσιν εἰς συναίσθησιν τὸν ἄσωτον καὶ ἀποφασίζει οὗτος νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρὸς του. Πιστεύει, ὅτι ὁ ἀγαθὸς πατὴρ του θὰ συγχωρήσῃ καὶ θὰ ἀποδεχθῇ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον. Ὁ Κύριος περιγράφει ἀκολούθως τὸ μέγεθος τῆς πατρικῆς ἀγάπης καὶ χαρᾶς τοῦ Θεοῦ τόσον ζωηρῶς, ὥστε πολλῶν ἁμαρτωλῶν αἱ καρδίαι συνεκινήθησαν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς παραβολῆς τοῦ ἀσώτου καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Θεόν: «ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ εὐσπλαγχνίαθη,

καὶ δραμῶν ἐπέπεσον ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ κατεφίλησεν αὐτόν». «Οὐ γὰρ ἀνέμεινε, παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυσόστομος, τὸν προσκεκουρότα πλησίον ἔλθειν, ἀλλ' αὐτὸς αὐτῷ προσαπήντησεν· ἔθος γὰρ τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ τοῦτο ποιεῖν, τὸ περιπλέκεσθαι τῇ μετανουούσῃ ψυχῇ καὶ ἀσπάζεσθαι αὐτῆς τὴν ὑποταγὴν»¹. Διὰ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ, χολωθέντος διὰ τὰ ὑπὲρ τοῦ ἀσώτου ἀδελφοῦ του γενόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς των, δίδεται ἀπάντησις καὶ εἰς τὰς προμνημονευθείσας ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν δικαίων, διότι ὁ πατήρ μετὰ στοργῆς ἀπαντᾷ εἰς τὰ παράπονα τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ: «τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστιν· εὐφρανθήναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν καὶ ἀνέζησε καὶ ἀπολωλὼς ἦν καὶ εὗρέθη». Ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου, ἧς πολλοὶ Προτεστάνται ἐρμηνευταὶ ὑποτιμῶσι τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα, διότι βλέπουσιν ἐν αὐτῇ διδασκομένην τὴν διὰ τῶν ἔργων καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν προσπαθειῶν σωτηρίαν, οὐχὶ δὲ τὴν ἄνωθεν μόνον καὶ διὰ τῆς θείας χάριτος συντελουμένην, καταφαίνονται τόσον ἡ ἀνησυχία τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς τύχας τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, ὅσον καὶ ἡ πίστις τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ ἡμερότητα τοῦ Οὐρανίου Πατρὸς, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ δὲν ἐσκέφθη ποσῶς κυρώσεις καὶ ἀνταπόδοσιν διὰ τὴν μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς ἐπιδειχθεῖσαν ζωὴν τοῦ ἀσώτου, ἀλλ' ἐχάρισεν εἰς αὐτὸν πάντα τὰ παραπτώματα².

Ἄλλ' ἡ ἀπροσμέτρητος ἀγάπη καὶ χάρις τοῦ Οὐρανίου Πατρὸς ἐξεδηλώθη περιτράνωσ πρὸ παντὸς διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ἐκουσίως θυσιασθέντος διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου ἐξεχύθη ἡ χάρις καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης καὶ οἱ ἁμαρτωλοί, καταλλαγέντες διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου μετὰ τοῦ Θεοῦ, κατέστησαν πάλιν τέκνα αὐτοῦ. Ἄλλὰ πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὴν δόξαν τὴν θείας χάριτος, τὴν φανερωθεῖσαν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτωλοῦ ἀνθρωπότητος ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἅς εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς γνώμης, ἣν εἶχεν ὁ Κύριος περὶ τῆς ἁμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεώς του.

¹ Ἐρμην. εἰς τὸ κατὰ Λουκ. Εὐαγγ. (Catena Cramer τομ. 2 σελ. 119).

² Κολ. 2, 13.

**Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἁμαρτία καὶ ἡ ἠθικὴ ἀναγέννησις.
θεία χάρις καὶ καλὰ ἔργα.**

Ὁ Κύριος ἡμῶν δὲν συνηθίζει εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος μὲ τὴν σφοδρότητα καὶ τὸ πάθος, μὲ τὸ ὅποιον ὁμιλεῖ ὁ Ἅπ. Παῦλος, ὁ ὁποῖος συνεχῶς καὶ οἰονεῖ μετὰ σπαραγμοῦ ὑπενθυμίζει ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ὅτι μακρὰν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου καὶ ἄνευ αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλος αὐτῆς, δοῦλος τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ κόσμου τούτου, τέκνον ὀργῆς, πάντοτε πράττων οὐχὶ τὸ ἀγαθόν, ὃ θέλει, ἀλλὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἀποδοκιμάζει. Τοῦναντίον ἡ στάσις ταῦ Κυρίου πρὸς τὴν πάσχουσαν ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἀνθρωπότητα εἶναι πλήρης συμπαθείας καὶ καλοσύνης καὶ συνηθέστατα παρουσιάζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὐκόλον τὴν μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφὴν. Ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτοῦ παρατηρεῖ τις αἰσιόδοξον περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄποψιν, διότι κάμνει πάντοτε διακρίσιν μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του, δεχόμενος, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ καλοὶ καὶ δίκαιοι. Οὕτω λ.χ. λέγει ὅτι ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ἀποστέλλει τὸν ἥλιον καὶ τὴν βροχὴν ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς (Ματθ. 5,45.), ὅτι ὑπάρχουσι πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἀκούουσι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ πράττουσιν αὐτόν, ὁμοιάζοντες πρὸς ἀνθρώπους οἵτινες ἔκτισαν τὴν οἰκίαν αὐτῶν ἐπὶ βράχου (Ματθ. 7, 24)· ὁ ἀγρὸς τοῦ κόσμου τούτου δὲν ἔχει μόνον ζιζάνια, ἀλλὰ καὶ καλὸν σίτον, καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν παραβολὴν τοῦ σπορέως, δὲν πίπτει ἐπὶ τὰ πετρῶδη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν καλῇ γῆ, καὶ ἐκ τῶν προσερχομένων εἰς τὸν Κύριον, κατὰ τὴν παραβολὴν τῆς σαγήνης, τοῦ βασιλικοῦ δείπνου καὶ τῶν ταλάντων, ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν κακῶν καὶ πολλοὶ πιστοὶ καὶ ἀγαθοί. Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς παραβολὰς τῶν δέκα παρθένων καὶ τῆς κρίσεως τοῦ κόσμου (Ματθ. 25, 1 - 14, 31 - 46), ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους ἐκείνους, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται εἰς βλέποντας καὶ μὴ βλέποντας καὶ εἰς ὑγιεῖς καὶ ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς ὄντας ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ εἰς τοὺς μὴ τοιούτους καὶ ἐξῆς¹. Ἡ τοιαύτη αἰσιόδοξος καὶ ἐπεικὴς ἄποψις περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων δὲν σημαίνει ἀναντιρρήτως

¹ Ἰωάν. 3, 21: ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἔστιν εἰργασμένα» 18, 37: «πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς».

ὅτι ὁ Κύριος ἐθεώρει ἐλαφροτέραν τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀλιγώτερον ὀλέθρια τὰ ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀποτελέσματα ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἢ ὅσον ὁ Ἄπ. Παῦλος ἐξεδέχετο. Ὁ Κύριος ἔκρινε τὴν κατάστασιν ὡς πολυεῦσπλαγγνος Θεὸς καὶ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ πρῖσμα πάντοτε τοῦ πλοῦτου τῆς θείας αὐτοῦ ἀγάπης, μάλιστα πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον, ὃν ἤλθε νὰ σώσῃ, οὐχὶ δὲ νὰ κρίνῃ: «οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ» (Ἰωάνν. 3, 17). Εἰς τὰς προαναφερθείσας δὲ περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ Κύριος ὁμιλεῖ περὶ δικαίων καὶ ἀδίκων ἀκροατῶν του, περὶ φρονίμων καὶ μωρῶν, περὶ ὑγιῶν καὶ ἀσθενῶν ὁ λόγος εἶναι, ὡς ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐξάγεται, εἴτε περὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν Φαρισαίων, οἱ ὅποιοι ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὑγιεῖς καὶ βλέποντας, εἴτε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἢ ἀκόμη κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν, διότι διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἐκλήθησαν μὲν πάντες, ὡς ἁμαρτωλοὶ, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι πάντες νὰ προσέλθωσιν, ἐκ δὲ τῶν κληθέντων καὶ προσελθόντων πάλιν, καίτοι πολλῶν ὄντων τῶν κλητῶν, οἱ ἐκλεκτοὶ εἶναι ὀλίγοι. Ἐπειτα καὶ ὁ Κύριος, ὅπως ἄλλως τε καὶ ὁ Ἄπ. Παῦλος, δὲν ἐδέχετο, ὅτι διὰ τῆς ἁμαρτίας ἀπεσθέσθῃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πᾶν ἔχνος ἀγαθοῦ καὶ πᾶσα ὀρμὴ πρὸς τὰ καλὰ. Τοῦναντίον ἐν τῷ κηρύγματί του καὶ τῇ ὅλῃ δράσει ἐχώρει ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ἐναπελείφθη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σπινθήρ τις ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης, ὁ ὅποιος διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου του ἠδύνατο νὰ ἐναφθῇ καὶ νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου εἰς ἅγιος ἀνθρώπος καὶ τέλειος, ὡς ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος. Ἐντεῦθεν ἐθεώρει πάντοτε τοὺς ἀνθρώπους ὑπευθύνους τῶν πράξεών των καὶ ὑπολόγους κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως διὰ τὴν στάσιν αὐτῶν ἐναντι τοῦ κηρύγματός του. Διὰ τὸν αὐτὸν ὁμοίως λόγον ἔκαμνεν ἐκκλησίαν συχνά εἰς τὴν ἔμφυτον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δικαιοσύνην, λέγων: «τί δὲ καὶ ἄφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον»¹, ἢ «πάντα οὖν, ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται»².

¹ Λουκ. 12, 57.

² Ματθ. 7, 12. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος ἐρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ

Μετά τὰς ἐξηγήσεις ταύτας τῆς αἰσιοδόξου πλευρᾶς ἐν τοῖς λόγοις καὶ τῇ στάσει τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, εἶναι εὐκολώτερον νὰ καταδείξωμεν, ὅτι οὗτος ἐθεώρει πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἁμαρτωλοὺς καὶ προσδεομένους τῆς λυτρώσεως, ἣν αὐτὸς ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον. Τὸ κήρυγμά του ἤρχισε διὰ τῆς πρὸς πάντας ἀπευθυνθείσης προτροπῆς: «μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 4,17). Διὰ τῆς παραγγελίας ταύτης διελάλει, ὅτι ἄνευ τῆς ἐκ θεμελιῶν ἐσωτερικῆς μεταβολῆς τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἡμῶν διαθέσεων καὶ φρονημάτων ἦτο ἀδύνατος ἡ εἴσοδος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι εἰς τὴν νέαν κατάστασιν, ἣν ἐνεκαίνιαζεν ἡ ἔλευσις του εἰς τὸν κόσμον τοῦτον. Ὁ καρδιογνώστης Κύριος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ, ὅτι ἐκ γενετῆς καὶ φύσει κλίνομεν ἐπὶ τὰ πονηρὰ καὶ συνεχῶς ἁμαρτάνομεν εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὸν Θεόν. Ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ, ἣν διὰ πάντας προέβαλεν ὡς πρότυπον προσευχῆς, παραγγέλλει νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τὸν Πατέρα τὸν οὐράνιον τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν τῆς μετανοίας λόγον εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐπανάλαβεν εἰς τοὺς πρὸς αὐτὸν προσερχομένους (πρβλ. Ματθ. 12,41. 11,21. Λουκ. 13,3.5.). Οἱ πενθοῦντες διὰ τὰς ἰδίας ἁμαρτίας, οἱ ὁμολογοῦντες ταύτας, ὡς ὁ τελῶνης τῆς παραβολῆς, εἶναι μακάριοι καὶ δεκτοὶ παρὰ τῷ Θεῷ. Ἐν τῇ μετὰ τοῦ Νικοδήμου πολυσημάντῳ συνομιλίᾳ διακηρύττει ὅτι, ἐὰν δὲν γεννηθῇ τις πάλιν διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν δύναται νὰ σωθῇ (Ἰωάν. 3,5.). Ὅταν οἱ Φαρισαῖοι προσήγαγον εἰς τὸν Κύριον τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ καταληφθεῖσαν γυναῖκα, ἵνα ἴδωσιν, ἐὰν καὶ αὐτὸς θὰ συνίστα, ὅπως ὁ Νόμος ὥριζε, τὴν διὰ τοῦ λιθοβολισμοῦ θανάτωσίν της, εἶπε πρὸς αὐτοὺς μίαν ἀλήθειαν, ἣν πολλὰκις λησμονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι: «ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος βαλέτω τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ» (Ἰωάν. 8,7.). Οἱ Φαρισαῖοι, φρονίμως ποιοῦντες, ἀπεχώρησαν εἰς καθ' εἷς «καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῆς γυναικὸς ἥτοι τὸ ἔλεος καὶ ἡ ἁμαρτία» κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλὰ καὶ οἷοσδήποτε ἄλλος, ἐὰν ἦτο εἰς τὴν θέσιν τῶν Φαρισαίων καὶ ἤκουε τοὺς λόγους ἐκείνους τοῦ Κυρίου δὲν θὰ ἔπραττε τὸ ἴδιον; Εἰς τὸν πλούσιον νεανίαν δὲν εἶπεν ὁ Κύριος «οὐδεὶς ἀγαθός, εἰμὴ εἷς ὁ Θεός;» (Ματθ. 19,17). Ὅλοι οἱ

Ματθαῖου γράφει: «εἰπὼν δὲ ὅτι «οὕτω γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται» ἔδειξεν, ὅτι κατὰ φύσιν ἐστὶν ἡ ἀρετὴ καὶ οἰκοθεν τὰ δέοντα πάντες γινώσκομεν, καὶ οὐχ οἷόν τε εἰς ἀγνοίαν οὐδέποτε καταφυγεῖν» Cat. Cram. I. σελ. 58

ἄνθρωποι εἶναι πεπλανημένα πρόβατα, ὧν τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν εἶχεν ὁ Σωτὴρ ὡς ἔργον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ χάριν τῶν ὁποίων, ὡς καλὸς ποιμὴν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔδωκεν (Λουκ. 19, 20. Ἰωάν. 10, 11).

Καίτοι ἔθεώρει ὡς γεγονὸς ἀναντίρρητον καὶ αὐτόδηλον τὴν τρομερὰν πτώσιν καὶ ἁμαρτωλότητα τῶν ἀνθρώπων ὁ Κύριος, ἀποβλέπων εἰς τὴν τελείαν ἀνακαίνισιν καὶ ἀναδημιουργίαν αὐτῶν, ἤξιωσε παρὰ πάντων τελείαν ἀγιότητα, διότι παρηγγεῖλε σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως καὶ ἐπὶ ποινῇ αἰωνίου τιμωρίας εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, νὰ γίνωσιν ὅλοι τέλειοι ὡς ὁ Θεός, νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ ὑπηρετῶσι τὸν Θεὸν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν τῇ ζωῇ, νὰ ἀγαπῶσι τοὺς πάντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς ὡς ἰδίους ἀδελφούς, νὰ μὴ δογίζονται κατὰ τοῦ πλησίου οὔτε νὰ ρίπτωσιν ἔνοχα βλέμματα εἰς τὴν γυναῖκα καὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἄρωσι τὸν σταυρὸν οἱ βουλόμενοι νὰ ἀκολουθῶσι τὸν Κύριον, ἀπαρνούμενοι ἑαυτοὺς καὶ πᾶσαν θυσίαν ὑφιστάμενοι ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς, ἣν, ἂν ἀπολέσῃ τις, οὐδὲν ὠφελεῖται καὶ ἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ. Τοιαύτην ἀπόλυτον ἀγιότητα ἤξιωσεν ὁ Κύριος ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους, ζῶντας εἰς τόσον ἁμαρτωλὸν καὶ ἀτελεῖ κόσμον! Καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀγιότης αὐτῆ, ἥτις ὀφείλει νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς μαθητὰς τοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι μεμονωμένον ἡρωϊκὸν κατόρθωμα εἰς στιγμὰς ἢ ἡμέρας τινὰς μόνον τῆς ζωῆς, τοῦθ' ὅπερ θὰ εἶχε τὴν πιθανότητα τῆς ἐπιτεύξεως, ἀλλὰ δέον νὰ εἶναι ἡ σταθερὰ καὶ μόνιμος κατάστασις τῆς ψυχῆς. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τελείας μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται μεγάλαι ἀπαιτήσεις καὶ ἐντολαὶ τοῦ Κυρίου ὑποχρεοῦσι πάντα ἐντιμον ἄνθρωπον, ὅστις ἀφ' ἑνὸς αἰσθάνεται καὶ ἐννοεῖ τὰς ἐντολάς ταύτας εἰς ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου συναισθάνεται τὴν ἰδίαν ἀτέλειαν, νὰ δειλιάσῃ ἐξ ἀδυναμίας ἐνώπιον τοιοῦτου δυσβαστάκτου φορτίου καὶ νὰ εἴπῃ ἐν ἀπορίᾳ μετὰ τῶν μαθητῶν «καὶ τίς δύναται σωθῆναι» (Μάρκος 10, 26). Καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπέροχον ἰδεῶδες, ὅπερ προέβαλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Κύριος, καταδεικνύει πόσον ὑστεροῦμεν πάντες καὶ πόσον βαρεῖα εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἁμαρτίας πτώσις! ἤρησιμεύει τοῦτο ὡς καθρέπτῃς, ἐν τῷ ὁποίῳ βλέπομεν τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας συντελεσθεῖσαν παραμόρφωσιν τῆς ψυχῆς. Συγχρόνως ὅμως καὶ τὸ ἀπόλυτον τοῦ προβαλλομένου ἰδεώδους καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀνθρωπίνης πτώσεως καὶ ἁμαρτωλότητος καθιστῶσιν ἐμφανῆς πόσον ἐπείγουσα καὶ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ θεία χάρις ἣτοι ἡ ἄνωθεν ἐνίσχυσις καὶ

βοήθεια διὰ τὴν ἠθικὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Κύριος, ὁ ἀξιώσας τοιαύτην ἠθικὴν τελειότητα, οἶαν αὐτὸς ὁ Θεὸς κέκτηται, εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ μέσα καὶ τὸ δυνατόν τῆς πραγματώσεως αὐτῆς. Καὶ τὸ μέσον τοῦτο σὺν τῇ μετανοίᾳ καὶ τῇ πίστει, ὡς ἀδιαλείπτως συνίστα, εἶναι ἡ θεία χάρις, περὶ ἧς δὲν κάμνει μὲν ρητῶς λόγον, ἀλλ' ὑπονοεῖ πάντοτε εἰς ὅλον τὸ κήρυγμά του περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Ἡ θεία χάρις ἐκφράζει τὸν θεῖον παράγοντα ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεως καὶ τελειώσεως, ὁ δὲ Κύριος δὲν παρέλειπεν εὐκαιρίαν νὰ ἐξαίρη τοῦτον καὶ νὰ τονίξῃ, ὅτι ἄνευ αὐτοῦ οὐδὲν δυνάμεθα. Οὕτω π. δ. χ. ἔλεγεν: «πᾶσα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκρίζωθήσεται» ἢ «οὐδεὶς δύναται ἔλθειν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πατήρ ὁ πέμψας με ἔλκυσῃ αὐτὸν» ἢ «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὁ μένων ἐν ἐμοὶ καὶ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν» καὶ ἔξῃς¹.

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἠθικῶς αὐτόνομον καὶ αὐτάρκη, διότι δὲν δέχεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἀκολουθῶν τὰς ἐν ἑαυτῷ ἐμφύτους ἠθικὰς δυνάμεις, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἰδίων προσπαθειῶν καὶ ἀγώνων ἐκείνην τὴν ἠθικὴν ἀναγέννησιν καὶ τελείωσιν, ἣν ἀπαιτεῖ ὁ Κύριος. Οὕτε προτιθεται αὕτη νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἠθικῶς ἀνεξάρτητον, ὥστε νὰ δύναται ποτε μόνος καὶ ἄνευ τῆς θείας χάριτος νὰ φθάσῃ τὴν τελειότητα. Ἡ θεία χάρις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἐν τῇ γενέσει καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ λοιπὸν εἶναι ἑτερόνομος καὶ θεοκεντρικὴ, διότι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀρύεται τὸ κῦρος καὶ τὴν δυνάμιν τῆς καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐπιβάλλει. Διὰ τῆς θείας χάριτος, διὰ τῆς ἐνώσεως ἐν πίστει μετὰ τοῦ Χριστοῦ μόνον εἶναι πραγματοποιήσιμον τὸ ἀπόλυτον ἰδεῶδες, ὅπερ προέβαλεν εἰς τοὺς ἄνθρώπους ὁ Κύριος, παραστήσας μάλιστα λίαν εὐκόλον τὴν πραγματοποίησίν του: «ἄρατε τὸν ζυγὸν μου ἐφ' ὑμᾶς . . . ὁ γὰρ ζυγὸς μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρὸν ἐστίν»².

Οὐ μόνον ἐξῆρεν ὁ Κύριος τὸν θεῖον παράγοντα ἐν τῇ ἠθικῇ

¹ Ματθαῖος 15, 13. Ἰωαν. 6, 44. 15, 5. καὶ Ἰωαν. 3, 27, ἐνθα ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς λέγει: «οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ἡ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ».

² Ματθ. 11, 30.

ζωῆ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἀποψιν τῆς διὰ τῶν ἔργων τοῦ νόμου σωτηρίας ἀπέκρουεν ἐντόνως, ὃν τρόπον μεταγενέστερον καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ, ὁ Ἅπ. Παῦλος, ὅστις, μὴ ὦν ἀπ' ἀρχῆς μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, ἐξέφραζεν ὅσον οὐδείς ἄλλος ἀπόστολος τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Κυρίου κατὰ τῶν Φαρισαίων καὶ τοῦ Φαρισαϊσμοῦ, ὁμοιάζοντες κατὰ πολὺ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Παύλου κατὰ τῶν ὑποστηριζόντων τὴν ἐξ ἔργων τοῦ νόμου δικαιοσιν. Καὶ ὁ Κύριος ἐκήρυττεν, ὅτι εἰς τοὺς ἠθικοὺς ἀγῶνας ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἄνωθεν βοήθειαν μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτοὺς καὶ νὰ προσδοκῶμεν τὴν λύτρωσιν καὶ τελείωσιν ἀπὸ τὴν θεῖαν εὐσπλαγγνίαν καὶ χάριν μᾶλλον ἢ ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῶν καλῶν ἡμῶν ἔργων. Ὁ πλούσιος νεανίσκος εἶχε διαφυλάξει ἐκ νεότητος πάσας τὰς ἐντολὰς τοῦ Νόμου καὶ ὅμως δὲν ἦτο ἄξιος ἀκόμη νὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Καὶ ὅταν ὁ Κύριος ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν πώλησιν τῶν ὑπαρχόντων χάριν τῶν πτωχῶν, ὁ πλούσιος ἀπεχώρησε μετὰ τοιαύτης λύπης καὶ ἀπογοητεύσεως, ὥστε ὁ Κύριος ἀπεφάνθη διὰ τῶν ἀκολούθων σκληρῶν ἐκφράσεων περὶ ὅλων τῶν πλουσίων: «τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιοῦντας ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. εὐκολώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν» (Μαρκ. 10, 25). Οἱ μαθηταί, γνωρίζοντες, ὅτι πάντες ἀγαπῶσι τὰ πλούτη καὶ τὰ ἐπιγεια ἀγαθὰ, εὐλόγως ἠπόρουν καὶ ἔλεγον πρὸς τὸν Κύριον: «καὶ τίς δύναται σωθῆναι;». Τότε ὁ Κύριος ἀποκρίνεται εἰς τοὺς μαθητάς, διακηρύξας μίαν ἀλήθειαν, ἥτις ἀποτελεῖ βασικὸν γνώρισμα τῆς γνησίας θρησκευτικῆς ζωῆς: «παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ πάντα γὰρ δυνατὰ ἐστί παρὰ τῷ Θεῷ» (Μαρκ. 10, 27). Οἱ λόγοι οὗτοι παριστῶσι σαφέστατα, ὅτι ἄνευ τῆς θείας χάριτος οὐδὲν δύναται οἱ ἄνθρωποι. Ἄφ' οὗ ἡ σωτηρία ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν πλουσίων, δὲν ὑπολείπεται ἄλλο μέσον σωτηρίας ἢ νὰ ἐμπιστευθῶμεν ἑαυτοὺς εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν νοοτροπίαν τῆς διὰ τῶν ἔργων σωτηρίας καὶ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὰ ἴδια καλὰ ἔργα καὶ λέγουσιν εἰς τὸν Κύριον, ἐὰν ὁ πλούσιος νεανίσκος δὲν ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν «ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;». Ὁ Ἰησοῦς ἀναγνωρίζει μὲν ὅτι ὁ ἀρνηθεὶς καὶ θυσιάσας τὰ πάντα χάριν αὐτοῦ «ἐκατονταπλασίονα λήψεται καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρο-

νομήσει», ἀλλὰ κατακλείει τὸ ὄλον ἐπεισόδιον τοῦ πλουσίου νεανίσκου καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης συνδιάλεξιν μετὰ τῶν μαθητῶν διὰ τῶν λόγων: «πολλοὶ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι»¹. Τὴν προτεραιότητά των εἰς τὸ νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν Κύριον δὲν πρέπει οἱ μαθηταὶ νὰ θεωρῶσιν ὡς προνόμιον πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὀφείλουσι μέχρι τέλους νὰ ἐπιδεικνύωσι τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν Κύριον. Καὶ ὁ Ἰουδᾶς ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἀκολουθησάντων πρῶτοι τὸν Κύριον, ἀλλὰ τελικῶς ἐγένετο προδότης. Ὅμοίως οἱ υἱοὶ τοῦ Ζεβεδαίου ἦσαν ἀξίεπαινοὶ μὲν βεβαιώσαντες τὸν Κύριον, ὅτι δύνανται καὶ θέλουσι νὰ ὑποστῶσι πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὑπελόγιζον κακῶς, ὅταν ἤξιον ὅπως διὰ τὸ γεγονός αὐτὸ καθίσωσιν ὁ εἷς ἐκ δεξιῶν καὶ ὁ ἄλλος ἐξ ἀριστερῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κύριος κατεσίγησε τὴν φιλοδοξίαν ταύτην εἰπών: «τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε καὶ τὸ βιάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσει ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἠτοίμασται (Μαρκ. 10, 40. Ματθ. 20, 23). Οἱ πράττοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ θουσιάζοντες τὸ πᾶν χάριν τῆς πίστεως δὲν πρέπει νὰ ἀξιῶσι δικαιοματικῶς ἀμοιβὴν καὶ εἴσοδον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὰ καλὰ αὐτῶν ἔργα. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὡς ἀνωτέρα τις κατάστασις, ἣν θὰ ρυθμίση κατὰ βούλησιν ὁ μέγας Θεός. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ ὑποτάξωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὴν δρασίαν αὐτῶν εἰς τὴν χάριν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια καὶ ἡ ἀπόλυτος ὑποταγὴ εἰς τὴν θεϊαν ἀγάπην, ἡ ὁποία ἐπιδαψιλεύεται πλουσιώτερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ὅσον ἀξίζουσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔργα. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δικαίων καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι σχέσεις ἐμπορικαί, οὕτως ὥστε οἱ δίκαιοι νὰ ζητῶσιν ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅ,τι κατὰ τὴν γνώμην των ἀξίζουσι καὶ προσφέρουσιν αὐτοί, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι σχέσεις τελείας παραδόσεως ἑαυτῶν καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν θεϊαν χάριν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην διδάσκει σαφέστερον καὶ ἐντεννότερον ἡ παραβολὴ τοῦ ἀμπελωνος, ἐν τῇ ὁποίᾳ βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν προσελθόντες εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπληρώθησαν, ὅσον καὶ οἱ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας κοπιᾶσαντες. Ἦτο τοῦτο δίκαιον; Οἱ ἐργάται παραπονοῦνται καὶ ζητοῦσι μισθὸν ἀνάλογον πρὸς τοὺς κόπους καὶ οὐχὶ ἴσον πρὸς τοὺς ἐλάχιστα ἐργασθέντας. Ἀλλ' ἡ ἀξίωσις μισθοῦ ἐπὶ τῇ βράσει τῶν ἔργων ἡμῶν εἶναι

¹ Μαρκ. 10, 31. Ματθ. 19, 30.

ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀληθῆ ἰσχυρικότητα καὶ καταδικάζεται ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Εἰς τοὺς παραπονεθέντας ὁ Θεὸς δίδει τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν: «οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι, ὃ βούλομαι ἐν τοῖς ἑμοῖς;» Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι δυνατὸν νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα ἔργα αὐτῶν; «μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὃ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;»¹, θὰ εἴπη βραδύτερον ὁ Ἄπ. Παῦλος εἰς παρομοίαν περίστασιν καὶ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρω λόγων τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἀπάντησις ἐκείνη πρὸς τοὺς ἐργάτας δὲν ἐκφράζει αὐθαίρετον ἐνέργειαν τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, διότι εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του ὁ Θεὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς ἰδίας Αὐτοῦ ἀγαθότητος ὡς φαίνεται τοῦτο ἐκ τῆς συνεχείας τῆς ἀπαντήσεως πρὸς τοὺς ἐργάτας: «ἄρον τὸ σὸν καὶ ἵπαγε· θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἑσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί· ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι, ὃ θέλω ἐν τοῖς ἑμοῖς, εἰ ὁ ὀφθαλμὸς σου πονηρὸς ἐστίν, *ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι;*». Καὶ πρὸς τοὺς πρᾶξαντας δηλ. τὸ καθῆκον ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ κατὰ χάριν καὶ σώζει τούτους ἐξ ἀγάπης καὶ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐλέους αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ διότι ὀφείλει τι εἰς αὐτούς. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ γενικῶς ὅτι τὴν λύτρωσιν ἡμῶν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πάντοτε μᾶλλον ἀπὸ τὴν θεῖαν χάριν καὶ ἀγάπην οὐχὶ δέ, ὡς οἱ Φαρισαῖοι, ἀπὸ τὰ ἴδια ἡμῶν καλὰ ἔργα διδασκόμεθα καὶ ἀπὸ τὴν παραβολὴν τοῦ δούλου καὶ τοῦ δεσπότη ἐν Λουκ. 17, 7-10.

Ἐν τῇ παραβολῇ ταύτῃ ὁ Κύριος διδάσκει τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι μετριόφρονες ἐν τῇ ἐκτιμῇσει τῶν ἰδίων ἔργων, δεδομένου, ὅτι οὐδὲν πλεόν τοῦ καθήκοντος ἔπραξαν: «καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δούλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιθήκαμεν»². «Διδάσκει διὰ τούτων, παρατηρεῖ ὁ ἱ. Χρυ-

¹ Ρωμ. 9, 20.

² Ἀνωτέρω παραθέτομεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ βαρυσημάντου τούτου χωρίου παρὰ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Lagrange (Selon Saint Luke 17, 10) ἐκδοχὰς τινος τῆς φράσεως «ἀχρεῖοι δούλοι ἐσμεν» παρὰ συγχρόνων ἐρμηνευτῶν. «Ἀχρεῖοι δούλοι ἐσμέν... Sur ce mot il y a plusieurs opinions: a) Tout ce que fait l'homme est inutile à Dieu, parce qu'il n'a besoin de personne; idée métaphysique très juste, mais qui n'est pas suggérée directement par la parabole; elle apprécie les actes des serviteurs selon leurs valeur et non par rapport à Dieu, qui n'est pas même nommé. 2) inutiles, c'est-à-dire qui ne font rien extraordinaire et qui par conséquent n'ont pas de recompense à réclamer (B. Weiss, Hahn); ce n'est pas non plus le point. 3) inutiles parce qu'ils n'ont fait qu'observer les commandements; s'ils avaient fait plus ils auraient été utiles (Mald.); mais quel

σόστομος, ὅτι τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας ἡ δύναμις ὡς ὄφλημα πανταχοῦ παρὰ τῶν οἰκετῶν ζητεῖ τὴν ὑποταγὴν...καὶ μὴ πληροῦντος μὲν (τοῦ οἰκέτου) τὸ ὀφειλόμενον κίνδυνος ἔπεται, πληροῦντος δὲ χάρις οὐδεμία, καὶ ὁ δεσπότης Χριστός, ὑπάρχων ἀγαθὸς καὶ φιλότιμος καὶ φιλόανθρωπος, οὐ μόνον ἰσοδύναμα γέρα τοῖς κάμνουσιν ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ καὶ πολλῶ πλεον τοὺς πόνους ὑπερβαίνοντα...»¹. Ὁ χριστιανὸς εἶναι, κατὰ τὴν συνηθὴ ἔκφρασιν τοῦ Ἀπ. Παύλου, δοῦλος τοῦ Θεοῦ καὶ ἴδιον τοῦ καλοῦ δούλου εἶναι νὰ ὑπηρετῇ πιστῶς χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ἀμοιβὰς καὶ δῶρα. Τοῦτο ἐτινάζετο καὶ παρὰ τῶν Ραββίνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου: «μὴ γίνεσαι, ἔλεγον, ὅπως οἱ δούλοι, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦσι τοὺς κυρίους μόνον, ὅταν λαμβάνωσιν ἀμοιβὰς καὶ δῶρα, ἀλλ' ὡς δούλοι, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται χωρὶς νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς δῶρα καὶ ὁ φόβος τοῦ Οὐρανοῦ ἃς εἶναι μεθ' ὑμῶν»². Ὑπὸ τοιοῦτου πνεύματος ταπεινόφρονος ἐμφορούμενος καὶ ὁ εὐσεβὴς χριστιανός, δὲν ὑπερτιμᾷ τὰ ἴδια καλὰ ἔργα, καὶ δὲν προσδοκᾷ ἐξ αὐτῶν τὴν ἰδίαν λύτρωσιν καὶ τελείωσιν, ὅπως οἱ Φαρισαῖοι καὶ ὅπως ὁ πλούσιος νεανίσκος, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Οἱ Φαρισαῖζοντες Ἰουδαῖοι ἐξεδέχοντο τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον ὡς κώδικα ὀρισμένων ἠθικῶν ἐντολῶν καὶ διατάξεων, ὧν ἡ τυπικὴ ἐκπλήρωσις ἐγένενα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τοιοῦτο πνεῦμα ἀλαζονείας καὶ αὐταρσεκείας, ὥστε ἔλεγον: «πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;»³ ἢ «ποῖαι εἶναι αἱ ὑποχρεώσεις μου καὶ θὰ συμμορφωθῶ πρὸς αὐτάς»⁴. Ταῦτα προϋποθέτουσιν ἐπιπολαίαν ἀντίληψιν καὶ τῶν ἰδίων ἀδυναμιῶν καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Ἅγιον Θεόν. Ὁ ἀληθὴς πιστὸς ἀντιθέτως, κατα-

serviteur de Dieu oserait se dire utile? 4) ἀρχεῖοι n'st pas non plus incapable de faire ce qu'on attendait de lui (Math 25, 30). 5) il faut donc s'en tenir à l'expression de Bengel: «miser est quem Dominus servum inutile appela (Mat. 25, 30), beatus qui se ipse». Le mot ne doit pas être analysé en toute rigueur ni surtout comme un verdict de la part de Dieu. Les serviteurs de la parabole n'avaient point été inutiles, dans la rigueur du terme, mais ils devaient s'estimer inutiles, et comme l'humilité doit avoir un fondement réel, ce fondement est indiqué: «nous avons fait ce que nous devons faire» (Jülicher). On n'a point coutume de s'enfler pour cela.

¹ Χρυσοστ. εἰς Λουκ. 17,7. Cat. Cram. II σελ. 128.

² Pirke Aboth I. 3. ἐκ τοῦ Α. Loisy (selon st. Luke σελ. 424, ὅστις πάλιν παραπέμπει εἰς Klostermann).

³ Ματθ. 19,20.

⁴ Klausner, Jesus of Nazareth σελ. 218.

ναλίσκων ἑαυτὸν συνεχῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ «τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος»¹ λέγει πάντοτε: «ἄχρηστοί δοῦλοί ἐσμεν, ὅτι ὁ δφείλομεν ποιῆσαι πεποιθήκαμεν». Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Bengel, «δυστυχῆς εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ὁ Θεὸς ἀποκαλεῖ μηδαμινὸν καὶ ἄχρηστον, εὐτυχῆς δὲ ἐκεῖνος, ὅστις ὁ ἴδιος θεωρεῖ ἑαυτὸν μηδαμινόν»². Διότι ὁμολογῶν ἑαυτὸν μηδαμινὸν πρὸ τοῦ Θεοῦ μεθ' ὅλα τὰ καλὰ ἔργα, ἅτινα τυχὸν ἔχει πράξει, ἔχει τὰ βλέμματά του καὶ τὰς ἐλπίδας του εἰς τὴν θείαν χάριν καὶ τὸ θεῖον ἔλεος μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὰ ἴδια ἔργα εὐσεβείας. Ὅσον ἅγιος εἶναί τις, τόσον περισσότερον αἰσθάνεται τὴν ἰδίαν ἁμαρτωλότητα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος πρὸς σωτηρίαν του, ἐν ᾧ ὅσον νομίζει ὅτι βλέπει καὶ ἠθικῶς εὐσταθεῖ, τόσον μένει ἐν τῇ ἁμαρτία: «εἰ τυφλοὶ ἦτε, ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Φαρισαίους, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε ὅτι βλέπομεν· ἢ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει»³.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἐν τῷ κηρύγματι καὶ τῇ δημοσίᾳ αὐτοῦ δράσει εἶχεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ἔχουσιν ἀνάγκην ἰατροῦ· ὅτι δὲν δύνανται νὰ θεραπεύσωσι μόνοι ἑαυτούς, οὔτε χρειάζονται ἀπλῆν μόνον διαφώτισιν καὶ ἐνίσχυσιν, ἀλλ' ἔχουσιν ἀνάγκην ἀπολυτρώσεως ἀπὸ ἀπαισίαν δουλείαν εἰς ἰσχυρότατον τύραννον, τὴν ἁμαρτίαν. Οὐ μόνον οὐδεμίαν ἠθικὴν ζωὴν ἀναπτύσσουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ ζῶσι διεστραμμένην ἐντελῶς ζωὴν, συνεπῶς δὲ ὠφελεῖ εἰς οὐδὲν ἢ ἀπλῆ διαφώτισις αὐτῶν περὶ τοῦ πρέποντος, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθῶσιν ἐκ νέου ἄνωθεν, νὰ ἀναγεννηθῶσι διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ἀθλιώτεροι δὲ πάντων ἦσαν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Κυρίου οἱ μὴ βλέποντες, ὅτι εἶχον ἀνάγκην μετανοίας καὶ ἀναγεννήσεως, οἱ πεποιοθέντες εἰς ἑαυτούς, οἱ παρουσιαζόμενοι πρὸ τοῦ Θεοῦ μὲ ἓνα σάκκον πλήρη καλῶν ἔργων καὶ ἀξιοῦντες νὰ πληρώσωσι μὲ αὐτὰ τὸ εἰσιτήριον διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀντέκειτο πρὸς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Κυρίου περὶ ἀδιασπᾶστου κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς καὶ περὶ τελειότητος αὐτῶν, ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπόστασις αὕτη μεταξὺ ἰδεώδους καὶ πραγματικότητος, μεταξὺ τῆς θείας ἀξιώσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς δυναμικότητος ἐπληρώθη ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς καὶ

¹ Φιλ. 3,13.

² Ἰδὲ σημ. σελ. 236.

³ Ἰωάν. 9, 41.

ἀπολυτρωτικῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ὑπὸ τῆς θείας αὐτοῦ χάριτος, ἥτις ἐξεχύθη ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου καὶ διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ὁ ἐν τῇ ἐνώσει μόνον μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς πίστεως θὰ εὐρωσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ ὅλας τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις πρὸς ἀναγέννησίν των: «ἐὰν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε»¹. Ὁ ἐν τῇ καινῇ ταύτῃ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων, ἐν τῇ ἀναδημιουργίᾳ ταύτῃ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὸ πᾶν εἶναι ἡ θεία χάρις, ἡ μόνη σώζουσα ἐκείνους, οἵτινες ἀνοίγουν τὰς καρδίας αὐτῶν εἰς αὐτήν. Οὐδεὶς δύναται νὰ πλησιάσῃ τὸν Χριστὸν καὶ νὰ σωθῇ, ἐὰν δὲν ἀναγνωρίζῃ ὅτι ὁ Θεὸς μὲν καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ εἶναι τὸ πᾶν, αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ ἁμαρτωλότερος πάντων², εἰς ἀχρεῖος δούλος, ὁσαδὴποτε καλὰ ἔργα καὶ ἂν πράξῃ, διότι «οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, εἶπεν ὁ Κύριος, ἐὰν μὴ ἡ δεδομένου αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρὸς μου»³.

Ἡ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἐκδηλωθεῖσα θεία χάρις καὶ ἀγάπη.

Ἄλλὰ τὸ κορυφωμα τῆς ἀπολυτρωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, δι᾽ ἣς ἐξεδηλώθη ἐμφανέστερον ἢ ἄπειρος αὐτοῦ ἀγάπη καὶ χάρις πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσία τοῦ υἱοῦ Αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας. Ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἁμαρτίαν δὲν συνετελέσθη βεβαίως διὰ ταύτης ἢ ἐκείνης μόνον τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν ἐπίγειόν του βίον, ὅπως οὐδὲ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν παθήματα αὐτοῦ περιορίζονται ἐν τῇ σταυρώσει αὐτοῦ μόνον. Ὁ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἡ Ἐκκλησία διετύπωσε τὰς ἀκολούθους ἀληθείας κατὰ τὰς Ἁγίας Γραφάς: ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐνεσαρκώθη ἐκ Παρθένου Μαρίας καὶ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν καὶ ἐνηθρώπησεν, ἐσταυρώθη τε ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀνεστήθη τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς καὶ ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ἐκ τῶν ἄρθρων τούτων προκύπτει, ὅτι ἡ ἀπολύτρωσις εἶναι ἔργον τοῦ ὄλου βίου τοῦ Σωτήρος ἡμῶν. Τὰ ὑπὲρ ἡμῶν παθήματά του ἤρξαντο ἄφ' ὅτου κατήλθεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀνεστράφη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνθρώπων, λαβὼν

¹ Ἰωάν. 8,36.

² Πρβλ. 1. Τιμ. 1,15. «Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ».

³ Ἰωάν. 6,65.

μορφήν δούλου κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἁπ. Παύλου. Τόσον ὁ βίος ὅσον καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις του, κατὰ τὴν θεϊαν βουλήν, ἀπητοῦντο διὰ τὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Κυρίου ἀποτελεῖ βασικὸν σημεῖον ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἀπολυτρώσεως¹. Ὁ Ἰησοῦς ἑτερμάτισε τὸν ἐπίγειον βίον ὅπως ἤρχισεν αὐτόν: ἤρχισεν αὐτὸν μὲ τὴν πρόσκλησιν πάντων εἰς μετάνοιαν, καὶ ἑτερμάτισεν αὐτόν μὲ τὴν σταυρικὴν θυσίαν, δι' ἧς παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐξιλεοῦται ὁ Θεός, καταλασσομένος μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἔνοχοι, ὡς προσβαλόντες τὸ ἅγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅπου γίνεται προσβολή τις κατὰ τινος, δὲν ἀρκεῖ νὰ παύσῃ τις προσβάλλον, ἵνα ἐπανέλθωσιν αἱ πρὶν ἀρμονικαὶ σχέσεις, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἀναγνώρισις, καὶ ἐπανόρθωσις τῆς γενομένης προσβολῆς. Ἡ ἀπόλυτος ἀγιότης καὶ δικαιοσύνη ἀπήλθον τὴν αἰωνίαν καταδίκην τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν ἤθελε τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ καὶ εὔρεν ἐν τῇ ἀπίρῳ αὐτοῦ ἀγάπῃ ὡς τὴν ἐνδεδειγμένην ὁδὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τὴν θυσίαν αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, παραδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὡς λύτρον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ κόσμου ἐκ τῆς δυναστείας τῶν ἁμαρτιῶν. «Ἐννόησον, λέγει ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ὕψης ἀγαθότητος, τὸ καὶ τοῦ ἰδίου υἱοῦ μὴ φείσασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐκδοῦναι, καὶ ὑπὲρ πάντων ἐκδοῦναι, καὶ εὐτελῶν καὶ ἀγνωμόνων καὶ ἐχθρῶν καὶ βλασφημῶν»². Ἡ ἐκουσία προσφορὰ τοῦ Κυρίου, ὅπως θυσίασῃ ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χάριν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἀποτελεῖ τὴν λαμπροτέραν ἐκδήλωσιν τῆς θείας χάριτος καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν κόσμον. Τοῦτο ἐννοοῦμεν καλύτερον ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς ὁ Κύριος, ὡς καλὸς ποιμὴν, ἐθυσίασεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ τὰς τραγικὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας διῆλθε τὴν θάλασσαν τῶν παθῶν αὐτοῦ³.

¹ Πρὸβλ. **A. Seeberg**, *der Tod Christi in seiner Bedeutung für die Erlösung*. 1895.—**Vincent Taylor**, *Jesus and his sacrifice: a study of the passion sayings of the Gospel*. London 1937.

² Ἱ. Χρυσόστ. ἐρμ. καὶ Ρωμ. 8, 32. Ὁμιλ. 16.

³ Αἱ μοναδικαὶ καὶ πρωτοφανεῖς εἰς σκληρότητα περιστάσεις τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι: ἡ προδοσία αὐτοῦ ὑπὸ ἐνὸς τῶν μαθητῶν του, ἡ δειλία καὶ φυγὴ τῶν λοιπῶν μαθητῶν, ἐν ᾧ ὄφειλον νὰ παρίστανται παρ' αὐτῷ κατὰ τὰ πάθη του, ἡ κραυγὴ ὑπὲρ τῆς σταυρώσεώς του ἐκείνων, οἵτινες πρὸ ὀλίγου ὑπεδέχοντο αὐτὸν μετὰ βαΐων καὶ κλάδων, ἡ ἐξέγερσις τῶν

Κατὰ τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια ὁποῖαν γνώμην ἐφαίνετο ἔχων ὁ Κύριος διὰ τὸν σταυρικὸν θάνατόν του καὶ τὴν σημασίαν τούτου; Ἦδη ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς ἅμα τῇ δημοσίᾳ ἐμφανίσει τοῦ Κυρίου προλέγει τὸν θάνατον τούτου καὶ τὴν σημασίαν του διὰ τῶν λόγων: «Ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου» (Ἰωαν. 1, 29). Τοιαύτην ιδέαν εἶχε καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ τοῦ θανάτου του καὶ πολλάκις προεῖπε τοῦτο.

Ἐν πρώτοις ὁ Κύριος διὰ πολλῶν σημείων κατέδειξεν εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, ὅτι ἦτο ὁ Μεσσίας, ὁ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου, ὃν εἶχον προκαταγγεῖλη οἱ προφῆται καὶ προσεδόκων οἱ Ἰσραηλίται, ἀλλ' οὐχὶ τοιοῦτος, οἷον ἀνέμενον αὐτόν οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Ἰουδαίου ἦτοι ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, πεπροικισμένος δι' ὑπερφυσικῶν χαρισμάτων καὶ ὡς ἰδρυτὴς ἰσχυροῦ δαβιδικοῦ κράτους, ἀλλὰ πρῶτος καὶ ταπεινός, οἷον εἶχε περιγράψῃ αὐτὸν ὁ προφήτης Ζαχαρίας ἐν Κεφ. 9, 9. Ἐπίσης διεκήρυττεν ὁ Κύριος, ὅτι ὡς Μεσσίας ἔδει νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν θυσίαν ὑπὲρ τοῦ κόσμου καὶ νὰ ὑποφέρῃ ὡς ἄνομος ὑπὲρ τῶν ἀνόμων, οἷον εἶχε περιγράψῃ τοῦτον ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἐν κεφ. 53, 2-12 διὰ τοῦ ἐξῆς ζωηροῦ χαρακτηρισμοῦ¹: «οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα καὶ εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος. . . . Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, παιδεῖα εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μῶλωπι

θηρησκευτικῶν ἡγετῶν τοῦ λαοῦ ἐναντίον ενός, ποὺ ἐδίδασκε τὴν ὑψηλοτέραν καὶ καθαρωτέραν θρησκείαν, ἢ κωμικότης μιᾶς ἐσπευσμένης καὶ πρωτακούστου δίκης· ἢ ἄρνησις αὐτοῦ τοῦ κατηγορουμένου, ὅπως ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν διὰ ἀπολογίας τινὸς ἢ διὰ λεγεῶνος ἀγγέλων, ποὺ τὴν διαταγὴν του μόνον ἀνέμενον, καὶ ὅλοι οἱ φρικτοὶ ἐξευτελισμοὶ καὶ οἱ σωματικοὶ πόνοι πρὸ καὶ κατὰ τὴν σταύρωσιν. Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τραγικωτέρας τούτων περιστάσεις. Παραβάλλουσι πολλοὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι οὐ μόνον παραλληλισμὸς τις δὲν εἰσχωρεῖ, ἀλλ' ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις καὶ διαφορὰ, ὁ δὲ θάνατος τοῦ Σωκράτους δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μόνον πρὸς ἔξαρσιν τῆς ἀτιμώσεως τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου. (Πρβλ. Kenneth B. Kirk, The Atonement, πραγματεία ἐν τῷ Essays Catholic and Critical, ὑπὸ E. Selwin. S. P. C. K. σελ. 261).

¹ Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἐκδ. Robertson σελ. 50 καὶ ἐξῆς παράθεσιν τῶν προφητειῶν τῆς Παλ. Διαθ. περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ὡς ἐξιλαστικῆς θυσίας: «Ὁὐ σεοῖωπται δὲ οὐδὲ ὁ τούτου θάνατος· ἀλλὰ καὶ λίαν τιλαυγῶς ἐν ταῖς θεαῖς σημαίνεται γραφαῖς. Καὶ γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, ὅτι μὴ δι' ἑαυτόν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς τῶν πάντων ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ὑπομένει, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἐπιβουλήν καὶ τὰς ὄψεις οὐκ ἐφοδῆθησαν εἰπεῖν. . . .».

αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδοῦ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν . . . καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη». Εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην προφητικὴν περικοπὴν, τὴν τόσον προσαρμοζομένην πρὸς ὅσα συνέθησαν εἰς τὸν Κύριον¹, ἄμεσον καὶ ἐπὶ λέξει παραπομπὴν παρὰ τοῦ Κυρίου δὲν ἔχομεν ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, οὐχ ἥττον ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ τοῦ θανάτου του, ἐξεφράζετο δὲ ἐκφράσεων παρεμφερῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ, ἀπαξ δὲ ἀναφέρει ἐπὶ λέξει μέρος αὐτῆς ἐν Λουκ. 22, 37: «λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη». Ἐν τῇ περικοπῇ γίνεται σαφῶς λόγος περὶ τοῦ πάθους τοῦ Μεσσίου ὡς ἐξιλαστικῆς θυσίας ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου. Ὁ Κύριος ἐγνώριζεν, ὅτι πάντα ταῦτα ἀνεφέροντο εἰς αὐτόν, διὰ τοῦτο προέβλεπε καὶ προέλεγε τὸ μαρτύριόν του. Προέλεγε δὲ τὸν μαρτυρικὸν θάνατόν του οὐχί, ὡς φρονοῦσιν οἱ ὀρθολογισταί, διότι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν φόνον τῶν προφητῶν, ἢ τὴν πρόσφατον ἀποκεφάλισιν τοῦ Ἰωάννου ἢ τὴν μῆνιν τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ, ἢ αὐτὸς εἶχε προκαλέσει ἢ τὰς ἄλλας ἱστορικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ διότι ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ μαρτυρικὸς θάνατός του κατὰ θεῖαν βουλὴν ἦτο ἀναγκαία θυσία πρὸς ἐξιλασμόν τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου.

Καὶ εἷς τινὰς μὲν ρήσεις τοῦ Κυρίου προλέγεται ἀπλῶς τὸ ἐπικείμενον πάθος καὶ ὁ θάνατός του, εἰς ἄλλας ὁμως ρήσεις θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὁ θάνατός του ὡς ἀναγκαία ἐξιλαστικὴ θυσία. Τὸν θάνατόν του προλέγει ὁ Κύριος ἐκεῖ, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ ἄρσεως τοῦ νυμφίου ἐκ τοῦ μέσου τῶν μαθητῶν (Ματθ. 9, 15), περὶ τοῦ σημείου τοῦ Ἰωανᾶ (Ματθ. 12, 40), περὶ τοῦ φόνου του παρὰ τῶν ἀρχόντων, ὃν τρόπον ὁ Ἡλίας καὶ οἱ ἄλλοι προφήται ἐφρονεύθησαν (Ματθ. 17, 12), περὶ τοῦ ποτηρίου, ὃπερ ἔμελλον καὶ οἱ μαθηταί, ὅπως αὐτός, νὰ πίνωσιν (Μαρκ. 10, 38), περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ θανάτου, ὃπερ ἔμελλε νὰ βαπτισθῇ (Λουκ. 12, 50), περὶ τοῦ υἱοῦ, ὃν ἀπέκτειναν οἱ κακοὶ γεωργοὶ (Ματθ. 21, 39. Μαρκ. 12, 6-8. Λουκ. 20, 13-15)

¹ Ἰδὲ II. Τρεμπέλα, «Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ» σελ. 313. (ἔκδ. 2^α) ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος κατὰ πόσον ἐπραγματοποιήθη ἡ προφητεία αὕτη τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου καὶ ἀνασκευὴν τῶν ἀπόψεων, ὅτι αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς Χριστόν.

καὶ μάλιστα ἐν Καισαρείᾳ τῆς Φιλίππου, ὅτε ρητῶς εἶπε διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς μαθητάς του: «ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων καὶ ἀποκτανθῆναι καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι»¹. Ἐπειδὴ ὁμοῦς εἰς ἄλλας ρήσεις ὁ θάνατός του θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡς ἀναγκαῖα ἐξιλαστήριος θυσία ὑπὲρ τοῦ κόσμου, γιγνομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὰς Γραφάς², πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὰ προμνημονευθέντα χωρία, ὅπου δὲν χαρακτηρίζεται ὁ θάνατος ὡς θυσία ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος εἶχε κατὰ νοῦν ἀσφαλῶς τὴν τοιαύτην σημασίαν τοῦ θανάτου του. Οὕτως ἐν Ματθ. 20, 28. ἀναγινώσκομεν: «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν». Λύτρον εἶναι τὸ ἀντίτιμον, ὅπερ ἐδίδετο ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως αἰχμαλώτου. Ἡ ζωὴ λοιπὸν τοῦ Κυρίου προσφέρεται δωρεὰν θυσία ὑπὲρ ἀπολυτρώσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἁμαρτίας. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας χαρακτηρίζεται σαφῶς ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου ὡς θυσία ὑπὲρ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν: «λάβετε, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου, εἶπεν ὁ Κύριος καί. . τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον» (Μαρκ. 14, 23. Λουκ. 22, 19. Ματθ. 26, 26). Ὅπως ἡ σύναψις τῆς Παλ. Διαθήκης ἐγένετο διὰ θυσιῶν, οὕτω γίνεται καὶ ἡ Κ. Διαθήκη (Ἐξοδ. 24, 5. Ἱερεμ. 31, 31-34). Αἱ θυσίαι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶχον ὡς σκοπὸν τὴν ὑπόμνησιν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ὅτι ἦσαν ἔνοχοι πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν θυσιῶν ἐζήτουν οὗτοι ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, τιμωρουμένοι ἀντ' αὐτῶν τοῦ θυσιαζομένου ζώου, καὶ οὕτως ἀποκαθίσταντο ὁμαλαὶ σχέσεις πάλιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ

¹ Μαρκ. 8, 31. ἡ προρρησις αὕτη ἐπανελήφθη δις εἰσέτι κατὰ τὰς μέχρι τοῦ πάθους ἡμέρας πρὸλ. Μαρκ. 9, 31 καὶ 10, 33. Ἐπίσης ἐν Λουκ. 13, 12 καὶ Ἰωαν. 12, 23-55 ἔχομεν τὰς αὐτὰς προρρήσεις περὶ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου του.

² Μαρκ. 14, 21. 49. Ματθ. 26, 54. 56. Λουκ. 22, 37. Ὡς ἀνάγκη παρίσταται ὁ θάνατός του ἐκεῖ, ἐνθα μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα δεῖν π.δ.χ. «οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου» (Ἰωαν. 3, 14) «οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτόν;» (Λουκ. 24, 26). Ἐπίσης ὡς ἐκούσιος παρίσταται πολλάκις ὁ θάνατός του ἰδίᾳ ἐν Ἰωαν. 10, 18: «διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν· οὐδεὶς αἶρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν».

Θεοῦ. Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου προεικονίσθη ὑπὸ τῶν ἱλαστικῶν θυσιῶν τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἔξιλασμοῦ τελουμένης ἅπαξ του ἔτους ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως.

Τὴν ἐκουσίαν προσφορὰν τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς παρὰ τοῦ Κυρίου ὁ Θεὸς δέχεται καὶ ἀμείβει, ἀλλὰ τὴν ἀμοιβήν, τὴν ἐκ τοῦ σταυροῦ εὐλογίαν καὶ χάριν, μεταβιβάζει εἰς τοὺς μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἠνωμένους διὰ τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης, χαριζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα. Ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ. Ἦτο μία ἀναγκαῖα θυσία πρὸς ἐξαγνισμόν τῆς ἁμαρτωλοῦ ἀνθρωπότητος καὶ τὸ κίνητρον διὰ τὴν θυσίαν ταύτην ὑπῆρξε μόνη ἡ ἀπολυτρωτικὴ ἀγάπη καὶ ἡ θεία χάρις¹. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἐτάφη ἐν ἁμαρτωλὸν παρελθόν, ἡ ἁμαρτία καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπενεκρώθησαν, καὶ οἱ ἄνθρωποι ζῶσιν πλέον ἐντὸς ἄλλης

¹ Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔχει δίκαιον ὁ Rashdall καὶ ἄλλοι, ὅταν λέγωσιν ὅτι «οὐδεὶς ἄλλος τερματισμὸς τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ Χριστοῦ ἢ δύνατο νὰ καταδείξει καὶ νὰ συμβολίσῃ πληρέστερον τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη» (H. Rashdall, *The idea of Atonement*» σελ. 361). Σκοπὸς ὅλου τοῦ ἀνωτέρου κεφαλαίου μας εἶναι νὰ καταδείξωμεν ἀκριβῶς, ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην θεῖαν ἐνέργειαν ἐν τῇ ἀπολυτρώσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἡ σταύρωσις διαλαλεῖ ἐμφαντικώτερον τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀγάπη αὕτη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἤγαγε τὸν υἱὸν του τὸν μονογενῆ εἰς τὸν σταυρόν. Ἐξ ἄλλου ὁμως ὁ σταυρὸς ἦτο ἀναγκαῖα ἐξιλαστικὴ θυσία ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπολύτρωσις, καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρνοῦνται οἱ ὀρθολογισταί, φρονοῦντες, ὅτι ἡ σταύρωσις δὲν ἦτο ἀπαραίτητος, διότι δὲν προσέθεσέ τι εἰς τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Σωτήρος. Ὁ σταυρὸς, λέγουσιν, εἶναι μία φυσικὴ συνέπεια τοῦ ἡθικοῦ βίου τοῦ Κυρίου, ἐπισφραγίσαντος τὸν ὑπέροχον βίον του δι' ὑπερόχου θανάτου καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον ὡς χρησιμώτατον παράδειγμα διὰ τοὺς θνητοὺς (Rashdall αὐτόθι σελ. 46, 149). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου ὑπῆρξεν εἰς ἡρωϊκὸς θάνατος ἐνὸς μεγάλου προφήτου, ὅπως ὁ θάνατος καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων καὶ προφητῶν. Ἀνωτέρω καταδείξαμεν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἐθεώρησε τὸν θάνατόν του ὡς ἀναγκαῖαν θυσίαν ἐξιλαστικὴν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦθ' ὅπερ οὐδεὶς προφήτης ἢ ἅγιος δισχυρίσθη. Ὅτι δὲ ὑποβιβάζεται ἡ σημασία τοῦ σταυροῦ εἰς ἀσήμαντον γεγονὸς ἂν θεωρηθῇ ὡς ἀπλοῦν ἀξιόμιμητον παράδειγμα καὶ οὐδὲν πλέον, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα. Τὸ καλὸν παράδειγμα ἐνὸς ἀρχηγοῦ ἐμπνέει συνήθως τοὺς ὁπαδοὺς του, ὅταν οὗτοι ζῶσι πλησίον του χρονικῶς καὶ τοπικῶς· καὶ ὅταν ἔχωσι φαντασίαν καὶ ζωηρὸν αἶσθημα, ἐν ᾧ ἡ Ἐκκλησία δέχεται ρεαλιστικῶς, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἀπενίφθησαν αἱ ἁμαρτίαι τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ σταυρὸς εἶναι

ἀτμοσφαιράς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς, οὐχὶ ὡς τέκνα ὀργῆς, ἀλλ' ὡς οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ καὶ συμπολίται τῶν ἁγίων.

Ποίαν δὲ ἐγγύτησιν εἶχον οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὅλοι οἱ πιστοὶ ὅτι ὁ ἅγιος τοῦ Κυρίου κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἐν τῷ κόσμῳ ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας; Αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους συνεσπειρώθησαν, ἵνα σύρωσι τὸν Κύριον εἰς τὸν σταυρὸν καὶ ἐκείθεν εἰς ἓνα ἄσημον τάφον· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐσήμαινε τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν νίκην αὐτῶν; Ἡ νίκη ὅμως αὐτῶν ἦτο μόνον φαινομενική. Ἡ θυσία δὲν εἶναι ποτὲ σημεῖον ἀποτυχίας καὶ ἥττης. Ἡ ἐγγύτης, ὅτι διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου κατενικήθη ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος, ἐδόθη ὑπὸ τῆς ἐνδόξου ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Δι' αὐτῆς ἐπεκυρώθη ἡ θεία ἀποστολή του, καὶ ἐπιστοποιήθη ὅτι εἶναι ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς καὶ σωτῆρος: «Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου· τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὑψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Πραξ. 5, 30). Ὁ ἅγιος κατὰ τῆς ἁμαρτίας δὲν ἔληξε μετὰ τὴν σταύρωσιν, ἀλλ' ἐπεστέφθη ὑφ' ἑνὸς θριαμβευτικοῦ γεγονότος, ὑπὸ τῆς ἀναστάσεως. Ὁ σταυρικὸς λοιπὸν θάνατος τοῦ Κυρίου δὲν ἦτο πλέον διὰ τοὺς πιστοὺς σημεῖον ἥττης καὶ ἀποτυχίας, ἀλλὰ θυσία ἀναγκαῖα διὰ τὴν νίκην. Τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς εὐλογίας τῆς νίκης ταύτης κατὰ τῆς ἁμαρτίας οἰκειοποιῶνται οἱ πιστοί. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ λοιποὶ Ἀπόστολοι ἐκήρυττον μετὰ παρησίαν «τὸν λόγον τοῦ σταυροῦ» καὶ ἐχαρακτήριζον τὸν σταυρὸν «δύναμιν Θεοῦ». Ἡ ἐκ τοῦ σταυροῦ ἀπορρέουσα θεία δύναμις καὶ χάρις ἠχμαλώτιζε τὰς καρδίας τῶν πιστῶν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, διότι συνησθάνοντο, ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ ἀπηλλάγησαν ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν, κατηλλάγησαν τῷ Θεῷ καὶ ἔζων ὑπὸ χάριν. Συνεπῶς ὅταν ἔλεγον οἱ Ἀπόστολοι «ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν», ἐξέφραζον κατὰ ὅπερ ἐνέπνεεν αὐτοὺς ἐν τῇ καινῇ κατὰ Χριστὸν ζωῇ καὶ ἐνίσχυεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀγάπην ἐκείνου, ὅστις ἐξ ἀγάπης παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῶν: «ἐν πίστει ζῶ, γράφει εἰς ἕξ αὐτῶν, τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ» (Γαλ. 2, 20).

πηγὴ δυνάμεως καὶ χάριτος διὰ τοὺς πιστεύοντας, οἱ ὅποιοι οὕτω θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν Κύριον καὶ νὰ ἄρῳσι καὶ αὐτοὶ τὸν σταυρὸν αὐτῶν (Via Crucis).

Ἡ ἰδέα τῆς χάριτος εἰς τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

Μέχρι τοῦδε διηρευνήσαμεν τὴν περὶ χάριτος διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, τὴν περιωθεῖσαν εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια καὶ εἶδομεν ὅτι ὁ Κύριος ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἓνα Θεὸν πλήρη τοιαύτης ἀγάπης πρὸς τὴν ἁμαρτωλὸν ἀνθρωπότητα, ὥστε καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ προσήνεγκεν ὡς λύτρον καὶ ἑξίλαστικὴν θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου καὶ ὅτι εἰς ἓνα τοιοῦτον πολυεύσπλαγχνον Θεὸν ὀφείλομεν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, νὰ ἀναθέτωμεν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας καὶ τελειώσεως ἡμῶν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἠθικότητα καὶ ἀξιομισθίαν. Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν μικρὸν καὶ ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον νὰ ἀντικρύξῃ τὸν ἀπολύτως ἅγιον καὶ ἄπειρον Θεὸν μὲ τὸ θάρρος τῶν ἀσημάντων καλῶν ἔργων του. Οἱ μαθηταί, καθοδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Διδασκάλου αὐτῶν, ἠκολούθησαν τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ καὶ ἠσθάνθησαν τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν ἑαυτῶν καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ὡς χάριν θεῖαν πρὸς πάντας. Ἰδίᾳ ὁ Ἁπ. Παῦλος περισσότερον πάντων ἐπανέρχεται συχνότατα ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, εἰς τὴν κατὰ χάριν δηλαδὴ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὅν τρόπον εἴθισται νὰ θεωρῆται ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὡς ὁ ἀπόστολος τῆς ἀγάπης οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν Παῦλον ὡς τὸν ἀπόστολον τῆς χάριτος. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγάλου Παύλου περὶ τῆς ἐν πᾶσιν ἑξαετήσεως ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἑξετάσει εἰς δύο ἔργα ἡμῶν ἐν ἑκτάσει¹ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα ἀκροθιγῶς μόνον μνημονεύομεν σημειῖα τινὰ τῆς περὶ χάριτος διδασκαλίας του.

Ὁ Ἁπ. Παῦλος, ἠσθάνθη τὸν Κύριον πρὸ παντὸς ὡς λυτρωτὴν τοῦ κόσμου ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ θανάτου καὶ ὡς μεσίτην μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, δι' οὗ κατηλλάγη ὁ κόσμος τῷ Θεῷ καὶ ἀνεκαινίσθησαν τὰ πάντα. Εἶχε δὲ οὗτος καὶ προσωπικοὺς λόγους νὰ ἐκθειάξῃ τὴν ὀφειλὴν καὶ τὴν χάριν πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ θαῦμα τῆς

¹ «Ὁ Ἁπ. Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι. Αἱ ἰδέαι αὐτῶν περὶ θείου προορισμοῦ καὶ περὶ ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας» Θεσσαλονίκη 1934. «Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἁπ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων» Ἀθήναι, 1936.

ἐπιστροφῆς του ἦτο ἔργον τοῦ Θεοῦ. Ἔγινεν ἀπόστολος διὰ τῆς ἀνωθεν κλήσεως ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς τὴν Δαμασκὸν καὶ διὰ τοῦτο διαρκῶς χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ἀπόστολον «κλητόν», «οὐκ ἄπ' ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατρὸς» «διὰ θελήματος Θεοῦ» ἢ «κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ» καὶ «ἀφωρισμένον ἐκ κοιλίας μητρὸς»¹. Τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν τῶν πιστῶν ἀποδίδει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν, παραβάλλει δὲ τὴν διὰ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν πρὸς ἀναδημιουργίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν λέγῃ: «ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα»². Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ τε κόσμου καὶ τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ³. Τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ μόνον προέρχονται καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὀφείλομεν: «τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, λέγει, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» ἢ «τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ»⁴. Ἐπίσης συνεχῶς τονίζει ὁ Παῦλος τὴν ἰδίαν ἀνεπάρκειαν καὶ μηδαμινότητα, χαίρων δι' αὐτάς, διότι οὕτως ἐκλάμπει περισσότερον ἢ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ἢ θαυματουργοῦσα διὰ μέσου ἀσθενῶν καὶ ἀσῆμων ἀνθρώπων: «οὐχ ὅτι ἱκανοὶ ἔσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαι τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, γράφει, ἀλλ' ἢ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ. ἢ «διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι»⁵. Ἡ ζωὴ τοῦ θείου τούτου ἀνδρὸς κατεκλύζετο τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ θείου ὥστε ἔλεγε: «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς» (Γαλ. 2, 20). Ὁ Θεὸς κατεργάζεται τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κάμνει τοὺς πιστοὺς ἀξίους τῆς ἀνωθεν κλήσεως, δι' ὃ θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου οὗτοι «Θεοῦ οἰκοδομῆ» «ἔργον τοῦ Θεοῦ» ἢ «ποίημα τοῦ Θεοῦ»⁶. Σώζει δὲ καὶ δικαιοὶ τοὺς πιστοὺς κατὰ χάριν, οὐχὶ δὲ διὰ τὴν λαμπρότητα

¹ Γαλ. 1, 1. 16. 1 Κορ. 1, 1. 2 Κορ. 1, 1. κτλ.

² 2 Κορ. 5, 17.

³ πρβλ. καὶ Μ. Ἀθανασίου «περὶ ἐνανθρωπίσεως» (σελ. 7 ἐκδ. Robertson): «ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι».

⁴ 2 Κορ. 5, 18. Ἐφ. 1, 11.

⁵ Κορ. 3, 5. 12, 10.

⁶ 1 Κορ. 3, 9. Ρωμ. 14, 20. Ἐφ. 2, 10. καὶ 2 Τιμ. 1, 9: «κατὰ δύναμιν Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγία, οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν...» ἐπίσης Τιτ. 3, 5.

τῶν καλῶν των ἔργων, διότι ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἡ σωτηρία θὰ ἐγίνετο κατ' ὄφειλὴν οὐχὶ κατὰ χάριν: «τῇ γὰρ χάριτι ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον»¹. Ἡ ἰδέα τέλος, ὅτι οἱ πιστοὶ εἶναι Θεοῦ ποίημα καὶ οἰκοδομὴ παριστάνεται ζωηρότερον διὰ τῆς συχνῆς παρομοιώσεως τοῦ πιστοῦ ὡς μέλους τοῦ σώματος, οὗτινος κεφαλὴ εἶναι ὁ Κύριος. Μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν χριστιανῶν διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ζωὴ του ὁρίζεται πλέον καὶ αὐξάνεται διὰ τῆς θείας ἐνεργείας, ἥτις ἀπὸ τῆς κεφαλῆς κατέρχεται εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος².

Ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ καλλιπεστάτῃ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ δεσπόζει ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ καινὴ διαθήκη, ἡ συναφθεῖσα διὰ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων εἶναι πολὺ κρείττων τῆς παλαιᾶς διαθήκης, ὁ δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτῆς ὡς ὁ μέγας Ἀρχιερεὺς, ὁ προσενεγκὼν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου καὶ ἰδρύσας τὴν νέαν καὶ αἰώνιαν διαθήκην ἥτοι τὴν νέαν θρησκευτικὴν κατάστασιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὰς νέας σχέσεις τούτου πρὸς τὸν Θεόν. Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ ἔννοια τῆς διαθήκης, μάλιστα μεταξὺ δύο ἀνυπολογίστου ἀνισότητος μερῶν, προϋποθέτει καὶ ἐπιμαρτυρεῖ τὴν χάριν καὶ συγκατάθεσιν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἠδύοκησεν ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ νὰ συνάψῃ τελειότεραν τῆς πρώτης διαθήκην διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, παρασχὼν αὐτὸς πάλιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μέσα καὶ δεῖξας τὴν ὁδὸν τῆς ἀναγεννήσεως καὶ σωτηρίας αὐτῶν. Οὐχ ἤττον δὲν ἐλλείπουσι καὶ χωρία, ἐν οἷς σαφέστερον καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐκφράζεται ἡ ἰδέα τῆς χάριτος. Περὶ ταύτης γίνεται λόγος κυρίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς τὰς δοκιμασίας καὶ τὰς θλίψεις τῶν πιστῶν. Οἱ διωκόμενοι νῦν πιστοὶ ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πρῶτος ὁ Σωτὴρ αὐτῶν ἔπαθεν ὑπὲρ αὐτῶν «χάριτι Θεοῦ» καὶ ἐδοξάσθη οὕτω διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ: «βλέπομεν Ἰησοῦν, γράφει, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἑστεφανωμένον, ὅπως *χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσεται* θανάτου» (2, 9). Εἰς τὸ βάθος ὄλων τῶν γεγονότων, ἅτινα ἐπισυνέβησαν εἰς τὸν Κύριον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐνανθρωπήσεώς του, ὑπόκειται ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐνήργει δι' αὐτῶν τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου. Τοιοῦτον λοιπὸν

¹ Ἐφ. 2, 8. Ρωμ. 9, 12.

² Ἐφ. 4, 16. 5, 30. Κολ. 2, 19.

ἀρχιερέα ἔχοντες, ὅστις ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν ἐξ ἀγάπης καὶ συντρέχει ἡμᾶς εἰς τὰς ἀσθενείας, ἃς προσερχώμεθα μετὰ παρηγορίας εἰς τὸν θρόνον τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἐκεῖθεν ἔλεος καὶ χάριν πρὸς ἐνίσχυσιν ἐν ταῖς ἀνάγκαις ἡμῶν: «οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθεῖσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειραμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας· προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρηγορίας *τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος*, ἵνα λάβωμεν ἔλεος καὶ χάριν εὐρωμεν εἰς εὐκαιρον βοήθειαν» (4, 15). Θρόνος τῆς χάριτος χαρακτηρίζεται ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ κάθεται ὁ Θεός, ὅστις ἀποκαλύφθη διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου. Ἡ ἔκφρασις αὕτη παριστᾷ τὸν Θεὸν καὶ ὡς βασιλέα καὶ ὡς πατέρα πλήρη συμπαθείας καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἶναι συνεπῶς ἐπιτυχεστέρα ἀναλόγων ἐκφράσεων, ἐν αἷς λέγεται: ὁ θρόνος τῆς δόξης ἢ θρόνος τῆς μεγαλωσύνης (1 Τιμ. 1, 17. 6, 15. Ἐβρ. 8, 1. Ματθ. 19, 28. 25, 31). Καλεῖται δὲ θρόνος τῆς χάριτος, διότι ὁ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαθήμενος Θεὸς πάντοτε καὶ ἄνευ τινος ἀξιομισθίας ἡμῶν ἐπιδεικνύει καὶ χορηγεῖ ἡμῖν εὐλογίας καὶ παντὸς εἴδους ἀγαθὰ ἐξ ἀγάπης μόνον καὶ κατὰ χάριν. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς εἰς ἄλλο μέρος συνιστᾷ εἰς τοὺς πιστοὺς, ὅπως ἐπαγρυπνώσιν, ἵνα μὴ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τῆς χάριτος ταύτης τοῦ Θεοῦ, τῆς τόσον ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν («ἐπισκοποῦντες μὴ τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ» 12, 15.). Πόσον ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἡ ἀνάγκη τῆς θείας χάριτος διὰ τὴν ἠθικὴν καταρτίσιν τῶν πιστῶν καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν πᾶν ἀγαθὸν καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ὠραίαν ἐν τῷ τέλει εὐχὴν του πρὸς τοὺς ἀναγνώστας: «ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης...καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, *ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν (13, 20).

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν, ἡ τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, περιλαμβάνει ἐντελῶς πρακτικὰ ζητήματα τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν πιστῶν, μὴ θίγουσα θεολογικὰ τοιαῦτα¹. Αὕτη κηρύττει οὕτως

¹ Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ του ἔργου οὐδὲν ἀναφέρει, καὶ ὡς παράδειγμα ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ταῖς θλίψεσι προβάλλει τὰ παθήματα τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Ἰωβ (5, 10) οὐχὶ δὲ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου. Τοῦτο ἤγαγε τὸν Spitta (der Brief des Iakobus 1896) νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι, ἂν ἀφαιρέσωμεν τὰς φράσεις ἐν 1, 1 καὶ 2, 1. «Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ», δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς ἔργον

εἰπεῖν ἕνα τελειῶς πρακτικὸν χριστιανισμόν, μίαν θρησκείαν τῶν ἔργων μᾶλλον ἢ τῆς θεωρίας¹. Παρὰ ταῦτα ἡ θρησκευτικὴ πνοὴ διήκει καὶ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, διότι πάντοτε ὁ ἱερός συγγραφεὺς πρὸς τὸν τέλειον Θεὸν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματα καὶ ἐκεῖ ἐπιζητεῖ νὰ κατευθύνῃ καὶ τὰς καρδίας τῶν πιστῶν. Τὸν Θεὸν θεωρεῖ ὡς αἰτίαν καὶ πηγὴν πάσης σοφίας καὶ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ τελείου διὰ τοὺς πιστούς: «εἰ δέ τις ὑμῶν, γράφει, λείπεται σοφίας, αἰτεῖτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἀπλῶς καὶ μὴ ὀνειδίζοντος καὶ δοθήσεται αὐτῷ (1, 5) ἢ «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (1, 16). Ἡ ἀναγέννησις τῶν πιστῶν διὰ τοῦ ἱ. εὐαγγελίου ἀποδίδεται ἐν 1, 17· εἰς τὸν Θεόν, ὅστις «βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχὴν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων». Τοιαῦται ἐκφράσεις ἐκφράζουσι πλήρως τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος καίτοι ἡ λέξις δὲν χρησιμοποιεῖται. Εἷς τι ὁμοῦς χωρίον, εἰς τὸ 4, 5, λίαν περίπλοκον, διότι συνδέεται ἀορίστως πρὸς ἀναλόγους ρήσεις τῆς Π. Διαθήκης, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον, «χάρις» λέγων, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπιποθεὶ μέχρι ζηλοτυπίας τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς καί, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ σωτηρία αὕτη, χορηγεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χάριν αὐτοῦ: «ἡ δοκεῖτε, ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, πρὸς φθόνον ἐπιποθεὶ τὸ πνεῦμα, ὃ κατώκησεν ἐν ἡμῖν; **μείζονα δὲ δίδωσι χάριν**· διὸ λέγει· ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν· ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ». Μία τοιαύτη τελεία ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀνάθεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν εἰς Αὐτὸν συν-

¹ Ἰουδαϊκὸν προχριστιανικὸν παρεμφερὲς πρὸς τὰς Παροιμίας, τὴν Σοφίαν Σολομώντος, Σειράχ κ. ἑ. Τοῦτο ὁμοῦς δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν καὶ τὰς ἄλλας ὁμιλίας τοῦ Κυρίου· ἐν 5, 7 ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν 2, 7 περὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος, καὶ ἐν 1, 17 περὶ τῆς ἀναγεννήσεως διὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

¹ Παρεμπιπτόντως ἐν 2, 14 - 16 θίγει τὸ περὶ δικαιοσύνης διὰ τῶν ἔργων καὶ οὐχὶ διὰ τῆς πίστεως μόνον ζήτημα, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐν συνδέσμῳ πρὸς τὴν κεντρικὴν σκέψιν τῆς ἐπιστολῆς, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ συνοδεύηται πάντοτε ἀπὸ ἔργα. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἤγαγε πολλοὺς νὰ τοποθετῶσι τὸν Ἰάκωβον εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος τοῦ δρόμου μετὰ τὸν Παῦλον, τοῦθ' ὅπερ οὐδόλως εἶναι ὀρθόν, διότι οὐδέποτε ἠγνοεῖ ὁ Ἅπ. Παῦλος τὴν πίστιν, δι' ἧς δικαιοῦται τις, ξηρὰν καὶ ἄνευ καλῶν ἔργων, ἀλλὰ πίστιν, δι' ἧς ἐνοῦται τις τελειῶς μετὰ τὸν Θεόν, ταυτίζομένης ἀπολύτως τῆς θελήσεως πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, ὅτε μόνον ἀγαθὰ καὶ τέλεια ἔργα θὰ πράττῃ. Ἐνταῦθα ἰσχύει τὸ τῶν Μυστικῶν Θεολόγων: «ἀγάπα τὸν Χριστὸν ἐξ ὅλης καρδίας πρῶτον καὶ κάμνε ὑστερον ὅ,τι θέλεις».

τελεῖ εἰς τὴν χορήγησιν μεΐζονος χάριτος καὶ εὐλογιῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐγωῖστις ἐξ ἄλλου καὶ ὑπερήφανος φρονεῖ, ὅτι τὸ πᾶν ὀφείλει εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰς ἑαυτοῦ προσπαθείας, τοιοῦτον ὅμως φρόνημα ἀντίκειται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος καὶ τὴν γνησίαν θρησκευτικότητα: «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, λέγει ὁ Ἰάκωβος, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθ' ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», συνεπῶς δὲν ἔχει τις τι διὰ τὸ ὅποῖον νὰ καυχᾶται. Ἔτι ἐντονώτερον καταπολεμεῖ τὴν τοιαύτην καύχησιν, ὡς γνωστόν, ὁ Ἄπ. Παῦλος λέγων: «τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβὼν;» (1 Κορ. 4, 7).

Αἱ δύο καθολικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἄπ. Πέτρου—ἰδιαίτατα ἡ πρώτη—διανθίζονται ἀφθόνως ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς θείας χάριτος καὶ συνήθως, ὅπως εἶδομεν καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ, ἐν συνδέσμῳ πρὸς τὰς δοκιμασίας τῶν διωκομένων χριστιανῶν, διότι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἔχουσι γραφῇ ἐν καιρῷ διωγμῶν ἐπὶ τῇ σκοπῷ ἐνισχύσεως τῶν πιστῶν, ἵνα ἐμμείνωσιν ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζων (1 Πέτρ. 5, 12). Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Bede, ἀρχίζουσιν αὗται καὶ τελειώνουσι μὲ τὴν μνειάν τῆς θείας χάριτος καὶ διὰ μέσου αὐτῶν διηκεῖ πανταχοῦ ἡ θεία χάρις¹. Ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ἐν αὐταῖς «Θεὸς πάσης χάριτος», διότι ὅλα τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ὀφείλουσιν οἱ πιστοὶ εἰς Αὐτὸν (1 Πέτρ. 5, 12). Ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων δοξολογεῖ τὸν Θεόν, διότι κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἐγένετο αἴτιος τῆς ἀναγεννήσεως τῶν πιστῶν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (1 Πέτρ. 1, 3). Ὅπως ὁ Θεὸς καλεῖται Θεὸς τῆς χάριτος οὕτω καὶ ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ἀπολύτρωσις, περὶ ἧς καὶ αὐτοὶ οἱ προφῆται προεφήτευσαν, θεωρεῖται «ἀληθῆς χάρις» ἢ ἀπλῶς «χάρις», διότι ἠξιώθησαν ταύτης καὶ ἀπολαύουσι τῶν εὐλογιῶν αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι κατὰ χάριν καὶ λόγῳ τῆς ἀπειρου ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ (1 Πέτρ. 1, 10, 5, 12). Πάντα τὰ πρὸς εὐσέβειαν καὶ ζωὴν ὀφείλουσιν οἱ πιστοὶ εἰς τὴν θείαν δύναμιν καὶ ἐπιτελοῦσιν διὰ τῆς ἰσχύος, ἣν χορηγεῖ εἰς αὐτοὺς ὁ Θεός, διὰ τοῦτο οἱ χριστιανοὶ πρέπει νὰ ζῶσιν «ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ»²

¹ Παρὰ Moffatt, *Grace in the New Testament* σελ. 320.

² 2 Πέτρ. 1, 3. 1 Πέτρ. 4, 10: «ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ· εἰ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἰ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος, ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ». πρβλ. 1 Κορ. 7, 7: «ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως».

Διαρκῶς λοιπὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἁπ. Πέτρου ὅπως καὶ παρὰ τοῦ Ἁπ. Παύλου ἐκθειάζεται ἡ ἐξάρτησις τῶν πιστῶν ἐν πᾶσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ «τοῦ ἐκ σκότους καλέσαντος (αὐτοὺς) εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς» (1 Πέτρ. 2, 10). Αἱ ἰδέαι τῆς θείας χάριτος, τῆς ἄνωθεν κλήσεως καὶ ἐκλογῆς, τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς θείας δόξης, αἱ τόσον χαρακτηριστικαὶ τῆς βαθείας θρησκευτικότητος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπαντῶσι μετ' ἴσης σχεδὸν δυνάμεως καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἁπ. Πέτρου. Ἐν αὐταῖς τὸ σῶμα τῶν πιστῶν θεωρεῖται ὡς ὄχυρόν, φρουρούμενον ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ¹ καὶ χαρακτηρίζονται οὗτοι λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας ὑπὲρ αὐτῶν μερίμνης καὶ προστασίας, τοῦ Θεοῦ: «γένος ἐκλεκτόν, βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν οἳ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ, οἳ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες» (1 Πέτρ. 2, 9). Ἐντεῦθεν μετὰ ταπεινοφροσύνης ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ ἐμπιστεύωνται τὴν ζωὴν αὐτῶν κατὰ τὰς δυσκόλους περιστάσεις, ὑφ' ἃς διατελοῦσιν, εἰς τὸν Θεόν: «ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν μερίμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν» (1 Πέτρ. 5, 6). Αἱ διώξεις καὶ τὸ βῆρος τῆς σκληρᾶς ζωῆς δὲν θὰ κάμψωσι τοὺς πιστούς, διότι «ὁ Θεὸς πάσης χάριτος, λέγει, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ **ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσει ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει**» (1 Πέτρ. 5, 10). Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ Ἀπόστ. Πέτρος οὐ μόνον τὰ παρόντα ἀγαθὰ καὶ τὰς εὐλογίας τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας θεωρεῖ ὡς χάριν, ἀλλὰ καὶ τὴν μέλλουσαν δόξαν, ἧς θὰ ἀξιοθῶσιν οἱ εὐσεβεῖς, χαρακτηρίζει ὡς «χάριν» προσδίδων οὕτω πρῶτος αὐτὸς καὶ ἐσχατολογικὴν σημασίαν εἰς αὐτήν. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἐκλεκτούς του δὲν περιορίζεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μόνον, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἐπιδεικνυομένη καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, τῆς ὁποίας αἱ εὐλογίαι εἶναι μία χάρις πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ: «τελείως ἐλπίσατε, λέγει, ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ» (1 Πέτρ. 1, 13. ἐπίσης 3, 7: «ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς»).

Σκοπὸς τῆς μικρᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰούδα, τοῦ ἀδελφοθέου, εἶναι νὰ στηρίξῃ τοὺς ἀναγνώστας «τῇ ἀπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει» ἐναντίον ἐπικινδύνων αἰρετικῶν—θεοσόφων καὶ γνωστικῶν—

¹ 1 Πέτρ. 1, 5: «τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρούμενους διὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν»

οἱ ὅποιοι ἐκαυχῶντο ὅτι εἶναι πνευματικώτεροι τῶν λοιπῶν καὶ ὅτι βλέπουνσιν ὄραματα, κατανοθεύοντες οὕτω τὴν πραγματικὴν ἠθικὴν ζωὴν, τὴν στηριζομένην εἰς «τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν» (3. 4. 8). Ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπικινδύνων τούτων αἰρετικῶν εἶναι πλήρης δυνάμεως καὶ δριμύτητος, οὕτως ὥστε ἡ ἐπιστολὴ ὁμοιάζει κατὰ τὸ ὕφος καὶ συγκρίνεται παρὰ πολλῶν πρὸς ἕργον προφήτου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ μόνον περὶ τὸ τέλος μετριαῖζεται ἡ αὐστηρότης καὶ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἔλεους καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῷ τέλει συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀδελφοίς, ὅπως ἐποικοδομῶσιν ἑαυτοὺς «ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ αὐτῶν πίστει» προσευχόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου (20. 21), ἐν δὲ τῇ δοξολογίᾳ (25) ὁμολογεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ διαπτύσσομεν, ὅτι ὁ σοφὸς Θεὸς μόνον εἶναι ὁ δυνάμενος νὰ φυλάττῃ αὐτοὺς ἀπταιστοὺς καὶ νὰ παραστήσῃ ἀμώμους κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ¹.

Περὶ τῆς ἰδέας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἔξαρτήσεως τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ἐνισχύσεως καὶ καθοδηγήσεως ἐν τῷ τετάρτῳ εὐαγγελίῳ ἐξητάσαμεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, διότι φρονοῦμεν ὅτι ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον καὶ μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸν μυστικὴν γλῶσσαν ἀναπαράγει πιστῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς εὐαγγελισταί, συμπληρῶν μάλιστα ἐν πολλοῖς αὐτούς². Ὁ Ἰωάννης ἀντὶ τῆς χάριτος χρησιμοποιοεῖ τοὺς ὄρους «ἀγάπη, ζωή,

¹ Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔχει, κατὰ τὴν παρατήρησιν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγχρόνων ἐρμηνευτῶν, πολλὰ παράλληλα χωρία καὶ ρήσεις πρὸς Ἰουδαϊκὰ ἀπόκρυφα καὶ ἀποκαλυπτικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου. Τοῦτο δὲν ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἦσαν ἀφθονώτατα καὶ περιεῖχον καὶ πολλὰς ἀληθεῖς παραδόσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δέχονται μεγίστην συγγένειαν ταύτης πρὸς τὴν 2 Πέτρου ἐπιστολήν, τοιαύτη μεγάλη ὁμοιότης πράγματι ὑπάρχει ἐξικνουμένη μέχρι τῶν λέξεων, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς 2 Πέτρου εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν τοῦ Ἰούδα ἐπιστολήν, γράφας ἐπιεικέστεραν καὶ ἠπιωτέραν ἐπιστολήν τῆς τοῦ Ἰούδα ἐναντίον τῶν αὐτῶν ἢ παρεμφερῶν αἰρέσεων. Παράλληλα χωρία εἶναι :

Ἰουδ. 4	πρὸς 2 Πέτρ. 2, 1.	Ἰουδ. 12, 13	πρὸς 2 Πέτρ. 2, 17 - 19.
6	» » » 2, 4.	16	» » » 2, 18.
7	» » » 2, 6, 10.	17	» » » 3, 2.
8, 9	» » » 2, 11.	18	» » » 3, 3.
10	» » » 2, 12.		

Πρὸβλ. Bigg S. Peter and St. Jude (1901. The Intern. Critical Commentary) καὶ Mayor, the epistle of St. Jude and the 2nd of St. Peter (1907).

² Ἰδὲ σελ. 219 ἄνωτέρω.

φῶς, ἀλήθεια» ἵνα ἐκφράσῃ πᾶν ὅ,τι εἶναι καὶ ἔκαμε διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Περιγράφει δὲ μετὰ τσαύτης δυνάμεως, ὅτι ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν δυνάμεθα καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὀρίζων τὰ πρὸς ζωὴν καὶ σωτηρίαν ἡμῶν, ὥστε ἐν πολλοῖς ἐγγίξει καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὰ ὄρια τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ (Determinismus)¹. Ἐν ταῖς τρισὶ καθολικαῖς τοῦ Ἰωάννου ἐπιστολαῖς ἔχομεν τὸ αὐτὸ ὕφος εἰς τὴν ἐκφρασιν, τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ τὴν αὐτὴν θρησκευτικὴν πνοήν, ἅτινα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ τέταρτον εὐαγγέλιον. Καὶ ἐν αὐταῖς λέγεται ὅτι μόνον ὁ ἄνωθεν γεγεννημένος καὶ ὁ μένων ἐν τῷ Χριστῷ ἔχει ζωὴν καὶ σώζεται. Συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ σκέψις: «πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ (ἐν τῷ Χριστῷ) μένων οὐκ ἁμαρτάνει» ἢ «πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ» (1 Ἰωαν. 3, 6. 9.—5, 12. 18.—2 Ἰωαν. 9). Ἡ νίκη κατὰ τῆς κακίας διὰ τοὺς πιστοὺς εἶναι ἀσφαλῆς καὶ ἡ τέλεισι τῶν θείων ἐντολῶν, ὅσον δήποτε καὶ ἂν εἶναι βαρεῖαι, εἶναι δυνατή,

¹ Ὡς ἀπόλυτος προορισμὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῶσι τὰ λεγόμενα διὰ τῶν χωρίων Ἰωαν. 6, 37, 44. 65: «πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ πρὸς ἐμὲ ἤξει» «οὐδεὶς δύναται ἔλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πατήρ ὁ πέμψας με ἐλκύσῃ αὐτόν» «οὐδεὶς δύναται ἔλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ἢ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρὸς» ἐπίσης Ἰωαν. 5, 21: ὡσπερ γὰρ ὁ πατήρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ». Ἐπίσης ὅσα λέγονται περὶ τῶν ἀπιστούντων, ὅτι δὲν δύναται οὗτοι νὰ προσέλθωσι πρὸς τὸν Κύριον: «ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν (τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας), ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτὸ» «οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμὸν» «ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἔλθεῖν» (14, 17.—8, 43.—8, 21.) καὶ ἐξῆς πρὸς P. Feine, Theologie des Neuen Testaments (1934, σελ. 366: Johannes Stellung zum Determinismus und Dualismus). Ἀνωτέρω πρόκειται περὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔχουσι τὴν διάθεσιν καὶ κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν φροντίζουσι νὰ πιστεῦσιν εἰς τὸν Κύριον καὶ ὡς τοιούτους ὁ Θεὸς ἐλκύει, ἵνα πλησιάσωσι τὸν Κύριον καὶ πιστεῦσωσιν εἰς αὐτόν. Περὶ τῶν ἀπιστούντων ἄλλως τε λέγει ὁ Κύριος ῥητῶς, ὅτι ἡ εὐθύνη ἀνήκει τελείως εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἔλευσίν του οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχουσι εἰς τὸ νὰ ἐμμένωσιν ἐν τῇ ἀπιστίᾳ καὶ ἁμαρτίᾳ: «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν» (Ἰωαν. 3, 19.) Δὲν προωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τινὲς μόνον, ἵνα σωθῶσι διὰ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἅπας ὁ κόσμος, ὁ ὅποιος καὶ ἐν ἁμαρτίας ἀκόμη διατελῶν ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν: «κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτόν» (12, 32, πρὸς P. 1 Ἰωαν. 2., 2. «καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου» καὶ Ἰωαν. 1, 6. 11. «ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον... εἰς τὰ ἴδια ἦλθε καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον».

διότι ἡ θεία χάρις καὶ δύναμις, ἡ ἐνοικοῦσα ἐν τῇ ψυχῇ των, εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κακίας¹. Ἡ σωτηρία ἡμῶν εἶναι ὑπόθεσις τῆς προαιωνίου βουλῆς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν προῆλθεν ἀπὸ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἐξ ἡμῶν, συνεπῶς οὐδὲν δύναται νὰ ματαιώσῃ τὰ σχέδια τῆς θείας ἀγάπης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ βεβαιότης περὶ τῆς τελικῆς νίκης κατὰ τοῦ κακοῦ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἔγκειται ἀκριβῶς ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου: «οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμόν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν» ἢ «ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς» (1 Ἰωαν. 4, 10. 19.). Καὶ ἄν τις, γενόμενος χριστιανός, ἁμαρτήσῃ, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πάλιν εἶναι πάντοτε παρὼν ὡς μεσίτης παρὰ τῷ Πατρὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, οὕτως ὥστε αὕτη νὰ εἶναι βεβαία καὶ ἡ ἔνωσις ἡμῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀδιάρρηκτος: «ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε· καὶ ἕάν τις ἁμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον» (1 Ἰωαν. 2, 1.).

Τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ ἀντάξιον καὶ κατάλληλον ἐπισφράγισμα ἐνὸς τοιούτου θρησκευτικοῦ βιβλίου, οἷον ἡ Ἁγία Γραφή, ὅπερ ἀρχόμενον μετὰ τὴν διήγησιν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ διαλαλοῦν εἰς πᾶσαν σελίδα, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουσι καὶ κινοῦνται τὰ πάντα, τερματίζεται μὲ μίαν μεγαλοπρεπῆ προοπτικὴν περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦτο, γραφὲν ἐν καιρῷ διωγμῶν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ, ἐγχαράττει εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὴν πίστιν, ὅτι καὶ ἐν ταῖς θυέλλαις ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν, κατευθύνων διὰ μέσου τῶν δοκιμασιῶν καὶ θλίψεων τοὺς πιστοὺς πρὸς τελειότερον κόσμον². Οἱ αἰῶνες ἐξελίσσονται κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ τέρμα ἐκεῖνο, ὅτε ἐν μέσῳ καινοῦ οὐρανοῦ καὶ καινῆς γῆς οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ θὰ ἀναπέμπωσιν ὕμνον καὶ δόξαν πρὸς τὸν Παντοκράτορα «ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λεγόντων «ἄλληλουῖα» (19, 1. 3. 4. 6). Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἐντονώτερον καὶ ζωηρότερον ἢ εἰς ἄλλο βιβλίον τῆς Ἀγ. Γραφῆς

¹ 1 Ἰωαν. 4, 4: «ὕμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικῆκατε αὐτούς, ὅτι μεῖζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ» καὶ 5, 3: «καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν, ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον».

² Ἴδὲ ἡμέτερον ἀρθρον: «Ἀποκάλυψις Ἰωάννου» ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Τόμ. 1 σελ. 1310.

διακηρύττεται, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πᾶν, τὸ Ἄ καὶ τὸ Ὡ (1, 8. 21, 6. 22, 13.), ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος» «ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος» «ὁ βασιλεὺς τῶν αἰώνων» (1, 17. 22, 13. 15, 3. 7.). Τὰ πάντα ἐκτίσθησαν καὶ ὑπάρχουσι διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ¹, ὅστις ἐπίσης εἶναι καὶ ὁ αἴτιος τῆς σωτηρίας καὶ ἀνακαινίσεως αὐτῶν². Ἡ θυσία τοῦ Κυρίου ἀναφέρεται ὡς τὸ ὑψιστον δεῖγμα τῆς δόξης Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, χαρακτηριστικώτατα δὲ ὀνομάζεται συνήθως ὁ Κύριος, τὸ ἐσφαγμένον ἄρνιον, ἢ ἀπλῶς «τὸ ἄρνιον»³. Τέλος καὶ αὐτὴ ἢ ἐν τῷ μέλλοντι τελεία ζωὴ τῶν ἐκλεκτῶν θεωρεῖται ὡς ἔργον τοῦ παντοκράτορος καὶ παναγάθου Θεοῦ καὶ περιγράφεται ὡς καινὴ Ἰερουσαλήμ, ἡτοιμασμένη καὶ κεκοσμημένη ὡς νύμφη τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, καὶ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς σκηνή, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Θεὸς θὰ οἰκῆ μετὰ τῶν ἀγίων, ὅτε θὰ ἐξαλείψῃ πᾶν δάκρυον ἀπ' αὐτῶν «καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κρᾶνγὴ, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι· ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον» (21,1 5).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Εἶδομεν μέχρι τοῦδε τί διδάσκουσι τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ μάλιστα τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια περὶ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς οὐσιώδους σημασίας αὐτῆς διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν τελείαν ἀναγέννησιν τῶν χριστιανῶν. Δὲν ἔγινε λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἁπ. Παύλου, τοῦ κατ' ἔξοχὴν διαπρυσίου κήρυκος τῆς θείας χάριτος, οὔτε περὶ τῆς σχέσεως τῆς θείας χάριτος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, διότι ἠσχολήθημεν ἀλλαχοῦ ἐκτενῶς περὶ τῶν ζητημάτων τούτων⁴. Ὡσαύτως δὲν ἐθίξαμεν πῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν σωτήριον ἀγάπην καὶ χάριν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι δὲν ἔγινε λόγος περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος ἐν τῇ ἠθικῇ ζωῇ καὶ τῇ ἀπολυτρώσει, ἀλλὰ διεπραγματεύθημεν μόνον περὶ τοῦ θείου παράγοντος, καταδείξαντες ὅτι, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, μόνον διὰ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνωθεν ἐπενεργείας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωμεν τὸν ἀγία-

¹ Ἀποκ. 4, 11. «σὺ ἐκτίσας τὰ πάντα καὶ διὰ τὸ θέλημά σου ἦσαν καὶ ἐκτίσθησαν».

² Ἀποκ. 21, 5: «ἰδοὺ καινὰ ποιῶ τὰ πάντα».

³ 7, 10. 1, 5. 5, 9.

⁴ Πρὸβλ. «Ὁ Ἁπ. Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι» σελ. 147, 153 κ.έ.

σμόν τῆς ζωῆς καὶ τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς τελείας καὶ ἁγίας προσωπικότητος κατὰ τὸ χριστιανικὸν ἰδεῶδες, κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ παιδαγωγικὴ θεωροῦσι τὴν διάπλασιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τελείας προσωπικότητος ὡς ἀποτέλεσμα καλῶν φυσικῶν κλίσεων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καλοῦ κοινωνικοῦ καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος, καὶ καταλλήλου ἀσκήσεως ἐν τῇ κατὰ λόγον καὶ κατ' ἄρετὴν ζωῇ. Τοῦτο εἶναι ὀρθότατον ἀλλὰ δὲν ἐκφράζει τὴν ὄλην ἀλήθειαν. Τὸ κακὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ εἶναι τόσον ριζικὸν καὶ βαθύ, ὥστε ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μόνος αὐτὸ καὶ νὰ καταβάλλῃ. Οἱ ἀπαισιόδοχοι ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ ἀφύονται τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων των καὶ ἡ πείρα καὶ ἡ ἱστορία μαρτυροῦσιν ἀφθόνως καὶ ἀναντιρρήτως ὅτι διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προόδου δὲν ἐπετεύχθη σπουδαίον τι ἀποτέλεσμα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἴδιος οἶος καὶ ἄλλοτε. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πρόοδος εἶναι βεβαίως ἐν φῶς ἐν τῇ ζωῇ, ἀλλ' ὁ ἀσθενὴς καὶ τετραυματισμένος δὲν δύναται νὰ περιπατήσῃ μόνος εἴτε ἡμέρα εἶναι εἴτε νύξ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, Θεάνθρωπος ὢν κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς θείας ἀγάπης, ἵνα θεραπεύσῃ τὸν τραυματιαν καὶ νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὸν νεκρωμένον ἀνθρώπινον ὄργανισμὸν «ὁ δὲ Θεός, πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἦν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ· χάριτι ἔστε σεσωσμένοι» (Ἐφ. 1, 4). Τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς μία ἰσχυρὰ κίνησις ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἀνορθώσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἀλλὰ μία ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνακαινίσις τῆς φύσεώς του, οὔτως ὥστε ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ εἶναι μία «καινὴ κτίσις». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ δεῦτερος Ἀδὰμ ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνομεν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν δύναμιν διὰ τὴν νέαν ζωὴν, ὅπως ἐκ τοῦ πρώτου Ἀδὰμ καὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντός μας ἔχομεν τὰς ἀτελείας. Διὰ τοῦ Χριστοῦ λοιπὸν ἐδημιουργήθη μία νέα τάξις πραγμάτων, μία κοινωνία ἁγίων, εἰς ἣν διὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βαπτίσματος εἰσέρχεται τις καὶ ζῆ πλέον ὑπὸ χάριν. Ἐν τῷ περιβάλλοντι ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ οἱ ἄνθρωποι δὲν δουλεύουσι τῇ σαρκὶ καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ τῷ Χριστῷ: «ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ» ἢ, (οἱ χριστιανοὶ εἶναι) «νεκροὶ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντες δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

(Ρωμ. 6, 6. 11). Ἡ ἀναδημιουργία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς κοινωνίας ταύτης τῶν ἁγίων εἶναι μία πραγματικότης, καίτοι οὐχὶ εἰς πάντα τόσον ἀπτή καὶ αἰσθητή, ὅσον ἡ ἄλλη φυσικὴ πραγματικότης, ἐκ τῆς ὁποίας δεχόμεθα τὰς κακὰς ἐπιδράσεις Ἄλλ' ὅσον ἔχει ὁ χριστιανὸς σαφῆ καὶ ἰσχυρὰν συνείδησιν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ ὅτι ζῆ ὑπὸ χάριν, τόσον τρέπεται προθυμότερον ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ ἅγια, τόσον εὐκολώτερον κατανικᾷ πᾶσαν ἐκ τῆς ἄλλης πραγματικότητος, ἐκ τοῦ κόσμου δηλαδὴ τούτου, κακὴν ἐπίδρασιν. Ἡ θεία χάρις εἰσάγει αὐτὸν ἐντὸς εὐσεβοῦς ἀτμοσφαιράς, γεννᾷ ἐν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἀγαθῶν, ἁγιάζει τὰς σκέψεις καὶ ἐπιθυμίας του καὶ ὠθεῖ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελειότητα «ἄχρις οὗ μορφωθῆ (ἐν αὐτῷ) ὁ Χριστὸς» (Γαλ. 4, 19). Τότε, ὅπως γράφει ὁ Ἄπ. Παῦλος εἰς τοὺς ἀγνώστους αὐτῷ πιστοὺς τῆς ἐν Ρώμῃ Ἐκκλησίας «ἁμαρτία ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν» (Ρωμ. 6, 14).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ἐπικουρικὸς Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
ἐν τῇ Ἐδρᾷ τῆς Καινῆς Διαθήκης.